

NAPKELET

ZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: KOMÁROMI JÁNOS: *Regény. (Vége).*

BALOGH ENDRE ÉS UJFALUSI LÁSZLÓ:

Novellák. • PAULER ÁKOS: *A miszticizmusról.* • CSAPODY

ISTVÁN DR.: *Petőfi szeme.* • ERDÉLYI JÓZSEF, KOMJÁTHY

ALADÁR, VÁLYI NAGY GÉZA, VARGHA GYULÁNÉ ÉS SCHULTZ

DÓRA versei. • *Levelek Etelka írójához. (Vége).* **Elvek és művek:**

Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka. • *Könyvismertetések.* **Szemle:**

PAIS DEZSŐ: *A magyarság őstörténete.* • GALAMB SÁNDOR: *Színház.*

RÉDEY TIVADAR: *Ódry Árpád Hamletje.* • IFJ. TOLDY LÁSZLÓ: *Zenei élet.*

HORVÁTH JÁNOS: *Akadémiai jutalom egy erdélyi írónak.* **Apró cikkek:**

HOFFMANN EDITH: *Metszetgyűjtemények tanulságai.*

1923. ÉV JÚNIUS HÓ VI. SZÁM

ÁRA: 250 K

MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

Előfizetés: negyedévre 500, félévre 1000 korona.

T A R T A L O M

Komáromi János: Zúg a fenyves. (Vége)	497
Pauler Ákos: A miszticizmusról	516
Erdélyi József: Vers	521
Komjáthy Aladár: Vers	522
Balogh Endre: A tékozló fiú	523
Csapody István: Petőfi szeme	527
Vargha Gyuláné: Műfordítás	533
Vályi Nagy Géza: Vers	534
Ujfalusi László: Temetés	535
Levelek Etelka irójához. (Vége)	543
Schultz Dóra: Vers	549

ELVEK ÉS MŰVEK:

Tolnai Vilmos: Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka	550
Dóczy Jenő: Dr. Brucknerneré Farkas Gizella: Boldog idők	552
Eckhardt Sándor: Három francia könyv magyarul	553
Vajthó László: Verseskönyvek	555
Megyeri József: Két korregény	556
Kastner Jenő: Molnár Antal: A zenetörténet szociológiája	557
Sági István: Szokásmondások	559
Nagy Lajos: Hekler Antal: Kunst und Kultur Pannoniens	561
A. B.: Szentgyörgyi Czeke Vilma: Az éneklő tulipán	562
Dékány István: Bevezetés a történetfilozófiába	562
—mp.—: Marton Boldizsár: Muzulmán sírokon	563
Hartmann János: Alszeghy Zsolt könyve a XIX. századi magyar irodalomról	564
Lukcsics Pál: Székely István: Krisztus születésének éve	566
Koszó János: A falu költője	568

SZEMLE:

Pais Dezső: A magyarság őstörténete	572
Galamb Sándor: Színházi szemle	576
Rédey Tivadar: Ödry Hamletje	581
Ifj. Toldy László: Zenei szemle	584
Horváth János: Akadémiai jutalom egy erdélyi írónak	586

APRÓ CIKKEK:

Hoffmann Edith: Metszetyűjtemények tanulságai	590
---	-----

CALDERONI ÉS TÁRSA LÁTSZERÉSZEK TELEFON
BUDAPEST V, 173—26
VÖRÖSMARTY-TÉR 1. (Haas-palota)

DR. PROPPER ÖDÖN ORVOSI KOZMETIKAI INTÉZETE

BUDAPEST VII, RÁKÓCZI-ÚT 14. • TELEFON: JÓZSEF 129—85.

Fénykezelések • Szépséghibák eltávolítása • Orvosi kozmetika • Bőrgyógyászat • Specifikus eljárások.

Elida-fogkrém

kiválóan fertőtlenítő pompás habja a fogazat minden hézagába behatol. Mi sem használhat önnök jobban, mint az

Elida-fogkrém

Z Ú G A F E N Y V E S

(Vége)

Kilenc óra után a Drei Zinnen egethasító kupolái mögül felkúszik a ferdearcú hold s rőt világát ráteríti a halott ormokra. Alattunk, de lent, egészen lent kavarogva szikráznak a felhők, egy-egy sziklaremijesztő fekete árnyéka kilométerhosszban esik rá a villogó felhőkre s fantasztikus alakok emelkednek felénk a rettentő sötétből. Olyanok a felhők, mint egy kavargó Óceán, de hangja nincs e kavargásnak. Az ormok úgy tekintenek felénk, mintha százezer év előtt elhagyott, másvilági szigetek rémledeznének reánk a világ valamelyik elfelejtett, riasztó csöndbe sülyedt részén. Az Ortler bozontos homloka talán ötven mérföldről néz erre rezzenés nélkül, a bregenzi havasok mint átlátszó üvegekupolák csillognak a mérhetetlen távolból s még messzebről mintha az innsbrucki bércek ködlenének idáig. De ez már csak rémlik talán. S még azokon is túl szakadatlanul villog az ég alja, mintha villámlanék, mindig villámlanék. Ám hangja nincs e villongásoknak. A mennybolt fekete, mint a bársony s e sűrű bársonytetőről földöntúli fényben tündöklenek a csillagok... Csönd van. Csönd van... Ha valaki lefelé tart a harmadik, negyedik ezred mögött, a hóhersegés tisztán kivehető. És amint múlnak az éjszakák és egyre hidegebb lesz, az ágyúdongás mindig sűrűbb a Piave irányából... Sohase fogom elfelejteni a tirolai éjszakákat!

Azalatt készülődni kezdtünk az ötödik háborús télre. Az ellátás tűrhetetlen lett már, az emberek nyíltan kezétek zúgolódní. A hírlapokat olvasgattuk ugyan, de — idefelejtve az egetérő sziklák barlangjaiba — nem tudhattuk, mi történik odakint? A tiszték nagynéha lelátogattak a völgyekbe. Szolgálati megbízásokkal elutaztak Trientbe, néha Bozenig is. Olyankor rossz hírekkel tértek vissza hozzánk. Sejtettük, hogy nem tarthat sokáig. S ahogy ereszkedni kezdtek alattunk az őszi ködök, olykor-olykor már az ezredes is behúzódott a bundájába. És csak morgott egyet: — Haza kéne menni...

Messze, igen messze jártak már tőlem a tavasz emlékei. Mintha esztendőkkel azelőtt láttam volna utolszor Mayer Terit. Kiestem a világból s nem érdekelt már semmi. Hazuról annyit tudtam, hogy menyasszony lett a nagyobbik húgom.

A hegytetőkön beköszöntött a hideg évszak, de a völgyekben még tavaszias ősztű volt. A tisztektől hallottam, akik megfordultak arrafelé. Én nem mentem le egyszer sem. Nem akartam látni embereket, akik talán örültek még a napfénynek.

De egy napon olyan hírral tért vissza az egyik főhadnagy, amely hosszú időre megzavart. Bozenben járt valami küldetésben s amikor visszajött, hozzámstetett. Elmondta, hogy látta Mayer Terit. Ó éppen Gries felé ment át a Talfer hídján s ahogy felnézett véletlenül, Terit vette

észre a híd korlátjának támaszkodva. Kockás utazóruhában állt ott, kerek prémsapkával a fején s mialatt az ura képeslapot vásárolt, ő csak állt a híd korlátjára hajolva s a zúgva kavargó hegyifolyót nézte. Messze, igen messze járhattak a gondolatai. Véletlenül föltekintett ekkor s ahogy meglátta főhadnagy-bajtársamat és megismerte, hogy az én zászlóaljamból való, ijedt kis rezzenés látszott rajta. A főhadnagy köszönt neki, Teri félnéken felmosolygott, s aztán elfordult tőle. A zúgó vizet nézte tovább. Bajtársam visszazérett később és látta még, hogy Mayer Teri a hídon sietve ment át az urával. Aztán eltűnt.

Ez a hír kivetett magamból. Teri tehát úton volt még az urával s megsejthette, hogy én is a közelben lehetek valahol. Ezért rezzent össze az első pillanatban. S elsietett azonnal és eltűnt másodszor is. Talán attól tartott, hogy velem is találkozhatnak. Azt a jelenetet, ahogy a vizet nézte, napokig nem bírtam kiverni a fejemből.

Am elmúlt ez az érzésem is, mert minden elmúlik egyszer. Egyéb dolgok kezdtek foglalkoztatni mindnyájunkat. Több éjtszaka óta ijesztő ágyúzás vert föl a Piave felől s ez az ágyúzás mindig vadabbul dörömbölt a trienti völgy irányából. Minálunk csönd volt, de egyre nagyobb lett a nyughatatlanságunk. Mert a Piave felől keletnek, a trienti völgy felől északnak kezdett húzódni az ágyúk zűrzavaros dongása, és pedig szokatlanul gyorsan. Az ezredes beleszimatolt a levegőbe:

— Azt hiszem, bajok vannak...

Még azon a délután századról-századra siklott a hír, hogy jobbról és balról szétforgácsoltak s az utolsó szálig bekerítettek. Keservesen néztünk össze. Az ezredes felrobbantatta az ágyúkat, rakásra hanyatta a puskákat s leparancsolt a hegyekről:

— Sorakozunk mégegyszer, gyerekek...

November eleje volt. Amire lecsúsztunk a hegyszorosba, sár és hideg lett minden s a köd hulldogált. Ijesztő rágondolni arra a kavarodásra. Két napig, két éjtszakáig tartott, amíg elvergődtünk valahogy a trienti völgyig. Ott már sisakos angol és olasz katonák vártak szuronyal.

Foglyok voltunk.

Ettől a peremeteg novemberi naptól kezdve pontosan egy esztendő következett reánk. Nehéz esztendőm volt, nem untatlak vele. Először rossz szul bántak velünk, de tavaszra javult a sorsunk. A cassinói táborba szállítottak mindjárt s ott is maradtam végig. Az ezredesemtől elszakítottak: őt még lejjebb vitték.

A téli évszakot csak megúsztuk s akkor ránkjött az olaszországi tavasz. A tiszti barakkokban szállásoltak el s beletörődtem a sorsomba. Csak az aggasztott, hogy hazulról nem tudtam semmit. De ez sem tartott örökké.

Májusban néhány lapot és pénzt kaptam a nagyobbik húgomtól, meg az urától. Bécsben tartózkodtak, mert oda kellett menekülniök. Tőlük tudtam meg röviden, hogy a szüleink Galicia szélére voltak kénytelenek elfutni az akkori magyar hadsereg elől. Mert iszonyú állapotok voltak akkor a széthullt kis Magyarországon! Szívemben elszomorodtam e kietlen hírekre s többször gondoltam az apámra, aki elhagyván házáat és földjeit, idegen országokban bujkált vén fejével. Mindnyájunkat rossz hírek értek. Az olasz újságokban is elböngészgettünk már s tudtuk, mi történik odahaza. Akkortájt olvastam becsempészett magyar hírlapokból néhány

tréfás karcolatodat. Jót neveltünk rajta s ezért a néhány percünkért há-lásak voltunk neked.

Egyik zavar a másikat követte a körülfekvő új országokban s emiatt olykor hetekig nem kaptam hírt az enyéimről. Csak augusztusban nyugodtunk meg először. Távirati jelentések jöttek Bécsből és Rómából, hogy szegény kis hazánknak megszűnt a legnyomorultabb négyhónapos kor-szaka. Örültünk neki és most már elszorult szívvel vártuk a szabadulást.

Mert többször is megbiztattak, de mindig elmaradt az indulásunk. Az őrség tisztjei rendszeresen tájékoztattak bennünket: most ez, majd amaz a magyar tábor indult hazafelé. Kétszer-háromszor mi is útrakészen álltunk, de az utolsó pillanatban mindig közbejött valami. Ebben az idő-ben csaknem szabadon mozogtunk. Napiéletünk ellen nem lehetett sok kifogásunk, mert az olaszok, eltekintve az első néhány hónaptól, ember-ségesen bántak velünk. Fogolyéletünkéből sok tanulságot mesélhetnék, de mindez nem tartozik ide ezúttal.

Szeptember volt már. Szikrázva égett az olaszországi nap, feketék voltunk, mint a cigányok s egyre búsabb vággyal gondoltunk hazafelé. Szürkülettájon, ha a nap letette már fejét a messzi halmok vállára, de sokszor kiültem a fogolytábor egy-egy magányos pontjára! És mialatt a felhők piros szegélyeikkel Fiume irányába vándoroltak, bizonyos meg-indultsággal gondoltam apám-anyámra, a két kis húgomra. Vajjon élnek-e még? Harmadik hónapja nem tudtam róluk semmit. Hát Teri hová lett azóta? Gyakran megfordult a fejemben ő is, de már csak úgy járt vissza az emléke, mintha valamikor egy leányalakkal álmodtam volna. Halvá-nyodtak már ez emlék körvonalai. Nem kívántam neki mást, csak hogy boldog legyen.

Ősz volt, amikor megjött a mi várva-várt napunk is. Hirtelen ér-kezett a parancs, sebtében kellett összekapkodni, ami kevés cókánkunk akadt. A búcsúzásnál az olasz tisztek megadtak minden bajtársi tiszte-letet, amit egy más volt ellenségtől sem tapasztaltak a mieink. Hat nappal rá a Dunántúl jártunk s mikor a magyar fogolygyűjtő táborból is szélnek eresztettek, első utam Fehérvárra vitt.

Nagy dolgok estek akkoriban a Dunántúl! A vezér haldokló napjaink-ban megindult a Balaton nádasai mellől... Egy szürke októberi reggelen ott álltam Fehérvár alatt, a szabadbattyáni országúton, amikor első két ezredével megindult az új vezér. Új katonák voltak ezek, rongyosak, de elszántak. Az Isten tudná, honnét kerültek elő! A Balaton sásai közül, a Bakony fáí mögül, az avar mezőkről... Jöttek a szabadbattyáni ország-úton mély neszben, halálos elszántsággal. Mintha a magyar végzet ellen indultak volna meg. Nem volt már akkor hitünk, reménykedésünk. De ahogy feltűntek a szabadbattyáni országút egy kanyarulatánál: elől ne-hány rongyos huszár, utánuk két rongyos ezred, aztán egy-két kopott ágyú, — Fehérvár népe ezerével könnyezett a város alatt. És mikor a rongyos huszárok mögött feltűnt a vezér, amikor repkedni kezdtek a régi Máriás zászlók s négy trombitás trombitálni kezdett a vezér oldalán, — minden nyomorunkban, szégyenünkben és megalázottságunkban kitört belőlünk a méreg és a riadal. S riadvá kongtak a harangok, ezer-ezer sze-gény magyar haját tépte a dühtől és lelkesedéstől és azalatt könnyek csorogtak az arcunkon...

Mennyire mélyen voltunk akkor! És mennyit reménykedtünk!

Végignéztem a bevonulást s régi katonai emlékek riadoztak bennem is. A legközelebbi vonattal Budapestre indultam.

Nagyobbik húgom és a férje, akit csak most ismertem meg, már odahaza volt. Két hétig maradtam náluk s megtudtam azalatt, mi módon szöktek ki Bécsbe, mennyi kálváriát jártak. És megtudtam az apámék bujdosását is a lengyel végek felé. A makacs öreg, mikor a vörösök verni kezdték a cseheket s ágyúik hangja fölverte már a falut, nem komédiázott sokat, hanem szekerekre rakatta bútorait, ekéit, búzáját, magához szedte a papot, a jegyzőt, a patikust, a tanítót családotul, úgy hogy harminchat szereret tett ki a karaván. Akkor a gulyásokkal hajtatni kezdte a magyar határhegyek felé a teheneket, az ökröket, a lovakat. Juhászával és kondásával a juhokat és sertéseket. Ketreche rakták a tyúkokat és kacsákat. Még a kútostort és vedret is magával vitte az apám. Nem maradt otthon egyéb a puszta háznál és a lábónálló vetésnél. Amikor tehenek, ökrök, lovak, juhok s harminchat szekerek megindultak a terebesi országútnak, a konok öreg egy harminchetedik utolsó szekérre négy hordó bort gurítottatott fel s miután előzően felhörpöntettek sebtében egynémely litekret, ő is lóhátra szállt sereghajtónak. Az ágyúszó közléről döngött már. Az öreg arra fordult, dacosan:

— Velem nem fogtok kibabrálni, tetvesek!

És megadta a jelt az indulásra. Nagy ostorkongás közt megmozdult a karaván. De az utolsó pillanatban jajgatva estek térdre előtte a faluvégi vályogvetők:

— Nemzetes úr, ne hággyon itt! Ellenforradálmárok vágyunk!

— Rendben van, rumák, — bólíntott az apám. — De legalább húzátok el mégegyszer!

Ment-ment a karaván végig a falun. S a dádék rácincogtak arra a régre és siralmasra:

Indulj fakó lovam Lengyelország fele,

Úgy se gyövkök én már többet visszafele . . .

Az öreg keservesen kezdett dalolni lóhátról, kezefejét a füle táján forgatta s a második sort már átvette az egész karaván. A népek kiálltak itt is, ott is a hidacskákra s az öregasszonyok köténnyel töröltgették a szemüket, tapasztalván a nemzetes úr kutya-búsulását. A mórék annyi mérges bánattal húzták azonközben, hogy az apámnak könny potyogott a bajusza végéről. És akkor a nótába beleavatkozott mély brúgóban a bőgős is. Szívreperesztő volt azt hallani:

Kedves kis hazámat többet nem láthatom,

Nincsen olyan bánat, mint az én bánatom . . .

Hat hétig tartott a bujdosás fönt-fönt, Lengyelország földjén. Az egész fantasztikus vállalkozásból legnagyobb élményük az maradt, hogy megittak tizenkilenc hordó bort. Hazafias fájdalomukban cselekedték. Hát a fájdalomra volt is okuk bőséggel. Amire visszakerültek, az üres ház, a lábommaradt vetés érintetlenül várta őket, csak neki kellett állni az aratásnak. Végleg elmúlt az egyik baj, de végleg rájukszakadt a másik, még nagyobb baj: idegen katonák lettek az urak szegény felvidéki házámban.

Mikor a húgom és a sógorom felváltva elbeszélte a kemény öreg elszánt cselekedeteit, mosolyogtam rájuk. De a könnyeimen át. Abban az időben még olyan könnyen tudtunk meghatódni.

Két hét mulva hazafelé készülődtem. Sikerült átesésznom az új házáron s egy este csak beléptem a konyhámba. Volt öröm is, szomorúság is. Pusztta volt már a házunk s gyérült a falu is. A tanító, a jegyző, meg a patikus akkor már elbujdosott a kis Magyarország felé s vacsora után nagy keserűséggel panaszkodott az apám, hogy mindig többen hagyják el régi házaikat. Ha így tart, öt esztendő mulva nem lesznek itt többé magyarok.

A kisebbik húgom is menyasszony lett már. Csendes borozgatás közben megemlítette az apám, nem volna-e kedvem megházasodni? Az anyámmal úgyis egyedül maradnak nemsokára, átvehetném a gazdaságot.

— Nem, édesapám. Sohase lesz nekem olyan feleségem...

Nem folytattam, de megértették. Terire gondoltam.

Otthon nem volt maradásom: kétségbeejtett az új állapot. Bármennyire vigyázok, előbb-utóbb belémkötöttek volna vagy a zsandárok, vagy a tisztek, akik a faluban lábatlankodtak mindennap.

A negyedik estén elbúcsúztam az öregtől és a húgomtól s még azon az éjtszakán visszacsúsztam a fináncok és határőrök vonalán. Az apámmal úgy egyeztem meg, hogy egyelőre beállok a nemzeti hadseregbe.

XIV.

Hanem Teri nem feledkezett meg rólam.

Hiszen gondoltam rá én is nemegyszer. Olyankor bús vágyak fogtak körül. Hogyan is tudtam volna elfelejteni az én legkedvesebb kis pajtásomat!

Most, hogy főhadnagy lettem újból, összeakerültem nem-egy bajtársammal a régiak közül. Sokan a Felvidékről szöktek át s csaptak fel ismét katonának. Egyelőre Egerbe osztottak be s Miskolc, Újhely, Füzesabony és Eger között megint gyakran utazgattak a tisztek, mint abban a soha vissza nem térő időben. S Terinek gondja volt rá, hogy megtudják felőle egyet-mást. Mintha biztatgató üzeneteit küldözgette volna felém az elérhetetlenből.

Azon a nyomorult első télen, amikor a bevert ablakú vonatokban regelenként dér húzta be a fürkék lenyúzott párnáit, a miskolci állomás éttermében összebotlottam egyik régi barátommal, egy orvos-főhadnaggal. Amikor utoljára beszéltem vele, Mayer Teri a menyasszonyom volt még. Szóbeszéd közben sor került a letűnt napokra s a barátom, mintha csak történetesen jutott volna az eszébe, így szólt:

— Igaz is. Teri üzent neked...

— Mit üzent?

— Köszöntet. Megkért, adjam át, ha találkozom veled. Tudja, hogy itthon vagy már.

Meghatott, hogy még mindig gondol rám. De elszomorodtam tőle:

— Hát ő hogy van?

— Rosszul él az urával...

Megtudtam, hogy a férje elvesztette az állami uradalomban viselt állását és most az apósa irodájában dolgozik. (Ezt én is megtehettem volna!) Terinek kislánya született tavaly ősszel, de mindenütt azt beszélék, hogy nem szereti az urát. Kevésszavú, megtört asszony lett. Megesik, hogy otthonhagyja az ölbeli kislányát és színházba megy a bátyjával. Néha egymagában. Nem törődik senkivel, legkevésbé magával. A bátyja egyelőre otthon van még, s legkedvesebb foglalkozása, hogy az idegen katonatisztek — éjfél tájban — félkézzel hajigálja ki a kávéházból. Egyszer be is csukták három hétre. Azóta különben férjhezment a kis Mártha is. Itt lakik a közelben, Gyöngyösön. Teri szülei sehová nem járnak már, édesanyja alig lép ki a kapun. Szerencsétlenek a leányuk miatt.

— Rászolgáltak, — szoltam közbe. — Megmondtam Teri anyjának idejében, hogy meg fog emlegetni engemet. Micsoda ember a Teri ura?

A bajtársam vállat vont:

— Hát olyan... rendes ember. Elvégzi a munkáját, megebédel, néha benéz a kaszinóba, átfutja az újságot, megvacsorázik, lefekszik s valószínűen pompásan tud aludni. Egészséges ember, természet medveölő, azt hiszem, soha könyvet nem olvas. S ez a baj. Teri olyan, mint egy porcellán-szirom. De minek folytassam? Nem értik meg egymást.

A portás beszállásra csegetett. Én is felálltam:

— A viszontlátásra! Ha találkozna vele, csak annyit mondj neki, hogy gondolok rá.

Ez igaz volt. Mert ahogy ismét társaságba kezdtem járni, egyre jobban körülfogtak az emlékeim. A Mátra vidékén sem hiányzott a jókedv, talán azért is, mert napközben elég okunk volt hosszan eltöprengeni a jelenvaló sanyarúságokon. Vacsorára, vacsora utánra mindig sűrűbben hívogattak névnapokra, hirtelen összecsapott családi multságokra, leginkább leányos házakhoz. Voltak itt is kedélyes összejövetelek, apró bálok, kedves házikisasszonyok. De én nem találtam magamra többé és ha eldalolgattunk, eltáncolgattunk is, nem voltam már a régi ember. Ezek az összejövetelek akaratlanul is alkalmat adtak némi összehasonlításra s kedvetlenül kellett megállapítanom mindannyiszor, hogy nem találok még egy olyan leányt, mint Mayer Teri volt. Sokszor éreztem valami olyant is, mintha előregedtem volna. Mintha valami kiesett volna az életemből, amit nem lehet többé visszahozni.

Hanem azért eljárógattam a vidéki házakhoz is: időnk volt bőven. Szombat délutánonkint két-három fogat is jött értünk Egerbe és mi nyolcan-tizen megindultunk. Rendszerint hétfőn virradatra kerültünk vissza. De csak nem jött meg a régi kedvem. Megtörtént nem-egyszer, hogy felhevült fejjel, úgy éjfél után, amikor már cifrázni kezdtek a cigányok, a házikisasszony után besurrantam a szobája felé, ha véletlenül keresett ott valamit. Már-már úgy voltam, hogy megfogom a kisasszony kezét... De olyankor — véghetetlen messzeségeken át — feltűnt előttem a Teri felhős szeme, amint távolodott, mindig távolodott tőlem... És olyankor tisztán hallottam a hívó hangját is: „megígérte, hogy sohasem fog elhagyni...”

Nem is hagytam el őt. Nem volt rá semmi okom és csak hittem, hogy meg fogom még látni. Egyszer-egyszer üzent holmi apróságot, de a sorsáról soha egyetlen célzást el nem ejtett volna. Tudtam, hogy inkább meghalna, mégsem panaszkodnék előttem. Anélkül is eleget hallottam róla.

Pedig ő még akkor se mondott le minden reményről. Hiszen ha megfigyelem, észre kellett volnaennem, hogy óvatosan közeledni kezdett felém. A városka nem volt messze Egertől és az útlevéllal jövő-menő utasokkal bármikor üzenhetett nekem. A kis Mártha is Gyöngyösön lakott. Én szándékosan kerültem, de megtudtam félfüllel, hogy leveleznek egymással. S egyszer csak (ősz felé volt ez) felbukkant Eger körül a bátyja is. Egy gyár irodájába állt be s úgy hallottam, önálló foglalkozásba akar fogni később.

De én már nem találkoztam Mayer Gézával. Mert szeptemberben egy tiszamenti állomás parancsnokává neveztek ki. Ettől kezdve nagyon visszavonultan éltem.

Három-négy birtokos-család lakott a faluban, akikhez eljárógtam esténként. Szívesen láttak, én mégis tartózkodó maradtam. Mert Teriről kedvezőtlen hírek érkeztek hozzám. Szeptemberben meghalt a kislánya s két héttel rá átköltözött az urával Nyugat-Magyarországra, annak is legtávolabbi szegletébe, ahol már a stájer hegyek kezdődnek. Ott, az őserdők szélein, egyik uradalomban kapott erdészi állást a férje. Egy kis falu végébe költöztek, valami vadászlakba.

Sejtelmem nem volt, mi vihette erre a lépésre? Hogy el tudott hagyni ismerősöket, rokonokat, el a várost és eltemetkezett az erdők közé! Ma már tudom, hogy a szülei kesergése hajtotta bele ebbe az önfeláldozásba. A kétségbeesésbe menekült, hogy megnyugtassa az édesanyját. Ekkor már véleg lemondott rólam.

Én is lemondtam minderről. Eddig akadt még egy-két vakmerő ötletem, de ezentúl be kellett látnom, hogy Teri soha nem lesz már a feleségem. Egyszer-egyszer megfordult bennem olyan gondolat is, hogy erőszakkal viszem el az urától. Utólag ostobának találtam magamat.

Késő ősz volt, amikor egyszer hivatalos kiküldetésben a Hortobágyon utaztam át, szekeren. Ekkor láttam először ezt a sivatagot és kétségbeestem tőle. Sípolt és dörgött a szél a szabad síkságon s napok óta csüngő felhők hányták a cigánykereket. Sár volt, feneketlen. A kocsis szóttanul gubbasztott az első ülésben, én a tábori köpenyembe burkolózva rémülődtem az ijesztő tájék fölött. Nem láttam egyebet határtalan fekete földlapnál, melynek karimája napi járőföldeken túl hideg csíkban vált el a fekete éjtől. Egy tanya, egy magános fa, egy ember nem volt sehoh, ami visszarezzenthetné volna elcsüggedt lelkemet. Mintha a másvilágon döcögtem volna. Nem emlékeztem már, mikor és honnét indultunk el s fogalmam nem volt, hol fogunk partot érni e kietlen sivatagban? Éreztem már a tél lehelletét s a magam sanyarú életén jártattam a gondolataimat. Ekkor láttam először visszavonhatatlanul, hogy cél nélkül kezdek megindulni a férfikor felé. A nemzeti hadsereg tisztjeit egymásután szerelték már le: mihez kezdhettem volna ezek után? Mayer Teri emléke halott lett a számomra ezen a hortobágyi napon. Jött a tél, mindenki a meleghez húzódtott immár. Hát én hova húzódtottam volna?

Egy menekülésem volt: a házasság.

Karácsony előtt megkértem az egyik földbirtokos-leány kezét. Úgy láttam, a szülők is szívesen adnák hozzám. Egyszerű, szerény leánynak ismertem addig: hittem, hogy házias feleségem lesz. Többet nem is akartam.

De hát nem úgy lett.

Néhány nap múlva levelet kaptam Teritől. Ennyi volt benne:

„Örülnek, ha boldog lenne. Mosolyogva gondolok a letűnt napokra.“

Ez a rövid levél megzavart. Tévedtem tehát, amikor azt hittem, most már eltemetkezett előlem is. Ezúttal először célzott a maga boldogtalanságára. Ő még most is mosolyogva gondolt reám, amikor végleg elveszített.

A menyasszonyomat nem vettem el. Házas feleséget vártam benne: csalódás ért. Csak ismertem, de nem ismertem meg eléggé. Amikor erre is rájöttem, szakítottunk egymással. Elbúcsúztam tőle neheztelés, harag nélkül.

Már most hova mehettem volna? A szüleim hazahívtak, de otthon úgyse bírtam volna ki sokáig. A hadseregtől is megváltam időközben. Huszonnyolc éves voltam és nem tudtam, hová hajtsam le a fejemet. Egyelőre a nagyobbik húgomhoz utaztam fel Budapestre.

Az első hét végén levelet kaptam. Teri írta:

„Boldogtalan vagyok, hogy olyan szerencsétlen. De ne zúgolódjunk sorsunk ellen. Gondoljunk a régi napokra és mosolyogjunk!“

Ő most is mosolygott s nem felejtett el. Ezt a mosolygását úgy képzeltem magam elé szívetlenül, mintha egy kétségbeesett percében oda-meredt volna meggyötört szájára. Boldogtalan volt, de nemcsak énniattam. Rossz híreket hallottam felőle.

Mihez foghattam volna? Édesapámnak egy unokahuga élt Borsodban, a kis birtokán. Azóta, hogy régi ifjúságában elvált az urától, személyesen vitte a gazdaságát. Tavaly benéztem hozzá néhányszor: olyankor alig akart elereszteni. Megkérdeztem most, nem lennék-e a terhére, ha egyelőre hozzá költözném le? Szívesen állnék a rendelkezésére, egyéb tervem úgy sincs. Igényem még kevésbbé.

A levelémre távirat jött, hogy kocsival vár az állomáson.

Ettől kezdve hosszú hónapjaim múltak el olyanformán, hogy nincs róluk feljegyezni-valóm. Eltemettem magamat, a nagynéném kivül alig érintkeztem valakivel. Napközben igásokkal, béresekkal bajlódtam a földeken, esténként összeültünk egy órácskára s felolvastam neki, vagy beszélgetni kezdtünk régi dolgokról. Amikor ránkjött az ősz, bekecset és csizmát húztam s olyan gazdász lett belőlem, hogy az apám könnyekre fakadt volna, ha így lát. Hiszen azt akarta mindig, hogy gazda maradjak.

A november is eljött, szelek zúgtak, eső hullt s most már napokra behúzódtam öreg nénémmel. Nem volt már semmi vágyam. A Teri utolsó tanácsát is megfogadtam annyiban, hogy nem zúgolódtam a sorsom ellen. Nem vagyok református, de hinni kezdtem a predesztináció tanában: ennek így kellett lennie.

Azalatt megismertem a néném élettörténetét is. A hosszú estéken át, mialatt a kertben elnyúlt sóhajjal suhogott a fenyves s a szobában az óra ingája számolta a tűnő perceket, részletenként elmondott mindent. Boldogtalan, nagyon boldogtalan volt a nagynéném, amíg fiatal volt. Alig kétévi házasság után szakított az urával s azóta egymagában élt. Visszahúzódott, mert nem bízott az emberekben. Most, amikor már fehérben csillogott a haja, a cselédjein kívül csak én voltam mellette. Hálás maradt a ragaszkodásomért s úgy nézett, mintha a fia lettem volna.

Ezek a téli estéken, amikor már hóviharak alá került az egész Bükk. én is megnyitottam előtte a szívemet. Diákkoromról s a katonaéveimről mesélgettem neki. Kíváncsian hallgatott és ha valamit nem értett, külön is elmagyaráztam neki. A háborús dolgok nagyon érdekelték. Semmit el

nem hallgattam előle, kivéven Mayer Terit. De ő már hallhatott valamit, mert nem-egyszer félbeszakított, pillanatra ölébe engedte a kezimunkát s pillogva emelte rám a tekintetét:

— Hát az a régi kislány hová lett?

Olyankor megálltam:

— Hosszú história az. Talán máskor.

Idő múltával egyre többször célozgatott Mayer Terire, akinek akkor még a nevét sem tudta. De nem akartam. Annál kíváncsibban ostromolt:

— Hátha tehetnék valamit...

— Nem segít már énrajtam semmi, néném.

Teri felől mindig rosszabb hírek szálltak felém. Mert hébe-korba kirándultam Miskolcra s össze-összejöttem egyikkel-másikkal a régi bajtársaim közül. Megtudtam, hogy Teri legutóbb odahaza járt s kijelentette egyik barátnőjének, hogy legközelebb végleg hazajön, de — egyedül. Ha egy-egy ilyen kirándulás után hazavetődtem, napokig nem tudtam megnyugodni. Kétségbeejtett a Teri reménytelen küszködése. Ha arra gondoltam: mily elhagyottan, mennyi keserúséggel éli le egyik napját a másik után, hogy esténként egy szobában kell lefeküdnie azzal az emberrel, aki jóra való, törekvő nyárspolgár mindenesetre, de akit megbecsülni nem tud, sőt tehetetlenségében talán gyűlöli is már, — ha mindezeket megforgattam magamban, nehéz vádakat szórtam magam ellen, hogy mégis csak én vagyok az oka az ő szerencsétlenségének. Sokszor megütött az ellenkező feltevés is: hogy talán beletörődött már mindenbe s engemet okol szét-tépett, boldogtalan életéért. Ilyenkor nem találtam mentséget a számomra. S volt még valami, ami nem-egyszer nyugtalanított. Emlékeztem a szavaira: „ha elhagyna egyszer, akkor én nagyon rossz leszek!“ Hiszen nem hagytam én őt el soha: ellopták előlem. És ő talán még mindig visszavárt. Reméltem, hogy előbb-utóbb szakítani fog az urával. De ismertem Terit s föl-tehettem róla, hogyha magam is siettetném a szakítást, csak azért is visszatérne az urához. Megírta nekem idejében, hogy inkább meghal, de soha senki szeretetéért koldulni nem fog.

A tél vége felé azonban olyan hírral lepett meg valaki, hogy megijedtem tőle. Úgy látszik, most már lemondott mindenről és úgy kezdett viselkedni, hogy magamnak is rosszul esett. Az ura tudta nélkül egyre többször elutazott a közeli városkába, ott megszállt valamelyik ismerőséhez, színházba, multságba járt és csak olyankor tért vissza, ha a férje erővel vitte magával. Furcsa híreket sugdostak róla a társaságban. Később megint csak feltűnt itt is, ott is, de ilyenkor már nem jött érte az ura sem. Erre másodszor is a szüleihez utazott, akik ekkor már felhagytak minden békítési kísérlettel. A Teriről szállongó pletykáknak azonban pillanatig nem hittem. Legnagyobb szerencsétlenségében sem feledkezhetett meg magáról.

Ebben az időben komolyan gondolkoztam már, mimódon közeledjem hozzá? Mert most már meg kellett mentenem. A kis Mártha közel lakott hozzám, Mayer Géza még mindig Eger mellett dolgozott a gyárban: reméltem, hogy mind a ketten segítségemre lesznek, de egyelőre nem fordultam hozzájuk. Óvatosan kellett kezdenem, hogy meg ne érintsem a Teri érzékenységét. Büszkeségből visszautasíthatott volna.

De nem sokáig maradtam óvatos. Husvét előtt négy nappal Pestre kellett felutaznom. A fülkében csak egy idősebb úr ült még kívülem. Ahogy

beszélgetni kezdtünk, kiderült, hogy a Felvidékről jön, sőt éppen abból a városkából való, amelyre annyi búval emlékezni soha meg nem szüntetem. Amint bemutatkoztunk egymásnak, visszaemlékeztem a nevére. Megemlítettem, hogy én is ott szolgáltam valamikor. A beszélgetés egyre bizalmasabb lett s úgy igyekeztem terelni a szót, hogy megtudják valamit Teriről is.

— Mayer Teri? — kezdte az utitársam. — Furcsákat beszélnek róla. Most éppen odahaza van. Azt mondják, rosszul él az urával. Már el is hagyta vagy kétszer. Ismeri talán?

— Ismertem, — mondtam tettetve. — Hogy van?

— Hát amúgy csinoska bizony, nem csodálom, ha belehabarodnak az összes fiatalok. Csak azt nem értem, mi történt vele? Mert úgy hallottam, hogy szerelemből ment férjhez...

— Hogy-hogy? — és itt már kíváncsi lettem.

— Hát olyanformán, uram, hogy ismerem a férjét. Egyszer, amikor még nálunk éltek, egy borozgatás alkalmával eldicsekedett, milyen harcokat állt ki a feleségéért, mielőtt a menyasszonya lett volna. Valami főhadnagy félig-meddig jegyben járt Mayer Terivel, amikor ő is fellépett. Ekkor kezdődött köztük a harc. Teri végre is őt választotta, a főhadnagy pedig eltakarodott.

Halántékomba rohant a vér. A vonat már Kőbánya körül járt. Felálltam s kezet adtam a közlékeny bácsinak:

— Uram, az a főhadnagy én vagyok!

Az öreg olyat nézett, hogy feje a vánkosra vágódott:

— Ön az? No, jó helyen beszéltem!

— Ellenkezően. Köszönöm, hogy ezt is megtudtam. Igenis, az a főhadnagy én vagyok! Jegyezze meg hát, uram, és ezt mondja el mindenkinek, hogy a Mayer Teri férjét én soha az életben nem láttam s ő se látott engemet. Üres fecsegő a Mayer Teri férje, mert én az utolsóelőtti olasz csatában verekedtem, mialatt Terit csúnya játékkal ellopták tőlem!

— Most már értem, uram, — hebegte az öregúr.

Fel voltam dúlva. Pesten egy-kettőre elintéztem a dolgaimat s még aznap éjjel indultam vissza a személyvonattal. Le nem húnytam a szememet. A néném elcsodálkozott, hogy oly váratlanul toppantam haza. Megnyugtattam, hogy semmi különösebb dolog nem történt, de estefelé valami mondanivalóm lesz a számára. A szobámba mentem, lefeküdtem s csak délután ébredtem fel. Kiballagtam a kertbe s a tavalyi levelektől befödött, görbe utacskákon össze-vissza jártam, minden cél nélkül.

Ebben az öreg kertben sokat eljárkáltam tavaly őszi óta. Mintha csak magamfajta magános vándorok számára találták volna ki.

Régi kert volt. A falu közepén állt a néném háza s a ház mögött a kert, melynek hátából már a Bükk szálfái rémlettek a ködökben integető síkság felé. Kőfala itt-ott beomlott s e kőfal mentében sűrű orgonabokrok szegélyezték a görbe utacskákat. Itt-ott tenyérynyi tisztás jött elélem, a tisztáson egy csoport búsongó nyírfa s alattuk magas fű lengedezett, ha a Fátra felől seperni kezdett a szél. Melankólia ült e kert zugaiban, leg hátul hallgatagon örködött a tájék fölött néhány fenyő, de mihelyt szél mozdult, mély sóhajok közt kezdett hárfázni. És ha szilajodott a szél, rábókoltak a fenyőfák és zúgtak a szélben, mintha a rég-megholtak lelkei nyögtek volna a zúgásukban.

Itt, a fenyők alatt, leültem egy kőpadra. Már alkonyodott. Tavasz szél járt s nyirkos volt a levegő. Néhány felhődarab tűzben égő szegéllyel sietett az Alföld felé. Magasan, hihetetlenül magasan.

Leültem a kőpadra s elgondolkoztam. De nem voltak gondolataim. Jött a tavasz, a negyedik tavasz azóta, hogy nem láttam Mayer Terit. A nyírfák csípős illata összekeveredett a fű keserű szagával s új életet lehelt az erdő. Karomra dülve hallgatóztam, mert körülvettek a régi emlékek árnyai s lábujjhegyen settengve sugdosóztak körülöttem.

És visszaemlékeztem, hogy egyszer már hallgattam így a fenyves zúgását. Azon a nyáreleji délutánon, amikor kardomra bocsátkozva álltam meg utoljára a Teriék kertje végében. Úgy eltűnt akkor, hogy a lába nyomát sem tudtam megtalálni. Üres volt akkor a kert, üres a ház és én lemondtam mindentről. De most, e másik kert végében, amikor negyedszer indult meg felém a tavasz, éledezni kezdtem hívő reménykedésre. Éjt-szakánkint, ha már elpihent minden külső nesz, a ki nem fürkészhető messzeségekből egyre többször véltem hallani egy elhaló, hívó hangocskát: „megígérte, hogy sohasem fog elhagyni...”

Most már tudtam, hogy el fogok menni érte.

Elindultam a ház felé s a szobámban magamhoz szedtem a Teri leveleit. Semmi egyebem nem maradt, csak e levelek. S csendesen benyitottam a szalonba.

Félhomályban terült el a szoba. A zongoránál a kishugom ült, a nénémnek egy leányrokona. Hetedgimnazista kisasszony: néném a husvétii szünidőre kérte el magához a szüleitől. Beléptem, ő tovább játszott halott-halkan. Néném az ablaknál ült s kifelé nézett a sűrűdő estébe.

Odaléptem a zongorához s nekitámaszkodtam szótlánul. Azt hiszem, nem is vettek észre. A kis rokonom egyszerre csak új nótába fogott s csendes dúdolásában oldalt hajtotta a fejét. Szó szerint úgy, mint az a másik kisleány is valamikor:

Fujdogál a szellő
Rimaszombat felől...

Micsoda emlékek riadoztak bennem! Ijedten egyenesedtem fel, oda- léptem a kis rokonhoz s lefogtam a kezét:

— Ágneske, csak ezt ne!

— Miért, bácsi? — s zavar nélkül nézett reám, mialatt a néni meglepetve fordult hátra.

— Nem akarom, Ágneske! Majd megtudod egyszer, ha nagyobb leszel.

— Rossz kedved van, bácsi...

A cseléd meggyújtotta a lámpát és ahogy kiment, ők ketten még mindig úgy néztek reám, mint akiknek sejtelmük se volt róla, mi történhetett velem. Én szorongó érzéssel álltam a kis rokon előtt: csak ma este ütött meg először, hogy már bácsinak szólongat. Néhány évvel ezelőtt Mayer Teri sem volt idősebb, mint ő most. Ijedten vettem észre, hogy sietnem kell, mert öreg leszek.

Azt mondtam a kislánynak:

— Ágneske, te most kimégy, mert négyszemközt akarok beszélni a nénivel.

— Ujj! — és kedves bosszankodással húzta el a száját. — Talán valami szerelmi titok?

— Ne fecsegi!

— Na jó. De remélem, bácsi, nekem is el fogod árulni négyszemközt...

Alig tudtam kitudszkolni. A néném leült a kályha mellé, vállára terített egy sálkendőt s kérdőn nézett reám. Magam is a kályha mellé telepedtem:

— Most pedig, néném, beszélni kezdek arról a régi leányról. Itt az óráim, nem halogathatom tovább.

És megkezdtem a legelején, úgy, mint ma este te-előtted. Szünet közben a leveleket olvastam fel. Ez a néném volt az első, akinek elmondtam mindent, te vagy a második. Beszéltem, beszéltem, a néném pillarezenés nélkül nézett s amikor végül pontot tettem, nem ismertem rá. A szája remegett:

— Borzasztó dolog ez.

Kezébe engedte a homlokát, alig bírt a felindulásával:

— Hogy ezt én előbb nem tudtam! Így megölni egy ilyen teremtest!

Behozták a vacsorát, Ágnes is visszalopózott:

— Végzett már a bácsi az iszonyatos titkával?

De ahogy a nénire esett a tekintete, megszeppent s nesztelenül sompolygott az asztalhoz. Nyomott volt a hangulat. Ágnes ijedt-kíváncsian nézett hol a nénire, hol énreám. A néni fehéren ült az asztalfőn s a tányérba bámult. Egyszer csak megdidergett:

— Fázom. Ágnes, vezess a szobámba.

... Másnap reggel búcsúzás nélkül elutaztam s csak Mayer Gézánál állapodtam meg. Nem volt már a régi zászlós: komoly ember lett ekkorára. Amikor benyitottam hozzá a gyárirodába, először nagyot nézett. De aztán úgy jött felém, mint régi-régi barátok közt szokás:

— Isten hozott! Hogy vagy?

Nem kerülgettük sokáig. Sejtette, miért kerestem fel. Ő sem szépített semmit. Elbeszélte, hogy Teri nagyon szerencsétlen, amit anélkül is tudtam. Az édesanyja többször emlegetett s megbánta, hogy annyira nem bízott bennem. Teri érdeklődni szokott utánam minden alkalommal, de soha még egyetlen zokszava nem volt ellenem.

Úgy egyeztünk meg, hogy két hét múlva elindulunk ketten, mintha vendégségbe vinne a sógorához. A többi az én dolgom lesz.

— Mit gondolsz — kérdeztem tőle —, sejt-e majd a sógorod, ki lesz a vendége?

— Nem tudom. A nevedet ismernie kell: ez bizonyos. De hány azonos név van a világon! Mert azt csak mégsem tételezi fel, hogy éppen te indulj hozzá látogatóba!

Azzal váltam el, hogy ő addig is hosszú levélben értesíti Terit az érkezésünkről. Mindenesetre furcsa látogatás előtt állunk.

Estére otthon voltam megint. A néném feküdt még. Ahogy beléptem hozzá, panaszkodni kezdett:

— Borzasztó ez, amiket elmondtál nekem. Egész éjjel nem aludtam s most se tudtam kiverni a fejemből azt a fiatalasszonyt. Ha lehetne, azt tanácsolnám neked, menj utána s hozd ide. Szeretném megsímogatni.

Jókedvűen mondtam neki:

— Idehozom, néném. És itt is marad. Feltéve, hogy velemjön.

XV.

Megfigyelted-e már a bandában a kisbögöst? Mennyi igyekezettel kellett magát a nyavalyás, mily erőszakolt jókedvvel vigyorg a közönségre s a kutya se akarja észrevenni.

A primás, álla alá illesztvén a hegedűt, úgy viselkedik, mint született úr. A klarinétos félig-lehúnyt, áhitatos szemmel trillázik a billentyűkön. A cimbalmos szelíd andalgással hajtja félre a fejét, mialatt két karja a húrok fölött kapkod. A kontrás — a primásnak a balkeze felől — szintén érzi, hogy ő is valaki. A brúgós a brúgó hasán kotorászik méla megadással: a brúgós lecsúszott ember, akinek vágyai nincsenek többé.

A kisbögös ezzel szemben a világ legszánalmasabb teremtese. Mert ő még csak félig csúszott le és hiszi, kétségbeesve hiszi, hogy lesz még ez másképen is.

A kisbögös is játszott a banda élén valamikor, de idővel görcsöt kapván egy-két ujjá, a kisbögő mellé szorították le. Egyideig még meg van győződve, hogy ő is tényező a bandában. S mialatt balujjaival a brácsa torkát fojtogatja, megfeszített idegekkel azon dolgozik, hogy őt is vegye már észre a közönség. Figyeld meg csak, mennyire rázza magát, mialatt a vonóval kapkod idestova. S milyen boldog, ha úgy érzi, hogy a vendégek közül megakadt rajta a szeme valakinek! Olyankor szélesen vigyorg, bólongatni próbál s kifeszíti a mellét, mintha dicsekedni akarna:

— Náccságos úr! Én is voltam primás a bándába!

Ó, nagyon sajnálnivaló teremtes a kisbögös.

... Két hét mulva, egy késő estén, a Bodó-kávéházban üldögéltem Mayer Gézával s ekkor figyeltem meg először a kisbögöst. És rájöttem, hogy ilyen kisbögös lettem magam is. Valamikor a banda elején játszottam: ma már kevesen akartak észrevenni. Sietnem kellett, mielőtt a brácsától is leszorultam volna a nagybögőhöz.

És siettünk is. Harmadnap délelőtt leszálltunk ketten egy vasúti állomáson, amelynek akkor hallottam először a nevét. Kocsi várt.

Áprilsvégi nap volt: a nap élesen vert. Már az akácosban futott velünk a brácska s porfelhő maradt utánunk az úton. Szótlanul ültünk egymás mellett.

Félóra mulva a faluban voltunk. Nyugalmat erőszakoltam magamra, de a szívemnek nem tudtam parancsolni. Átzörögünk a falun, három-négyszáz lépésre láttuk már a fák közül az erdészlak piroscserepes tetejét. Mayer Géza meglökött:

— Ott laknak.

A kocsi jobbra fordult az országúton, átsiklottunk a hidacskán s bent voltunk az udvaron.

Kedves, apró ház előtt álltunk meg. Tenger virág virított a ház előtt, vadszőlő kúszott a feljáró két oldalára, egészen a tetőig. Életemben ekkor láttam először a Teri urát, amint a feljáró felől sietett elénk.

Szál-termetű, szélesvállú ember volt: amelyinnek az erdészt elképzeljük, aki — szükség esetén — pusztá kézzel is szembeszáll a medvével. Az arca nyílt, csaknem jószágos volt. Valami szolgalegény leszedte a táskáinkat. Akkor már ő is hozzánk ért.

Leugráltunk, szívesen fogott velünk kezét:

— Isten hozott, fiúk! Örülünk, igazán örülünk!

Mikor megmondtam neki a nevemet, ő is megmondta a magáét:

— Minálunk nem vagy vendég. Itt az a szokás, hogy mindenki otthon érezze magát.

Nem lepődött meg a nevemen, mintha most hallotta volna először. Kedélyeskedve karolt belénk s úgy vitt a lépcsők irányába. És mialatt látható örömmel beszélt, én álló szívvel tekintettem a veranda felé. A felső lépcsőfokon akkor már ott állt Teri.

Otthonos, könnyű ruhában. Emlékszem, hogy néhány virág volt a ruhájára festve s egy élő-virágot éppenakkor tűzött a hajába, kedves zavarral. Csak annyit változott, hogy szebb volt, mint valaha. Négy esztendeje múlt már, hogy nem láttam. De most, amikor újból előtte álltam, elhagyott minden előre-elgondolt meghatottságom. A férje bemutatott. Rám mosolygott, amint az vendégszerető ifjú háziasszonyoknál szokás:

— Isten hozta.

Elkapta rólam a tekintetét, a bátyja elé lépett s megcsókolta. A folyosó felé kezdett vezetni:

— Az urak talán benéznek a szobáikba s rendbehozzák magukat. Egy óra múlva ebédhez ülünk. Viszontlátásra!

És eltűnt anélkül, hogy rám mert volna nézni. Azt hiszem, félt. Az ura velünk jött s azzal vált el, hogy közben rövid dolga akadt, de mivel délutánra egy kis vadászkirándulást tervezett, legjobb lesz, ha az utazóruhánkban maradunk.

Amikor kiment, Mayer Gézára néztem:

— Na?

— Az a benyomásom, hogy egyáltalán nem emlékszik a nevedre. Hihetetlen, mennyire ostoba ember ez az én sógorom!

— Tévedsz — mondtam neki. — Nekem az a benyomásom, hogy amikor bemutatkoztam neki, nyomban tudta, ki vagyok és miért jöttem. Most nagyot mulat magában, hogy mimódon fogunk kievickélni ebből a vendégszerető helyzetből?

Mayer Géza tiltakozni kezdett:

— Nem úgy van, főhadnagy úr, kérlek alássan. (És olyan furcsán mosolygott, hogy láttam, gúnyolódik velem.) Én csak arra vállalkoztam, hogy magammal hozlak. A többihez semmi közöm.

Az ebédnél Teri a jobbkéze felől ültetett le. Az utazásról s egyéb semmiségekről beszélgettünk. Egyszer-kétszer csaknem fölnevettem, ha a Teri, a bátyja s a magam erőfeszítésére gondoltam, hogy a medveölő ne fogjon gyanút. Mert most már láttam, hogy sejtelve sincs, kicsoda vagyok. Szíves házigazda maradt s egyre-másra koccintásra nógatott bennünket:

— Isten éltesen, gyerekek! Neked is koccintanod kell, Teri, a ritka vendégekre!

Teri koccintott is. De valahányszor összeért a poharunk, óvatosan húzta vissza a kezét. A társalgás fesztelen lett, Teri egyre ritkábban mert rá nézni. Jóval ebédután fölkel az ura:

— Gyerekek, a puskák után nézek! Negyedóra múlva legyetek készen!

Ahogy kifelé indult, Mayer Géza is utánament. Tudtam, csak azért, hogy a medveölő meg ne lephessen bennünket. Még a folyosóról is be-döngött a lépése.

Ketten maradtunk az ebédlőben.

Amikor csönd lett kívül, Teri rámnézett. Hideg, szinte közömbös szemmel:

— Az uram mindent tud. Hogy szánhatta rá magát erre a gondolatra?

— Annál jobb. Legalább belémköthet.

— De rettenetes ember, ha megharagszik, — s elfúlt a szava. — Meg fogja ölni...

— Tegyük fel. Ám az ellenkezője is lehetséges.

Felállt. Nesztelenül odament az ablakhoz s kitekintett a virágos kertre. Hozzáléptem:

— Maga nagyon szerencsétlen, Teri. Ne rázza a fejét, minden napjáról tudok azóta. Megszöktették előlem és én hiába rohantam maga után. Nem találtam sehol. Ennek négy esztendeje lesz. Nincs már semmi számításom, csak maga. Velem jön-e?

Először nem felelt. A kertre nézett. Ahogy felémfordult egyszer, a szeme könnyes volt:

— Ő mégis az uram, — suttogta remegő szájjal.

— De Teri! — kiáltottam rá. — Így eltemetkezni! S meghalni, mielőtt élhetett volna! Minek írt akkor kétszer is?

— Hagyjon magamra, — s összetette a kezét, mialatt könnyei szabadjára folytak a kedves, sokatszenvedett arcán. — Az emlékeimnek tartoztam vele, hogy gondoljak magára is. Nagyon sajnáltam akkor...

— Csak nem akar ittmaradni?

Az ablak mögé húzódott, hogy a függöny félig elfödte megtört alakját. Könnyei közt ismételtette:

— Nem tudom... Nem tudom...

Az udvar felől a nevetem kiáltották. Elindultam, köszönés nélkül, mert Mayer Teriben most csalódtam igazán. De mintha még utánam szólt volna. Mintha ezt hallottam volna a félig nyitott ajtón át:

— Vigyázzon magára...

Félóra mulva elértük hárman az erdőt. Golyóra töltöttük a fegyvert s nekivágtunk, jódarabra egymástól. Én a középen mentem. Megegyeztünk, hogy fönt, egy bizonyos tisztáson találkozunk. Ha megtartom az egyenes irányt, pontosan oda kell kitalálnom.

Vállamra fektettem a puskát s megindultam. Legkevesbbé az irányra figyeltem, mert gyötrő gondolatok foglalkoztattak. Néha megálltam s felüleltem. Jobbról, de távolabb, szabályos közökben meg-megreccsentek a földre szóródott gallyak. Ott haladt előre a Teri ura. Balról jóideje nem hallottam semmit. Tovább mentem, de most már tetőnek.

És mialatt eltöprengtem, egyre világosabban éreztem, hogy Teri mégis csak velem fog jönni. Meddig tarthatott ez a bandukolásom az erdőn át, nem tudom. De ahogy meg-megálltam ismét, semmit nem hallottam többé. Az út is mintha lefelé vitt volna. Alighanem eltévedtem.

Apró tisztásra értem ki, de ez más tisztás lehetett. A nap már ferdére dült s élesen sütött a középre. Megnéztem az órát: csaknem két órája múlt, hogy elváltunk egymástól.

Megálltam és hallgatózni kezdtem. Csönd, irtóztató csönd mindenütt. Csak a kakuk kiabált valahol s számolgatta a parasztok éveit. Már le akartam feküdni, amikor lövést hallottam, de ellentétes irányból, a hegyoldalból. Toronyirányt arrafelé vágtam. Kevés idő mulva egy másik lövés

csörrent át a rengetegen, már közelebből. Gondoltam, engemet figyelmeztetnek.

Félóra múlva elértem a tisztást. Ők ketten már a pázsiton heverészttek s szalonnát pirítottak nyáron. A két lövést csakugyan azért tették, hogy útbaigazítsanak.

Egészen megkönnyebbültek, amikor kibukkantam a tisztás szélén. Előkerült a csutora s beszélgetni kezdtünk kedélyesen.

Távrolról idáignézttek a stíriai havasok. Alattunk, de egészen lent a völgyben, békésen feküdt a falu, azon túl a pirostetejű vadászlak. Két kis felhő sétált az ég közepetáján, különben csönd volt. Templomi csönd.

Zsákmány nem akadt. S hirtelen megütött a gondolat, hogy ők ketten épúgy töprenghettek az egész úton, mint jómagam. De a föltevést hamar elvettem. A Teri ura annyi szívességgel kínálgatott, hogy ostobának kellett volna lennie, ha mégis sejt valamit. Sok érdekes apróságot mesélt erdei kalandjairól.

Már gyöngé párák kezdtek ereszkedni a távoli völgyekre s a nap a hegyek fölött állt, amikor szedelőzködni próbáltunk. A medveölő megkínált a kulaccsal: ittam belőle. Ő is ivott. Vállunkra löktük a puskát. De akkor elémállt:

— Hallod-e, pajtás? Azt mondom neked, mit teketóriázzunk tovább! Intézzük el egymás közt azt a négyesztendő's kérdést!

Kedélyeskedve mondta, mint aki érzi, hogy soha még el nem vétette a célt. Mayer Géza rémulten nézett rá. Kettőnk közé ugrott:

— Az Istenért, megőrültetek?

Nem tagadom, meglepődtem. De nem árultam el magamat. A pillanat egyharmada alatt végigfutott rajtam a gondolat, hogy így nem érdemes tovább élni. A célbalövéshez én is értettem valamit és ha most kitérek, végem van. És mialatt Mayer Géza ijedten kapkodott kettőnk között, rákiáltottam:

— Ne nyavalyáskodj! Állj ki a szélre és számolj háromig!

Nem alkudoztunk sokat. Visszafelé indultam, vetélytársam a pázsit ellentétes partjáig ment. És akkor felálltunk, szemközt. A távolság lehetett szátötven lépés. Mayer Géza oldaltállt s káromkodott:

— Látom, hogy megvesztetek! Egy!

Az erdész fölemelte apuskáját s célzott. Én is céloztam.

— Gazember gyilkosok vagytok, ha mondom! Ket-tő!

Az erdész puskacsőve egy-pontba ment össze előttem. Az én puskám meg se rezsent.

— Há-rom...!

Két dörrenés ugyanegy pillanatban. Valaki mintha iszonyút vágott volna a jobb vállam alá. Láttam még a füstöt, a Mayer Géza elrémült arcát s akkor kiesett alólam a pázsit...

... Amikor fölnéztem, a nap vakító fényben vágott át az ablakon. Az ágyam végének támaszkodva a Teri férje állt s le nem vette rólam a szemét. Vörös volt a párnám, az ágyam szélén Teri térdepelt s lehajtván fejét a félkarjára, mintha aludt volna. Az ura, amikor észrevette, hogy kinyitottam a szememet, felém indult. Azt hiszem, kezét akart adni. A padlóreccsenésre azonban megrezsent Teri, felsikoltott s a férje elé ugrott, kitárt karokkal:

— Ne bántsa! ... Ne bántsa!

Többre nem emlékszem, mert hirtelen, mintha elaludtam volna. Ahogy másodszor is felnéztem, esteledett. A szomszéd szobában hangosan beszéltek ketten vagy hárman. Teri a fejemnél ült s valami kézimunkával bibelődött. Komolykás arccal ült ott s ismeretlen dalocskát dúdolgatott maga elé.

Ahogy észrevett, homlokomra tette a kezét:

— No, gyönyörű vendég...

De nem mondta nehezteléssel. Volt valami a hangjában, ami ujjongó öröme fakasztott.

— Régen vagyok itt?

— Ötödik napja... Meg ne mozduljon, mert akkor rossz leszek!

Magamhoz húztam a kezét. Engedte.

— Mi az újság, nagyságos asszony?

Sokáig nem felelt. És akkor is remegett a hangja:

— Elment... Barátságban váltunk el... Ő kezdi meg a válópört... Meg ne mozduljon, mert megharagszom! Tegnap jött meg a húga és a férje Budapestről. Most ők maradnak itt, amíg jobban lesz... Én holnap indulok a szüleimhez...

Körülbelül a végére jutottam. Tíz nap mulva Pesten voltam a sógoromnál s újabb két hét mulva eljött értem a néném. Ez május' végén lehetett. Teri azóta elvált az urától. Most a feleségem lesz.

A néném két hónap óta rendeztetni a házat, meg a kertet. Úgy készül a Teri fogadására, mintha szegény, megtépett ifjúságát élné át megegyeszer. Öt nap mulva lesz az esküvőnk: lejönnek a Teri szülei, ott lesz apám, anyám, megjön a két húgom s a kis Mártha az urával. És nem fog hiányozni az ezredesem se: ő lesz a násznagyom.

Boldog vagyok, mert Terit is annak látom. A válópör tárgyalásáig nagyon izgatott volt, de azóta mintha kicserélték volna. A régi Mayer Teri lett, akire mély búval emlékezni soha meg nem szüntem. Akad nap, amikor három levele keresztezi egymást: végtől-végig utasítás valamennyi. És én örülök, hogy egyszer már parancsolgathat nekem. Micsoda levelet tud írni megint! De soha egyikből se marad el a fenyegetőzés:

„Sok gondot fogok én még adni a főhadnagy úrnak.“

Úgy volt, hogy átmegyek érte a megszállt Felvidékre. De hallani se akart róla. Azzal érvelt szakadatlanul, hogy mivel ebben a szállóban vesztettem el az utolsó nyomát, most ő keres föl ugyanitt. Ma éjjel fog megérkezni a bátyjával. Délelőtt már viszem a nénémhez.

Megnézte az óráját, felállt:

— Negyedkettő múlt, minden pillanatban itt lehet. A régi levelei azért vannak nálam, mert az utolsó napokban előszedtem őket s úgy felejtettem a zsebemben. S gondolatban elhaladván a letűnt esztendőnkön, eltöprengetem, vajjon helyesen cselekedtem-e, amikor négy esztendő után visszahoztam Mayer Terit? Nem egyszer kétségeim támadtak. De olyankor eszembejutott öreg parancsnokom figyelmeztetése: „öcsém, ne lamentáljunk, a filozófia öl, fő a katonai svung!“... Tudom, nem lesz okom többé nyughatatlanságra. Néném a leányává fogadja Terit és mi ketten nem fogunk elkívánkozni sehova. Nem lesznek vágyaink, tehát csalódás sem érhet. Télben fel-felviszem majd Pestre, de azontúl elzárkózunk a falu-

ban. Az emberek ma annyira gonoszak! S megvigasztal és mosolyogni szeretnék, hogy az egykori főhadnagynak ezentúl már nem okoz gondot senki Mayer Terin kívül...

Az állomás felől éles sípszó hallatszott e pillanatban.

XVI.

Szünet nélkül zsongott a Balaton.

Felhő nem járt, csillag nem látszott. Csak a hold állt az ég szokatlan mélységében s amint lenézett mosolyra fanyalodott arccal, lilaszínű árnyékok kezdtek csoportosulni a tájékon.

Félhomályban volt a terras, csak egyetlen lefojtott villanyégő pislogott még a feljáró előtt. Csönd, halálos csönd neszelgetett kívülről. A sarokban gubbasztottam, fülemre húzott gallérral. Szomorú és levert voltam, bár e szomorúságomnak nem tudtam okát adni. Régi-régi dolgok jártak az eszemben s olyan pajtásaimra gondoltam, akikről esztendőök óta nem hallottam semmit. Igen elhagyottnak éreztem magamat.

Barátom föl és alá járt a homályba takart terraszon. Már vagy negyedórája lehetünk így: én a sarokban gubbasztva, ő föl és alá sétálgatva, mintha emlékei sokaságával viaskodott volna. Egyszer csak kocsifordult be a sétány felőli részen s hirtelen megállt a feljáró előtt. A barátom hozzálépett és a kezét nyujtotta:

— Isten veled!

— Isten veled! — mondtam én is és kezét szorítottam vele.

A szálló feljáromához sietett s az alsó lépcsőfokon megállt, kissé előrehajlott felsőtesttel. A terras feljárója felé figyelt. Én a sarokban ültem, észrevétlenül.

Akkor egy kedves, nyugodt női hang szólalt meg odakint:

— Géza, a táskákat vited föl a szobámba!

— Hallottam már! — felelt egy férfihang. — De sok baja van veled az embernek!

Abban a pillanatban halvány ruhasuhogás közeledett a terras lépcsőin. S abban a pillanatban legfelső fokon feltűnt és megállt egy csinos teremtes.

Gyerekasszony volt még. Ahogy meglátta a barátomat, mosolyogni kezdett. És ettől a mosolygástól világos lett a homályba-terített terras. Félénk kis mosolygás volt, mialatt szembenálltak egymással. A fiatal asszony szólalt meg először:

— Szervusz...

Olyan ügyetlenül mondta, hogy belezavarodott. Most tegezhetné először a régi vőlegényét.

Erre a bátortalan „szervusz“-ra a barátom is fölrezzent. Hozzásietett, lehajolt s megcsókolta a kezét. Aztán a karját adta neki s vezetni kezdte a lépcsőn. Kart-karbatéve mentek, szóvalanalul.

Amikor eltűntek előlem, még egy fiatalember lépett a terrasra. Utána három utazótáska alatt valami hordár lihegett. A fiatalember mintha egy véletlen pillantást vetett volna felém, aztán fölényesen odaszólt a hordárnak:

— Erre, erre.

A hordár utánauszuzogott a fiatalembernek, aki persze senki más nem volt, mint Mayer Géza néhai zászlós, illetve hadnagy úr, kérlek alássan. Amikor ők is eltűntek a folyosón, egészen egyedül maradtam.

Régelmúlt dolgok jártak az eszemben s olyan levetség ejtett rabul, hogy szerencsétlennek éreztem magamat.

Mindenki aludt már a fürdőhelyen. Szél nem járt, felhő, csillag nem látszott, csak a hold nézett le az ég legtetejéről, mosolyra fanyalodott szájszéjjel. Régen kialudtak Füred lámpásai a túlsó parton. Onnanátról jöttek, mindig jöttek a habok, csillogó taréjjal.

Örök dalát zúgta a Balaton.

Komáromi János.

(V é g e.)

A MISZTICIZMUSRÓL

A miszticizmus a rejtelmesség, a titokzatosság kultuszában áll. Hogy tehát fogalmával tisztába jöjjünk, mindenekelőtt az utóbbi mibenlétét kell meghatározunk.

Első megközelítésként azt mondhatjuk, hogy titokzatos az, ami ismeretlen előttünk. E meghatározásunkat azonban rögtön szűkíteni kell, mert nem mindaz, ami ismeretlen, már egyúttal titokzatos is. A természet jelenségeinek, a matematikai viszonyoknak, a történelem folyamatainak egy részét még nem ismerjük, azért ezeket mégsem mondjuk titokzatosaknak. Még pedig azért nem, mert reményünk van arra, hogy a tudomány haladásával majd megismerjük és megértjük őket. A merő ismeretlenségen felül még két mozzanat szükséges, hogy valamit rejtelmesnek mondjunk. Az egyik, hogy meg legyünk győződve arról, hogy az ismeretlen dolog nemcsak még most ismeretlen és érthetetlen előttünk, de hogy mindig az is fog maradni: ennyiben az, ami rejtelmes, nemcsak viszonylag és ideiglenesen, de föltétlenül és végérvényesen megismerhetetlen. Azonban ez még nem meríti ki a titokzatosság fogalmát. Hiszen meg vagyunk győződve, hogy pl. vannak oly területek a távoli csillagokon, melyeket sohasem leszünk képesek megismerni, de azért ezeket mégsem tartjuk rejtelmeseknek. Itt lép közbe az említett második mozzanat: bár ami rejtelmes, az örökké és föltétlenül ismeretlen, azért bennünk mégis bizonyos *sejtelmeket* vált ki. Mi táplálja és élteti e sejtelmeket? Ebben az irányban kell további nyomozásunkat folytatnunk; e célból mindenekelőtt a „sejtelem“ meghatározására kell törekednünk.

Sejteni annyit tesz, mint azt, ami előttünk ismeretlen, szubjektív úton kiegészíteni. Ha sejtem, hogy holnap mi fog történni, akkor bár nem tudom, hogy mi következik majd be, de viszont valami — magam előtt is ismeretlen forrásból eredő — föltevással élek arra nézve, ami holnap történni fog. Ennyiben a sejtelem szemben a tudással, a *hit*nek egy neme. Mindazonáltal óvakodnunk kell attól, hogy a vallási hittelt egyjelentésűnek vegyük: a vallásos hit *bizonyosságot* jelent számunkra, míg a sejtelem tétova, de mégis egyirányban hajlamosító igaznaktartást képvisel. Honnan vesszük ez irányítást a sejtelemben? Mi indít bennünket arra, hogy adott esetben *mit* sejtünk?

Nem az óhajaink döntök itt: vannak rossz, kellemetlen sejtelmeink is, melyek igazolódását nem kívánjuk, sőt félünk tőle. Nem is az értelmünk által fölvetett valószínűség az, mely minden esetben sejtelmeinket meghatározza: mert gyakran annak a bekövetkezését sejtjük, amit gondolkodásunk épp nem tart valószínűnek s viszont amit valószínűnek tartunk, arról azt sejtjük, hogy mégsem fog megtörténni. Rózsás kilátások mellett lehetnek balsejtelmeink s kétségbeesettnek látszó helyzetben is sejthetjük sorsunk közeli jobbrafordulását.

A sejtelem mindenképen bizonytalansággal jár: valami alaktalanság, határozatlanság van benne s ezért mindig nyugtalanító. A sejtelem csak *kezdeté* az ismeretlennel szemben való állásfoglalásnak, mely még nem szilárdult hitté. E tétovázás némileg rokon a szkepszissel, bár lényegesen eltér tőle. A szkeptikus ember belenyugszik abba, hogy nem tud behatolni az ismeretlenbe, a sejtő ember azonban szenved a bizonytalanságtól, menekülni akar belőle. A sejtelem nem is marad meg sokáig e tétova állapotában, hanem hamarosan bizonyossággá érlelődik. E bizonyosság nem lehet tudás, hiszen az általunk vizsgált sejtelem épp a megismerhetetlenre vonatkozik, s így csak a *hit* irányában fejlődhet. A sejtelemből kialakuló s az abból táplálkozó hitet nevezzük *miszticizmusnak*.

A misztikus hitnek egyik sajátossága épp a *közvetlenség*. Ez abban áll, hogy a misztikus hívő a maga hitét *önmagából* meríti: elsősorban a *maga* lelki élményei tükröződnek abban vissza s nem mások megformulázásai teszik ki annak tartalmát. Itt érünk a miszticizmus szívéhez: a miszticizmusban a hit egyéni ősforrásánál vagyunk, amint az őserővel az egyéni élményből fakad. Mily élmények termelik az így értett hitet? Immár erre a kérdésre redukálódott a miszticizmus problémája.

A legegyszerűbb emberi élet tapasztalásai is *két* alapmeggyőződést alakítanak ki. Az egyik, hogy életünk törekvései s az őt környékező nagy világ között bizonyos benső és mély *harmónia* áll fenn; a másik, hogy mindazonáltal a világ folyása gyakran gátolja életünk kibontakozását s hogy ennyiben fájdalmas *diszharmónia* van köztünk és a világ között. Ha az előbbi eset nem állana fenn, akkor a jövőbe vetett minden bizalom, minden remény s minden határozott cselekvés s bármely szerves alkotás lehetetlen volna. Ha nem lennének ösztönösen és erősen meggyőződve arról, hogy a jövő nagyjában úgy fog alakulni, amint azt várjuk — jöellehet már a következő pillanat tartalmát sem ismerjük —, minden emberi ténykedés már csirájában elsorvadna. Ennyiben — bármily paradoxnak tűnik is fel ez az állítás — az a misztikus hit élteti a legprózaibb hétköznapi cselekvésünket is, hogy köztünk s a mindenség lényege között valami mélységes, titokzatos megegyezés van, amelyre egész bizalommal építhetünk.

E misztikus állásfoglalásunk oly szilárd, hogy amíg az élet erős és hatalmas folyamként tör előre — az ellenkező fájdalmas tapasztalatok sem ingathatnak meg hitünkben. Az egészséges, de — most már tudjuk — misztikus életfölfogás mélységesen meg van arról győződve, hogy a mindenség s a magunk életében is a harmónia, a siker, az öröm a szabály s a diszharmónia, a bukás, a fájdalom a kivétel. Az egészséges élet ez optimizmus a misztikus alappal bír, a diszharmónia konstatálása ellenben inkább az értelmi megállapítás dolga. Az előbbi a még ismeretlen *jövőre* irányul, az utóbbi a *mult* keserves tapasztalatain épül. Íme, kezdjük el fölismerni, hogy miszticizmus nélkül nincs élet, hiszen a miszticizmus legmélyebb lényegében nem is egyéb, mint az élet és a világ mélységes harmóniájának hite, mely minden csalódáson, fájdalomon és diszharmónián túl diadalmasan áll fenn.

Megállapítottuk, hogy a misztikus hit épp az örökké ismeretlenre, az elménk által kifürkészhetetlen titkokra vonatkozik. Midőn tehát a bizakodó élet mélységes miszticizmusára terelődik figyelmünk, fölvetődik az a kérdés, hogy mily formát kell öltenie a misztikus gondolkodásnak, amelylyel épp e bizalmunkat kifejezzük? Mert bármily különösen hangzik is,

de az ismeretlenről is csak ismeretek alapján szólhatunk s így a misztikus sem kerülheti el, hogy arról, amit örökké megismerhetetlennek tart, mégis valamiképen számot ne adjon magának. Világos fogalmak segítségével ez természetesen nem történhet, mert hiszen fogalmaink kritikailag átszűrt megismerésünk termékei — s így nem alkalmazhatók oly dolgok megjelölésére, melyekről eleve meg vagyunk győződve, hogy sohasem tudjuk őket fogalmaink körébe vonni. E látszólagosan eldönthetetlen dilemmát a kifejezésre törekvő lélek megoldotta a *szimbolikus megismerés* tényében. Minden idők nagy misztikusai — akik úgy viszonylanak az átlagember öntudatlan misztikus életéhez, mint a nagy gondolkodók a közönséges halandó gondolkodásához — szimbolumokkal fejezték ki az örökké megismerhetetlenre vonatkozó állásfoglalásukat. A jelkép ama fajtája, mellyel élnek, nem merőben csak *emlékeztet* egyébként ismert dolgokra — mint pl. az egyiptomiak hieroglifjai egyes szavakra —, hanem a kimondhatatlant, az érthetlent akarják kifejezni s így azt bizonyos fokig mégis megjelölni és érthetővé tenni. Mindez csupa ellenmondásnak, zavaros találgatásnak látszik, — amíg nem fedezzük föl, hogy a „megértés“ és „megértetés“ *kétfélet* jelenthet. E különbséget legecélszerűbben néhány példán szemléltethetjük.

Ha valakinek bebizonyítom, hogy kétszer kettő négy, akkor ezt oly világosan látja, hogy az ellenkezőjének lehetetlenségéről, tehát pl. hogy kétszer kettő öt — is meg van győződve. A tudás ebből a szempontból abban áll, hogy csak *egyféle* állítás lehetőségét látjuk be s fölismerjük, hogy minden másféle állítás helytelen. Ezzel ellentétben, ha a Jelenések könyvének valamely állítását magyarázzuk, pl. hogy „a nagy állat“ hét szarva Róma hét halmát jelenti, — sohasem mutathatjuk ki, hogy *csakis ez a megfejtés* lehetséges. Ahogy a történelem folyamán valóban megtörtént, hogy az Apokalypsis ugyanazon képét nagyon különböző módon magyarázták. Mi az oka e különbségnek? Nyilván az, hogy minden misztikus magyarázat nem egyértelmű fogalmi megismerésre, hanem valamely *értékelésre* épít. Aszerint, hogy *mit* tartok a legértékesebbnek, változni fog a misztikus gondolkodás magyarázata: az Antikrisztust például mindenki abban fogja látni, amit a legnagyobb gonoszság megtestesítőjének tart. Más szóval: a misztikus gondolkodást egy irracionális, észben nem megalapozott, nem egészen szabatos kifejezéssel élve: érzelmi állásfoglalás határozza meg. Minden ilyenfajta magyarázat s „megismerés“ joggal misztikusnak mondható. *Goethe* például — kit igen tévesen minden miszticizmustól ment, klasszikus világosságú gondolkodónak tartanak — egyízben így szólt Eckermannhoz: „Jeder Zustand, ja jeder Augenblick ist von unendlichem Wert, denn er ist der Repräsentant einer ganzen Ewigkeit.“ E megállapításnak az képezi az előföltevéését, hogy ami örökkévaló, az értékesebb, mint ami mulandó: a fel- és letűnő pillanatok tehát onnan merítik értéküket, hogy bennük is az örökkévalóság tükröződik vissza. *Goethe* minden értékelése következetesen azt vallja, hogy csak a soha el nem múlnak van igazi értéke: ebben egyetért *Platon* és a kereszténység tanításával. Ámde ezt nem indokolja meg, ahogy lehetetlen is avval, ki ellenkezőleg: azt állítja, hogy csak a futó pillanatnak van értéke, — vitába szállani. Kimutathatjuk, hogy önmagának ellentmond, ha a maradandót értéktelenebbnek tartja a mulandónál — de *meggyőzni* őt erről nem fogjuk. Lelkiünk legmélyén, nemesak értelmünkkel, de egész valónk

minden porcikájával kell értékelnünk, hogy ebből az életet átható meggyőződés fakadjon. E téren valóban áll *Hamann* paradox megállapítása, mely szerint „ein Satz kann noch so unumstößlich bewiesen sein, ohne deshalb geglaubt zu werden“. Midőn *Liszt Ferenc*, e mélységesen misztikus nagy lélek, így szól: „Mon coeur se brise et se consume incessamment dans je ne sais quelle attente infinie“ — akkor oly magatartást árul el a mindenséggel szemben, mely nem észbeli belátáson alapszik, de egyénisége titokzatos gyökereiből hajt ki s ezért abban, aki maga nem érzi az örök tökéletesség után való olthatatlan sóvárgást, sohasem volna felidézhető.

Talán nem egészen találó kifejezéssel azt mondhatjuk, hogy a misztikus megismerésben van valami önkényesség, mely az értelmi megismerés terén teljesen hiányzik. E sajátság a miszticizmus forrásának egyéni voltából fakad. Épp mert ily egyéni, általános fogalmakban soha teljesen ki nem fejezhető élményekből ered, kénytelen a misztikus *jelképekhez* folyamodni, hogy, ha nem is teljesen egyenértékűen, de mégis valahogyan kifejezze misztikus hitté fokozódott sejtelseit. A „szimbolikus megismerés“ tehát nem valódi megismerés, csak *kifejezés*, nem tudás de — művészi alkotás. A műalkotás is jelkép, mert szimboluma azoknak az érzelmeknek, törekvéseknek és gondolatoknak, melyeket a művész magában átélt. Ennyiben minden művészetben van misztikus elem s minden igazi misztikus kifejezésben mélységes poézis nyilvánul meg. Az itt feltáruló problémákat azonban e tanulmány szűk keretében nem tárgyalhatjuk, hanem ehelyett térjünk vissza, az immár elért tanulságokkal gazdagodva, a miszticizmus és az élet viszonyának kérdésére.

Láttuk, hogy nincs előretörő, fejlődő, tehát erős és gazdag élet miszticizmus nélkül. Élni annyit tesz, mint lelkünk legmélyéből s nem értelmi belátásból fakadó bizalommal belekapcsolódnunk a mindenség nagy életébe. Alapja az a hitté erősödő sejtetem, hogy a mi legbensőbb lényünk rokon a mindenség végső alapjával s hogy minden ideiglenes látszat ellenére mindazt, ami létezik, mélységes harmónia hatja át. Más szóval: a miszticizmus az örök Jóságba vetett hitet jelenti, amely nélkül csak sorvadás és halál van e világban. Ámde minden emberi életnyilvánulat elferdülhet: bármely szerv bármely működése is beteggé válhat. A miszticizmusnak is van egy egészséges és egy egészségtelen formája, melyek ismervét a mondottak után már nem lesz nehéz meghatározni. Ha helyes nyomon járunk annak a feltárásával, hogy a fejlődő étellel magával a miszticizmusnak egy bizonyos — rendszeren öntudatlan — formája van egybeforrvá, akkor ebből bátran levonhatjuk azt a tanulságot, hogy csak az a miszticizmus lehet egészséges, mely *éltet*, vagyis amely az életet fejleszti, nem pedig elsorvasztja. Az élet pedig tevékenység, mely ha nem is nyilvánul külső cselekvésben, mint erős szellemi aktivitás válik valósággá. Az egészséges miszticizmus tehát nem szenvedőleges, de erősen tevőleges magatartást eredményezhet. Így nyer magyarázatot amaz, első tekintetre annyira meglepő jelenség, hogy a nagy misztikusok erős gyakorlati érzékkel bírnak. *Loyolai Szent Ignác* csodás agilitást és szervezőképességet árul el, mely csak erős gyakorlati érzékkel és emberismerettel párosulva vezethetett sikerre. Minden időknek talán legnagyobb misztikusa: *Szent Teréz* kolostorának gazdasági ügyeit mindenkit meglepő ügyességgel vezeti és lendíti fel. Az angol puritánok s a német pietisták Közismerten ügyes kereskedők voltak. S általában: a szerzetesi tevékenység példái mutatják,

hogy épp a kifejlett misztikus érzék a való világ átalakítására készíti az embert, mert misztikus lélek szemében a földi élet is csak jelképe örök tartalmaknak s ezért csak avégből szabad tőle ideiglenesen elfordulnunk, hogy annál nagyobb erőt gyűjtsünk annak nemesítésére.

Ezzel szemben az egészségtelen miszticizmus elsorvasztja az életet: nem tevékenységre, de passzív magatartásra készíti. Az újabb valláslélektani kutatások szerint maga az extázis állapota nem beteges jelenség, hanem a lélek életének rendkívüli körülmények között való megnyilvánulása; a nagy misztikusoknál rendszeresen meg is találjuk. Az elragadtatás időnként való felmerülése tehát még nem alkalmas arra, hogy a miszticizmust egészségtelennek minősítsük. Ellenben a merőben álmódosó magatartás, a tisztán önző magabamélyedés, amint azt pl. az indiai misztikusoknál gyakran észleljük, már az egészséges miszticizmustól való elhajlást árulja el.

A miszticizmus beteggé különösen azért válhat, hogy nem tud szilárd és rögzített hitté kristályosodni, hanem merőben az amorf sejtés állapotában marad. Ekkor, érthető okokból, könnyen fékevesztetté válik s a lelki egyensúly olyfokú megbomlására vezethet, mely az életet többé nem szolgálja, hanem azt inkább lerontja. Ebben a veszélyben forog a modern miszticizmus számos formája, mely elszakadva a pozitív vallások szabályozó és mérséklő talajától, elszabadult léghajóként a szelek és viharok önkényének van kiszolgáltatva. Ily módon a misztikus élet valóban nem gazdagodik, de szükségképen eltorzul: mert csak a nyugodt elmélyedés csöndjében nyílnak ki a misztikus élet csodálatos rózsája; ennek előfeltétele azonban az a lelki béke és egyensúlyozottság, melyet csak a hitbéli köteletől nem gyötört pozitív vallásosság biztosíthat. A nyugtalan modern ember csodálatos felületességét mutatja, hogy sokan például a teozófusok vagy a spiritiszták zavaros és mindenfelől kritikátlanul összehordott tételeiben keresik azt az irányítást, melyet a pozitív kereszténység tanításában is megtalálnak — hiszen a teozófia és a spiritizmus is nagyrészt onnan merítette őket. *Willmann*, az idealizmus nagy történetírója vonja le azt a mély tanulságot az emberi szellem történetéből, hogy minden egészséges vallásnak két eleme van: a misztikus és a törvényszerű mozzanat. Az előbbi az egyéni élet mélységéből fakad, az utóbbi a vallás történeti életéből származik. E kettőnek egyensúlyban kell állania, hogy a vallási élet valóban mély és egyúttal fegyelmező legyen. A magunk részéről hozzátehetjük: csak ez a külső keret, mely az egyéni életet szertelenségektől megóvjá, lehet az egészséges, termékenyítő miszticizmusnak is melegágya.

Nagy titkok világában élünk. Életünk legkisebb hétköznapi eseménye is mély rejtelmeket takar, melyeket teljesen megoldani sohasem leszünk képesek. Ismeretlen örvények és szakadékok fölött járunk s talán nem is sejtett fényesség vesz körül bennünket. Ismeretlen tartalmú álomból ébredünk születésünkkor s hasonlóba térünk vissza a halálban, Prospero szavaival élve „our little life is rounded with a sleep“. E rejtelmek és titkok sötét őserdejében vezetőre van szükségünk: enélkül eltévedünk és elveszünk. Ily kalauzt adott a Gondviselés minden ember egészséges miszticizmusában, amely hitet, reményt és szeretet jelent. Becsüljük meg és óvjuk e kincset: értékesítését ne bízzuk kontárokra és zavaros fejű álprófétákra. A lélek vezetése nagy művészet, melynek helyes gyakorlása csak évezredek tapasztalatának és munkájának gyümölcse lehet.

Pauler Akos

MEGÁTKOZOTT . . .

Megátkozott engem egy apai ősöm:
 Hogy énrám a nap is haragosan süssön;
 Legüdvösebb ernyőm legyen a fák lombja —
 Úzzön el alólok az Isten haragja!

Megátkozott engem egy apai ősöm:
 Hogy énrám a nap is szemfényvesztve süssön;
 Legyen az én útam tétovázó ösvény —
 Forduljon el szívem a gyönyört keresvén!

Megátkozott engem egy apai ősöm:
 Hogy énrám a nap is pirongatva süssön;
 Legyen a szerelmem napvilági szégyen —
 Méltatlanra szálljon minden dicsőségem! . . .

Megátkozott engem egy anyai ősöm:
 Hogy énrám a hold is kárörvendve süssön;
 Téli bokor legyen a legszebb szállásom —
 Szeretőmmel sose lehessen hálásom!

Megátkozott engem egy anyai ősöm:
 Hogy énrám a hold is hitegetve süssön;
 Higgyem, hogy mindenki szépnek látja lelkem
 S változzon hullővé ha kit megöleltem!

Megátkozott engem egy anyai ősöm:
 Hogy énrám a hold is árulkodva süssön;
 Értsen félre minden s tőlem elforduljon
 S ha megért valaki — rögtön eláruljon! . . .

Megátkozott engem az emberek őse:
 Hogy én minden köznek legyek különöse;
 Ne állhasson engem közelében senki —
 Házamból-hazámból világgá fussak ki! . . .

Csillagom is legyen az áldozó csillag,
 Én magam legyek a világszerető nap:
 Hűségem fényében a hold tündököljön —
 Reggel én megöljem, estve ő megöljön! . . .

Semmi apám, semmi; semmi anyám, semmi:
 Minden jó családban kell egy rossznak lenni;
 Semmi testvér, semmi; semmi pajtás, semmi —
 Így kell e világért vígan tönkremenni! . . .

Erdélyi József

ELESETT HARCOS ÉNEKE

Szablyám megfürdettem ellenség vérében,
 Vasát megedzettem ellenség szívében.
 Vasát megedzettem ellenség szívében.

Asiágónál a harcot én megálltam,
 Kárpátok szikláin vad csatára szálltam.
 Kárpátok szikláin vad csatára szálltam.

Orosz mezőn írtam levelet anyámnak,
 Ifju hitvesemnek, szép kis fiacskámnak.
 Ifju hitvesemnek, szép kis fiacskámnak.

Duna folyó mentén öltem a vad rácot,
 Szeges csizmám sarka a nyakára hágott.
 Szeges csizmám sarka a nyakára hágott.

Mikor sunyi oláh Erdélyt megtaposta,
 Szájamban méreggé lett a szentelt ostya.
 Szájamban méreggé lett a szentelt ostya.

Messze Ukrajnában azután elestem,
 Orosz hollóké lett szegény magyar testem.
 Orosz hollóké lett szegény magyar testem.

Fejemet hajtottam Isten tenyerébe,
 Mikor utoljára néztem a nagy égre.
 Mikor utoljára néztem a nagy égre.

De akárhogy volt is, nincsen pihenésem :
 Bús magyar halottak álljunk tovább résen.
 Bús magyar halottak álljunk tovább résen.

Komjáthy Aladár.

A TÉKOZLÓ FIÚ

— Teljes öntudatnál van — mondta az orvos. — Nyugodtan bemehet nagyságod. A szíve rossz, de az húsz éve rossz és még eltarthat további húsz esztendeig.

A jövevény, ötven év körüli őszülő férfi, benyitott a másik szobába.

A meszeltfalú, boltos mennyezetbe összehajló kis szoba tiszta és derűs volt. A falakra finom csipkeárnyakat terített az áradó sugárzás. Az árnyékfoltok alatt holt árnyékok figyeltek: régi, akaratos férfiarcok, régi, akarat nélküli asszonyarcok. Kis írószék két gyertyatartója közt ezüst rámban arckép állt. Alatta friss virágsokor mosolygott. A kép azt a szép, apollóarcú fiút ábrázolja, aki innen egyszer rég gazdagon elindult és most koldusként hazaérkezett.

— Kezét csókolom, édesanyám — mondta a férfi csendesen. Úgy, mintha tegnap ment volna el.

A beteg asszony régimódi karosszékben ült. Ezüstkoronás öreg feje magasra nyúlt.

— Szervusz, Tamás — felelte halkán. Nem ujjongott, nem sírt. — Ül le.

Tamás lehajolt, kezét csókolt. Aztán megcsókolta az öregasszony fehér homlokát. Aztán széket húzott és leült.

Rongyos volt.

Hasadt kaucsukgallérban lógott a nyaka. Inge piszkos volt, bekecse vedlett, alatta nyútt nyári nadrág. (Csak március volt még.) És rettenetes cipők. És a tisztátalanság rossz szaga.

— Tegnap érkeztem — kezdte fáradtan.

Az öregasszony a két gyertya közé nézett, ahol kipirult most a jácintesoskor a Tamáska képe alatt.

— Rossz dolgom volt — mondta az ember —, írtam ezt... beteg vagyok...

Kutatva nézte az asszony arcát. Mikor már minden elveszett, hangulatot keresett, zsinórt, amit meg lehet fogni és széthúzni vele az elfásult közöny szürke leplét.

— Higgye el, édesanyám, éheztem is már...

Felállt, a szoba megforgott körötte. Megállt az apja képe előtt, beszagolt az ablak virágai közé, kinézett a kertre és lopva körülbábrált és csodálatos volt: tekintete nyomán elnémult a derű s a régi képek a falon egyszerre előrenéztek elfordított arccal.

— Kórházban feküdtem, elpusztulhattam volna valahol egy kert alatt, de nem lehet, higgye el... nem lehet. — Megállt, tűnődött. — Az a rögeszme tört belém — folytatta —, hogy csak itt, csak itthon... meghalni is csak itthon lehet. Gyermekek lesz az ember, ha megvénül. — Szóról-szóra lépve akadozva botorkált. — Édesanyám hogy van? — kapott élénkebb

útra. — Mondta az orvos, hogy jól, csak fárasztja a beszéd. Hát ne beszéljen. Nem várt, úgy-e? Azaz hogy várt, hiszen írtam, hogy jövök. Hát... itt vagyok.

Visszaült a székre. Söhajtott. Nézte a meszes fehér padlót maga előtt. Tovább beszélt.

— Rég is megtörtént, éjjel, magányos pillanatban, hirtelen behullott a tudatomba egy itteni hang, valami régi illat, egy emlék, vágy, vagy fájás. Eh, neuraszténia! löktem félre a gyöngeséget s az élet rongyolódott tovább. De tavaly óta betegség rothad itt. Mánia. Ahogy lehúnytam szemem, abban a pillanatban elém állt az itthon. Minden éjjel ez a ház, ez a kert, apám, anyám... Legtöbbször szemrehányó, bús, vádoló arcuk. Ha mondani kezdtem a nyomorúságom, otthagytak, vagy felébredtem, sírva is, de mindig keserű reménytelenségbe verve.

Az asszony hallgatott. A férfi is egyideig. Arca búsnak, de őszintének tűnt. Hangja fakó volt, beszéde fáradt, kihagyó.

— Szegény apám — folytatta. — Tíz éve, hogy meghalt; ó, azok az idők mégis mások voltak. A hagyaték... kissé összeszedtem magam. Egy csendes esztendő Olaszországban... egy jó asszony... azaz — megakadt — semmi, szerencsétlen voltam azzal is. Elúszott minden, minden számításom megbukott. Szerencsétlen voltam, vagy ügyetlen? Az ügyetlenség már maga is szerencsétlenség.

— Az ember él — folytatta —, és nem tudja, miért él? Kinek van szüksége reá? Az én életemre nem volt semmi szükség. Ha nem éltem volna, most talán minden megvolna. Rég... meg kellett volna halnom...

A betegre nézett várakozón. Egy jó szót várt, egy szerető tekintetet. Az öregasszony lassan fiára emelte nézését. Mintha fejét is megbólintgatta volna. „Te szegény“ — mintha valaki halkán, messze ezt suttogta volna.

Tamás úgy érezte, hogy meleg áram indul s már el is mosta az esztendők felgyült tartózkodását. Ideges ellágyulás fogta meg, hogy egyszerű meztelenül anyja elé tárja lelkét. Közelebb húzta székét.

— Nincs már semmi, anyám, ez a ház... — Megtorpant. A gyávaság erősebb volt e percben, mint az őszinteség. Az egyenesnek indult vallomás elhajolt. — Ez még az enyém — folytatta ravaszkodva —, ezzel még lehetne... megkísérelni... ha eladnók...

Az asszony szempillái lehullottak, csontos, hegyes álla felcsúszott és keményen összecukta száját.

Tamás izgatott lett. Hamar túl akart lenni a Csimborasszón, amiért ide jött.

— Anyám, szegény jó anyám, meg kell mondanom...

— Mit? Mi az? riadt az asszony. — Mi?

Az ember torka száraz lett.

— Meg kell tudnia — mondta rekedten —, ha rettenetes is lesz, meg kell tudnia, hogy én... ezt a telket is... ezt az utolsót... egy kétségbeesett pillanatban, egy végső kísérletképpen... vissza akartam nyerni mindent... azt hittem...

— Mi az? Mi az? — lihegett az asszony.

A férfi felnyílt szemmel nézett reá. Aztán szájára szállt az igazság és rávigyorgott az öregasszonyra.

— Eladtam ezt is...

... Nagy ütés volt. Az asszony egész testében megvonaglott tőle.

— Hát igaz? — sikoltotta és rámeredt fiára. A rémület szinte megemelte testét. Úgy nézett egy pillanatig reá, mint álmából felvert áldozat a rablógyilkosra. — Hát igaz — nyögte rekedt-fulladtan. Kezei a levegőbe lódultak és ottmaradtak és arca valószínűtlenül értelmetlenné vált. Aztán összegörnyedt, összeroskadt, kínlódva a másik oldalra, két karjára, a szék karjára és úgy maradt ott, rákapcsolva elcsodálkozó nézését a két gyertyatartó között mosolygó gyermekarcra.

Az ember gyötörődve ült. Most, hogy így újra belenézett a valóságba, maga is megszdült, mintha mélységre hajolt volna. De összeszedte magát s folytatta:

— Tudta, úgy-e? Látja, nem volt nyugtom, éreztem, hogy ez minden rossznál rosszabb lesz, mint amit eddig tettem. Ha eddig átkozott voltam, most kárhozott leszek. Az ember megéri, ha nagy fájdalmat okoz. Visszaérzi. Hát azért jöttem, hogy valahogyan... megértse a dolgot... s ha nem is mindjárt... bocsásson meg.

Nagy lélekzetet vett s a szék karjára tette kezét.

— Magyarázattal tartoznék, tudom. Ezt az egyet nem lett volna szabad. Vannak dolgok, amiken összetörik az ember, de alkudni felettük nem tud. Milyen drága volt ez a régi ház? Hogy ragaszkodott hozzá. Emlékszem, gyermek voltam, a fejemre tette kezét s úgy mesélt arról az ósanyánkról, aki sok szenvedés után itt talált megnyugvást. — Ezt meg kell tartani, fiam — mondta. — Mert így mondta, úgy-e? Emlékszem rá. Mindig is emlékeztem. És mégis eladtam. Eladtam.

Az öregasszony ült elfordult testtel. Nem felelt. A férfi tovább vezekelt.

— Miért tettem? Gyöngeségből? Hitványságból? Ki mondja meg, hol végződik a gyöngeség s hol kezdődik a hitványság? Csak azt tudom, hogy minden rossz volt az életben, amit csináltam. Csupa kapkodás, csupa terv, készülődés és abbanhagyás. Nagy nekibuzdulások és könnyű ellankadások. Irigyelni, rágni, marni, előretörni és örökké mást akarni. Ez volt mindig. Tanítottattak, tiszta kitünővel végeztem az iskolát, hazugság volt, látszat, becsaptam az iskolát. Egyetemre járatlak, költöttem a pénzt, híztak a kávésook. Állásba jutottam, úntam, gazdálkodni kezdtem, húztam a hasznót rablómódra, be akartam csapni a földet, az Istent... pedig én, elhíheti anyám, mindig csak jót akartam.

Lehajtotta fejét. Sokáig hallgatott.

— Szerencsétlenek vagyunk — mondta aztán. — Elment az élet felettünk. Ne haragudjék, anyám. Semmi alapom reá, hogy kérjem és mégis kérem, erre az egyre kérem csak: bocsásson meg.

Elhallgatott, várt. Az öreg test a karosszékekben mozdulatlanul ült, nem felelt.

Nem felelt.

A férfi szomorúan nézett reá. Aztán hirtelen megdőbönt. — Alig szólt még — gondolta —, pedig öntudatnál van és én — porig aláztam már magam.

— Anyám...

Nem jött válasz.

— Anyám... nem tudok így élni...

Senki sem felelt.

— Anyám, nem akarok úgy meghalni...

— Csak annyit mondjon...

— Csak egy szót szóljon...

Az öreg test nem mozdult, nem felelt.

A férfi fellobbant.

— Egy rossz régi ház miatt! Hát mi van abban? Van száz és ezer olyan a világon! Kövekhez kössük az életünket? A világ mindenütt egyforma. Az ember, az élet a fontos, nem a föld. Eladtam a házamat: hát mi van abban? Itt vagyok, két kezemmel dolgozni fogok, magáért, eltartom, elmegyünk messze, az emberek mindenütt egyformák, mind testvérek és mind elátkozottak... Feleljen hát!

Az asszony fölé hajolt, látta, hogy nyitva a szeme.

— Nem felel? — kiabálta. — Pedig maguk is hibásak, hogy ide jutottam. Elmaradt, buta csökönyösséggel ragaszkodtak dolgokhoz, növelték bűneiket, csókolták a meghalt isten lábát...

Felugrott. Megragadta az asszony karját és durván felrántotta.

— Feleljen hát!

Az összeaszott kis test a rándításra megfordult a székből, feje elbillent, két nyitott szeme belenézett a haragos ember arcába.

Tamás kihúzott testtel állt előtte. Ez a póz rég mindig bevált. A puha anyai harag kitért s felduruzsolt a kiengesztelődő bocsánat.

Nézte várakozó arcal anyját. Nézte — és lassan elkezdett reszketni. Az asszony arca viaszszínűvé vált, a két régi szem nyitva volt, de nem haragvó fiára nézett, hanem azon át nagy, érthetetlen messzeségekbe... Beesett, vértelen ajkai könyörtelenül, szinte kétségbeesetten összecsuhták száját. Nem felelt.

Nem felelt.

(Marosvásárhely.)

Balogh Endre.

PETŐFI SZEME

A költő arca sovány és halvány volt, maga színetlennek mondja; szemöldökei szatírvonalba menők, köztük állandóan két mély ránc; szeme kis, fekete, villogó bogárszem; sötét ragyogása első látásra sejtette rendkívüli szellemét. Ha szavalt, tekintete lángolt, sugárzott. Villogó, fekete szemét olykor véresíkok futották át. Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajzából, s a költő barátainak, Kovács Pálnak, Jókainak és Orlay Somának a följegyzéseiből tudjuk ez adatokat. „A felhők“-ben így ír:

Lehet még másban szinte hozzám
A felhőt hasonlítani:
Vannak neki, miként szememnek,
Könyűi és villámai.

Szemében benne van egész tüzelő, lelkesítő egyénisége s az Apostolban szinte saját magát jellemzi e sorokkal:

alatta a sötét homloknak
Két fényes szem lobog,
Mint két bolyongó üstökös,
Mely nem fél senkitől
S melytől mindenki fél. Tekintete
Mindég messzebb, mindig magasbra száll.

Tüzes, égő szem, keresztülszűrő lángtekintet, oly szavai, mikkel — *Szécsi Máriá*-ban, *Salgó*-ban s *A munkácsi vár*-ban e. költeményében — hőseit éppúgy bemutatja, mint önnönmagát.

Villámlani és könnyezni is tudott. A könny nem mindig csupán költői szó. Mikor Petőfi Sáros romjait látogatja, elhagyja a társaságot, hogy hamarabb érjen föl, mert tart tőle, hogy könnyeit el nem fojthatja, s nem szereti, ha más sírni látja (*Útirajzok; Nem sírok én*). A majtényi síkról, Rákóczi utolsó csatája helyéről, verset ír: „elmondtam legszörnyűbb átkomat s elsírtam legszentebb könnyemet“ s Úti Leveleiben meg is erősíti: „úgy volt, átkozódtam és sírtam“. „Mért nem vagyok felhő az égen? Sírnom akkor nem volna szégyen“ mondja máshol (*Elvinnélek én*). Érzelmekben csodálatosan gazdag szíve magyarazza könnyeit, mik nincsenek rovására férfiaságának, mert sohasem akarja, hogy sajnálják (*Magyar vagyok*).

Miért ne sírnál? férfi vagyok én,
S véres csatáknak állok küszöbén,
És mégis néha én is könnyezek,

írja a hitvesétől elválás fájdalmában (*Hogy volna kedvem*). Keserves útjában Debrecentől Pestre a testi fájdalom kisajtolta könnyek fagytak arcára (*Úti levelek*).

A költő 1844-ben epigrammot írt evvel a címmel: *Szemfájásomkor:*

Teremtő Isten! szemeimre
A vakságot tán csak nem küldöd?
Mi lesz belőlem, hogyha többé
Nem látok lányt és pipafüstöt.

Mi volt ez a szembaja, melyről máshol említést nem tesz s egyáltalában mi ihlette e sorok írására? Erre a kérdésre szeretnék életrajza és költészete alapján feleletet adni.

Értékes adatot jegyzett fel unokatestvére, Orlay Petrics Soma, pápai diákkorukból, a Budapesti Szemle 1879-i évfolyamában. Ezt írja: „Konok természetének Petőfi nem egyszer megadta árát. Így az 1842-ik nyarán, majdnem megvakulással lakolt érte. Ez évben teljes napfogyatkozás volt látható Magyarországon s mi e tünemény kedvéért a város szélére mentünk, hogy azt teljes pompájában láthassuk. Amint a nap fényes tányérja fogyni kezdett, Petőfi föltette magában, hogy annak teljes elfogyásáig bele fog nézni, s csakugyan intéseim dacára sem vette le arról tekintetét. De amint az első sugár igen éles hatással ismét kilövelt, Petőfi szemeire csapta tenyerét s egész hazáig karon kellett őt vezetnem s csak napok mulva szünt káprázata, de bal szemének ez annyira ártott, hogy avval soh'sem látott többé tisztán.“

Ez a napfogyatkozás július 8-án volt. Azon évben három napfogyatkozás volt s köztük a második Magyarországon is látható. Ez teljesnek látszott Spanyolországban, déli Franciaországban, északi Olaszországban, Magyarországon, Oroszországban és Ázsiában. Kezdeté — Wodetzky József dr. egyetemi tanár úr szíves közlése szerint — általában 1842 július 8-án reggel 5 ó. 44 p.-kor budapesti helyi idő szerint, vége általában 10 ó. 51 p.-kor. Budapesten 5 ó. 54 p.-kor vette kezdetét a sötétedés és 7 ó. 58 p.-kor végződött.

Napfogyatkozás figyelése, kellő óvatosság nélkül, mint a szemet érhető múlt, néha maradandó ártalom, régtől fogva ismeretes. Egyáltalában nagy intenzitású fény hatására, ha bizonyos ideig érte szemünket, látás-zavar támadhat. Ennek legkisebb foka az ú. n. utóképek megjelenésében áll, ami általánosan ismeretes. Petőfi hasonlatul is felhasználja egyszer az utóképeket, mikről, mint Orlay leírásából tudjuk, súlyos tapasztalatot szerzett. Ezért az ő szavaival vázoljuk mibenlétüket. „Úgy vagyok“, írja öt évvel később Úti leveleiben, szerelme tárgyára folyton vissza-visszatérő gondolatai jellemzésére, „mint aki a napba néz, aztán akárhová tekint vagy behunyja is szemét, mindig a napot látja“.

A nap erős fénye, ha valaki védetlen szemmel hosszasan belenéz, a szem ideghártyáján, az éles látás középponti helyén vagy éppen e mellett, hová a nap képe lerajzolódik, bővérűséget, vizenyőt, esetleg vérzéseket okozhat. Ennek az a következése, hogy a látóideghártyának ez a része aztán a tárgyak ráeső képét homályosabbnak vagy sehogyssem látja. Pár hét mulva az ideghártya rendszeren kiheveri a bajt s a látás rendbejön. Előfordul azonban maradandó látáshiba is, ha a fényhatás olyan erős volt, hogy a megvilágított hely elsorvad. Az ideghártya elváltozásai szemtükörrel megláthatók. Állatok szemén is kísérleteztek (Czerny) és azt tapasztalták, hogy sötét, festékben gazdagabb ideghártyájú házinyúl szemében ugyanolyan intenzitású fény súlyosabb hatásokat fejt ki. Nem az

ibolyán túli sugarak kémiai ártalmáról van ugyanis szó, mert ezeket a szem törő közegei, a szem folyadéka s a szemlencse, visszatartják. Hanem valószínű, hogy a világító sugarak, miket az ideghártya füstékes hámrétege elnyel, hőhatást közvetítenek s ha tartósan s nagy intenzitással érkeznek, alvadást okoznak az ideghártyában.¹

Füstéktelen szemek jobban kápráznak ugyan erős fényben, mint a barna, sötét szemek, mert ideghártyájukat mindenünnen éri fény, de mivel a fénysugarak az ideghártya felfogó rétege mögött nem ütköznek füstékretegbe, súlyosabb elváltozást kevésbé szenvednek. Ez irányban meggyőző kísérleteket végeztek.²

Petőfi sok füstékű, fekete szeme tehát az erős fény hatásától sérülékenyebb szemek közé tartozott. S vakmerő napfigyelése, a leírás szerint, csakugyan alkalmas volt súlyos ártalom szerzésére. A sötétedés egész ideje ama napfogyatkozáskor több, mint két óra volt. Valószínű, hogy az Orlay írta kifejezés (amikor a nap tányérja fogyni kezdett), nem vehető szó szerint. Bizonyos azonban, hogy Petőfi a már jól észrevehető fogyás idejétől kezdve, a teljes sötétség ideje alatt egészen a világosodás kezdetéig, a napra irányozta tekintetét. A teljes sötétség ideje napfogyatkozáskor 5—8 perc. Ez elég idő arra, hogy az ideghártya érzékenysége fény iránt jelentékenyen fokozódjék. Az ú. n. adaptatio, mi alatt szemünknek a sötéthez való hozzászokását értjük, 10 perc alatt ötvenszeresére fokozhatja a kezdeti fényérzékenységet.

A költő szeme tehát, mely súlyosan szenvedett már az elfogyás észlelése alatt, még hozzá az újra kilövellő első sugárt adaptálódott, fény iránt érzékenyvé vált ideghártyájára fogadta.

Elfogadhatjuk tehát, hogy ez az esemény a költő egyik szemén maradó nyomot hagyott.

Költészete nyitott könyv életéről. Milyen nyomait találjuk meg benne ennek az élménynek? Csakugyan szenvedett-e látása élessége? Ezekre a kérdésekre határozott feleletet adhatunk.

Hogy Petőfinek, legalább egyik szemére, kitűnő látása volt élte fogyatáig, világos és semmi kétséget nem szenved. „Látóköre megmérhetetlen, szemei a síkon ott járnak, ahol nekik tetszik, nem korlátozhatnak“, „Mérföldekre belátja a világot“, „Utazásai közben leülvén Salgó romjainak legfelső csúcsán, tekintete mérföldeken, lelke századokon túl barangol, míg alant a mélységes völgyben a kéklő köd alatt fölkeresi a fehér juhnyáját s tehéncsordákat, az elszórt gémes-kutak csak T alakoknak tűnnek fel: mert oly messze vannak már, hogy karesú ostorfáik nem látszanak“ stb. 1846-ban írja ezt: „szíve olyan mély folyam, hogy *szemem, bármilyen éles, néz beléje hasztalan!*“³

Márészt, hogy jó szeme volt, bizonyítja az, hogy egész életében rengeteget írt, olvasott, tanult, másolt. Írása gyönyörű volt. A sokat dolgozástól barátai meglepetéssel óvták. És ha 1843-ban ezt írja Bajzának: „Egész nap írom a Záborszky által szerkesztett országgyűlési tudósításokat — s amellet *szemem, mellem gyengül s a múzsa is kerül*“, érthető. Folytonos másolás

¹ Hess. C. A napfénynek a szemre gyakorolt káros hatásáról. Szemészet. 1913.

² Birch-Hirschfeld. U. o.

³ L. következő műveit: Kéket mutatnak még...; A gólya; Oda járok, hová...; Úti rajzok; Úti levelek; Nem csoda, ha újra élek.

közben ilyen panaszra minden épszemű egyén jogosan fakadhat, különösen ha egyébként beteges is. Erre vonatkoznak Az apostol sorai: „Másoknak gondolatjait másolgatá. Keserves munka. Tán a favágásnál keservesebb. Elkezdte reggel s este végezé S gyakorta éjtszakáit is A lámpa fénye látta elvonulni, S előbb aludt el ez, mint ő“.

Költeményeiből — *Változás, Én és a nap, Az apostol* — tudjuk, mennyire rajong a napért. Hűséges szeretője; fénye lelkéig hat. A magas, fényes, hő napsugár érzeteinek megtestesítője; szívének öröme, gyönyörűsége; érte szeme, lelke sovár; sőt megmondja: „az embernek szemével a napba kéne néznie és ehelyett a porba néz“.

S az első pillanatra vaksággal fenyegető élmény igen sok nyomot hagyott lantján:

Úgy fénylik lelked, mint a *nap világa* fénylett,
Midőn *fogyatkozás* még nem szennyezte meg.
(Költői ábránd volt.)

Elveszett, elveszett az én szemem *fénye*,
Hejh pedig talán már indulnom is kéne!
Hogy induljak? hova menjek, *ha nem látok?*
Nyakamat szegheti valamelyik árok.
(Barna menyecskének.)

Szeretném itt hagyni a fényes világot,
Amelyen oly sok *sötét foltot látok*.
(Szeretném itt hagyni.)

Es nézzetek *szemembe*, mely *kiégett*.
(Nem sirok én.)

Tiszta szemmel nézek a jövőbe,
Nem *lebeg rajt* szenvedély *köde*,
Mely előlem annyi szép virányt, de
Annyi puszta tájt is elföde.
(Megpendítem.)

Főlnézek a nyárdéli napba és
Nem fáj szemem.
(Mért zárjátok el az utamat?)

Íme, mint meríti a költő ezen súlyos élményéből újra meg újra hasonlatait. Mintha csak látnók saját szavaira a fogyatkozó fényes napot néző ifjút, akinek elveszett szeme fénye, úgyhogy vezetni kellett haza, kinek megkáprázott szeme foltokat lát a nap égető hatásától, de aki végül megszabadul a ködös látástól s újra tiszta szemmel néz, sőt már nem is fáj a szeme, ha a nyárdéli napba pillant se. És még számtalan hely, ahol a fény hatását festi:

Inkább a napba, mint a könyvbe nézz,
A napvilágtól szemed fénye vész,
(Szomorú éj.)

S *elveszti* ragyogásaitól
Szeme fényét, aki rád tekint,
(A szerelmes tenger.)

Ne nézz őseidre, e napokra...
Szemeid gyöngék... a napfény megvaktt.
(A hazáról.)

Azért vontál oly közel magadhoz,
Hogy *megvakuljak* lelked *fényitől*?

(Költői ábránd volt.)

Szemünk vakul el, ha rátekinünk, fényességitől,
Mely oly szokatlan varázsözönnel
A más világból arcainkra dől.¹

(Szép napkeletnek.)

Hahogy sokáig néztem volna őket
Szemfényemet vesztettem volna tán.

(Batthyányi és Károlyi grófnék.)

Dicsőség legfőlebb,
Ez a szem fényét *elvakító* semmi.

(Költő lenni vagy nem lenni.)

De nem nézek a jövőbe,
Belenézni nem lehet,
Mert az olyan *fényes nap,* hogy
Megvakítná szememet.

(Bírom végre Juliskámat.)

Most is csodálom, hogy *szemem világa*
El nem veszett e földöntúli fénytől,
Midőn benéztem szeme csillagába stb.

(Tündéralom.)

Itt van végül említett négysoros verse: Szemfájásomkor. Ezt is a napfogyatkozásor elszenvedett baj reminiscenciájának kell tekintenünk, aminek egyetlen direkt szóbahozása ez költészetében.

1844-ben, mikor ezt az epigrammot írta, aligha fájhatott szeme. Hiszen evvel a négy sorral együtt abban a szeptemberben — mint Ferenczi könyvéből tudjuk — tizennyolc költeményt ír s egyikükben sincs szó szemfájásról, nem hogy vakságról. Szemét akkor is kitünően használhatta, s unalmában — mint *Éjszakáim* c. versében mondja — néha éjjel is a téntába mártja tollát. Petőfi akkor szűk kis szobában lakott Pesten, mely napfényt alig kapott, sokat pipázgatott baráti társaságban s a füstös, sötét szobában el-elmerengett a kiállott bajokról (*A naphoz; Mi lett; Tompa Mihályhoz*). Így kerülhetett sorra az az élmény is, minek annyi öntudatlan visszhangja szólalt meg már lantján, de ami még igazán szóba nem került költeményeiben: vaksággal ijesztő balesete.

Ugyanerről az időről állapítja meg Petőfiről írt könyvében Horváth János, hogy akkori kedélyállapotának szemléltetőjéül, kifejezőjéül szívesen használta fel diákéveinek eseményeit s hogy hűség szempontjából ilyenmű költeményeiben csak a hangulat fontos, mellyel a multba visszanezve megéneкли élményeit.

A hangulatba füstös szobája ringatta, az élmény, mit fölhasznál, két éve játszódtott le.

Talán az epigramma címe sem volna „Szemfájásomkor“, hanem „Szemfájáskor“, ha egyidejűségről volna szó. „Szemfájáskor“: annyi mint szemfájás közben; „szemfájásomkor“: könnyen érthető egy bizonyos, elmúlt időre, mikor a szemfájása volt.

¹ Horváth János szerint ez a gondolatihlet Vajda Pétertől való, azonban a fény jellemzése vakító hatásával Petőfié!

Még van egy adat Petőfi szeméről. Az utolsó hiteles híradás a költőről — 1849 július 31-e délutánjáról — a csapat orvosától, Lengyel József dr.-tól való. Ebben a költő szemét érő s öt jól jellemző eseményről is van szó.

Három—négy óra közt Petőfi Héjjasfalváról, Segesvár közelében, gyönyörködve nézte a harcot s jegyzeteket készített. Majd a falu elé ment és egy ott elfolyó árok hídjára dölve, mintegy félóráig szemlélte az egyre véresebbé váló csatát. Most is volt, aki figyelmeztette a veszedelemre, a költő most sem hallgatott az intő szóra. Látni vágyott. Akkor a napba nézett, most a harc tüzébe! Elmerült gondolataiban és kitartott. De ekkor „egy ágyúgolyó alig 30 lépésre hullt le tőle; a fölvert por őt is eltakarván, hihetőleg szemébe is ment, mert zubbonya ujjával hosszasan törülgette.“

A két oly hasonló eseményt, mely szemét érte, hét év választja el, Petőfi Sándor lángelméje káprázatos kifejlődésének rövid időszaka.

Csapody István dr.

LÁBNYOMOK

Írta: Meyer Konrád Ferdinánd.

Ifjú koromba' volt. Kisértelek
 Az erdön át a szomszéd házaig,
 Hol szállva voltál. Sűrű köd szitált
 S te, utazó-köpenykéd kámzsáját
 Fejedbe húzva, oly bizalmasan
 Néztél reám. Az út átnedvesült,
 S léptünk nyomát tisztán megláthatók
 A nedves földön. Te szélről menél,
 És elbeszélted utazásodat.
 Még egy utad lesz, — mondád — hosszú út.
 Aztán neveltünk, elfedezve arcunk
 Nagybölcsen, a közel válás elől,
 A szilfasorhoz érve, búcsuzánk.
 Mélázva jöttem vissza útamon,
 Kéjelve még varázsos lényeden
 És félenk bájadon, s örülve már,
 Hogy nemsoká megint találkozunk.
 Vigan haladtam s im az ösvényen,
 A nedves földbe nyomva láttam ott
 Kis lábad tisztán látható nyomát.
 Kicsinyke nyom, s az is mily elmuló,
 És lényed mégis: bolygó, útrakész,
 Nyulánk és tiszta, rejtelmes, bűvös!
 Most szembe jöttek vélem a nyomok,
 Míg visszamentem a megjárt úton,
 S nyomodból tenmagad léptél elő
 Lelkem szemének. Láttam termeted,
 Szűz kebled tiszta, gyöngéd hajlatát.
 Eltűntél aztán, mint egy látomás.
 Majd elmosódtak már a lábnyomok
 Az egyre jobban hulló langy esőn.
 Mély bánat vett most lelkemen erő:
 Szemem láttára hogy lett semmivé,
 Utolsó, együtt tett utunk nyoma.

Fordította: Vargha Gyuláné.

NYÁR!

Ez még a nyár!
 A napkorong tüzelve jár,
 A hőség kinzó, rekkenő —
 Lelankadt lomb, kisült mező . . .
 Fáradt az agy, fáradt a szív,
 Lágy pamlagod pihenni hív,
 S a lomha test hüs estre vár —
 Ez még a nyár!

Ez még a nyár!
 Dereng a halvány holdsugár —
 A véred perzselőn pezseg,
 S beteg vagy újra — vágybeteg, —
 És futsz, mint vad, mint kergetett,
 Mig párodat fel nem leled,
 És ajkad ajkra nem talál —
 Ez még a nyár!

Ez még a nyár!
 De olykoron már dér szítál —
 Fűszálon kristálytű ragyog,
 És könnyesek a hajnalok . . .
 A véred is már csendesebb,
 A szálló fecskepárt lesed,
 S csak emlékekkel bíbelődsz —
 Közélg az ősz!

Vályi Nagy Géza.

TEMETÉS

I.

A Tiszán átkelt vörösök sehoggy sem tudták kiszélesíteni a túloldalon azt a keskeny csíkot, melyen a lábukat megvetették. Délig elkeseredetten dolgoztak. A csónakok fürgén szaladoztak a vízen, hordva a tartalékot és a pótlást. Délfelé azonban néhány ellenséges gránát, majd srappnell pásztázta a vizet. A vezetőség elrendelte a visszavonulást. Látni lehetett, hogy a túloldalon harcoló néhány száz főnyi csapat vad pánikban rohanja meg a kevésszámú ladikot s egymást ölik a helyért. Közben erősödött a tűz, megterhelt csónakok borultak fel a folyó közepén, s néhol vad üvöltéssel gyalogosan szorultak neki a víznek a falvakból innen-onnan terrorral összehajtott, fegyelmezetlen csapatok.

Az innenső parton, akácós út árkában, székelyek feküdtek karabéllyal a kezükben. Parancsnokuk, feketére sült képű, pörsenéses férfi, a féltérdét felhúzva ült az árokparton és komor arccal szítta a cigarettáját.

A legények összemorogtak néha.

— Itt veszünk mi is emiatt a csürhe miatt.

— Emberek! — mordult rájuk a tisztjük — ne járjon a szátok, hanem a dologra ügyeljeteK.

Felemelte a látcsövét s figyelmesen vizsgálta a túlsó partot. A foga összeszorult.

Szabadszemmel is látható volt, hogy odaát egy sűrű akácsoron hogy vonulnak fel a románok néhány apró, kerekcs géppuskával. A levegőben mind sűrűbb lett a pattogás.

— Szóliásátok ide Fazekas hadnagyot — szólt a tiszt.

A legények egymásnak adták: Fazekas hadnagy úr! Fazekas hadnagy úr...

Pár perc múlva egy ember közeledett balról, négykézláb bukácsolva a hasaló katonákon s útközben jót sózott egyik-másiknak túlságosan kidomborodó hátuljára. A legények nevettek.

A társához érve mellé kuporodott s rágyújtott annak égő cigarettájáról.

— Parancsolj, főhadnagy uram!

— Nem jó vége lesz ennek az egész heccnek — szólt a főhadnagnak szólított férfi, s a homlokát kedvetlenül összeráncolta.

Egyiknek sem volt meg a tisztí rangjelzése. A vörös hadseregben szolgáltak. De egymás közt megmaradt a régi rangfokozat.

— Valamit tenni kell azok ellen a géppuskások ellen. Jobbra a falu utcáján fel fogsz vonulni egy szakasszal a holt Tiszamedren, amennyire lehet...

A falu utcája a hátuk mögött feküdt, mélyebben az akácsornál. Az

utcán túl zöld gyepes magaslat, annak tetejében, magányosan, szép templom emelkedett, sárga falával vakítóan ragyogva a napban.

Mindketten feltérdeltek, hogy jobban áttekinthessék az ellenség helyzetét. A főhadnagy feltérdre emelkedve magyarázta az ellenséges géppuskások állásait.

A felemelt kezét most a mellére ejtette s nagy zökkenéssel visszaült az árokpartra. A hadnagy ránézett. Ekkor a test elhanyaglott s két karját szétvetette.

A hadnagy melléje ugrott.

— Mi az? Mi bajod?

A főhadnagy arca fehér volt, a száján habos vér buggyant elő.

— Üdvözlöm Erdélyt, a vásárhelyieket... csó... csó... ko... lom az... anyá... á... mat.

— Áron! Az Istenért... — rémüldözött a hadnagy.

A haldokló erőlködve emelte a fejét. A társa föléje hajolt.

— Ne hagyjatok temetetlen, utálom ezeket az örülteket... pap temessen... oda... a dombra... a templom mellé... igérd meg.

A hadnagy a haldokló kezéhez kapott.

— Meglesz... esküszöm.

A másik már nem hallotta.

Két ember levitte a halottat a lucernáson át a falu utcájára. Az ablakból sötéten, idegenül bámulták a riadt asszonyok és gyerekek a csoportot. Az udvaron itt-ott csákyával járt fel s alá a férfi, kémelve a háztetőt.

II.

Ugyanakkor az utcán két lovas jött vad vágóban a falu közepe felől. Két ház közén megállottak s az egyik felkiáltott a kertek végiben hasaló székyekhez:

— Balog Áron parancsnok!

Senki se fordult meg. A legények magukban dörmögtek: híhatod már, főparancsnok elvtárs. Hogy az Isten pusztítson el mindnyájatokat.

Tovább lovagoltak néhány házzal. Ott ismét felkiáltott a bakákhoz az elől lovagló:

— Balog Áron parancsnok elvtárs!

Senki sem felelt.

A vörösarcú zömök férfi dühösen fordult vissza fakóarcú, láthatóan ijedt kísérijéhez.

— Bitang, ellenforradalmár, ahány széky van.

Az adjutáns arca gonoszul eltorzult.

— Dédelgetitek őket. Ez a baj — kiabált nagy hangon. — Rá kell ijeszteni a társaságra. Megtizedelni.

Az ablakokból rémült arcok bámultak rájuk. Az adjutáns hangja még jobban nekilendült.

— Ezekkel nem lehet keztyüs kézzel bánni. De ti félték egy kis vértől.

A társa felfortyant:

— Tessék, próbáld meg. Itt vannak.

A másik gonoszul elmosolyodott.

— Csak pusztuljanak ezek itt, ami megmarad, azt majd ráncba-szedjük hátul.

Ahogy egy kiugró házat megkerültek, egy csoport katona tűnt elő az úton.

— Hol van Balog parancsnok? — ordított rájuk dühösen az adjutáns.

Az egyik székely kurtán a ház mögé bökött:

— Ott.

A két lovas dühösen arra ugratott.

Balog Áron parancsnok elvtárs ott feküdt halottan az eresz alatt. Mellette állott a hadnagy és két legény.

Az első lovas meghökkenve rántotta fel a lova fejét, az adjutáns sápadt arca elégült mosolyra húzódott.

— Ez volt a legveszedelmesebb fráter — súgta oda a foga között.

A vörösarcú ingerült mozdulattal intette le. Az arca komor lett. Erős vaskos ökle ideges, gyakorlatlan rántással fogta a halottól ágaskodó lova kantárját. Erőltetett katonás tartása, kékesfekete ökle, városi színű nyaka elárulta, hogy valamelyik pesti gyárban készülhetett a hadvezéri pályára.

— A század nem maradhat vezetés nélkül — szólt most a főparancsnok.

A székely hadnagy katonásan előlépett.

— A zászlóaljparancsnoknak jelentem...

— Elvtársnak — kiáltott közbe az adjutáns.

A székely tiszt nem zavartatta magát:

— Négy évig voltam katona s állandóan a fronton (az adjutáns arca gúnyos mosolyra húzódott), el merem vállalni a század vezetését.

Az adjutáns tiltakozó mozdulatot tett, de a vörösarcú már megszólalt:

— Jó. De ezt a helyet a legnagyobb eréllyel tartani fogja, amíg a visszavonulás megtörténik.

— Nyugodt lehet a főparancsnok.

— Elvtárs! — ordított bele dühösen az adjutáns.

A székely szeme egy rebbenés nélkül függött a parancsnokon.

— Hallatlan — sziszegte az adjutáns.

— Még egy kérésem van — húzta ki magát újra a hadnagy — a halott nevében.

— Tessék — szólt a lovas barátságosabban.

— Arra kért, ne hagyjuk temetetlen.

— Helyes. Ássanak azonnal sírt itt helyben és földeljék el sietve.

— A haldokló kívánsága az volt, hogy oda a templomdombra temessük.

Az adjutáns gúnyosan elmosolyodott.

— És hogy pap mondja fölötte a temetési szertartást — folytatta sebesen a hadnagy.

A parancsnok türelmetlen mozdulatot tett.

— Ég a föld a talpunk alatt s ilyen dolgokkal bíbelődjünk?

— A halottnak utolsó kívánsága volt.

Az adjutáns türelmetlen lovával birkózva feléje kiabált:

— A hullának mindegy, hogy mi történik vele. Egészségi szempontból el kell takarítani.

A székely fiú most feléje fordult, s az arca vérvörös színű lett.
 — A halott kívánsága szent s én esküt tettem rá, hogy megtartom.
 — S ha megtiltjuk önnek, elvtárs?

A székely rá se hederített, a parancsnokhoz fordult:

— A zászlóaljparancsnok nem fogja megtagadni.

— Elvtárs! — ordított fel magából kikelve az adjutáns, s a két karjával dühösen hadonászott.

Lova a hirtelen mozdulatra kirúgott, aztán levágta a fejét, megfordult s teljes iramban elvágatott vissza, ahonnan jöttek. Lovasa a sörényébe fogódzva, szétterpített lábbal, sapka nélkül feküdt a hátán. A gyerekek nagy ujjongással bámulták a látványosságot az ablakokból, amíg a vágató ló el nem tűnt a kanyarodónál. A bakák könyökkel lökdösték egymást oldalba s úgy nevettek.

A vörösarcú alig tudta elrejtteni a szájaszögletén kiütköző mosolyt.

Csak a székely tiszt maradt komoly s tovább folytatta a megkezdett mondatot:

— Nem fogja megtagadni annak a kérését, aki olyan önfeláldozással szolgálta az ügyet. Balog Áron parancsnok kétszer mentette meg személyes vitéségével a zászlóaljat valamennyi tisztjével együtt.

A főparancsnok arca komor lett, kelletlenül, de meghajtotta a fejét.

— Igaza van, elvtárs. Sem a magam, sem a többiek nevében nem fogok erről megfeledezni. Ásasson sírt a templomdombon. Egy félóra mulva néhány parancsnoktársammal együtt meg fogok jelenni a vég-tisztességen. Siessenek. De — papról szó sem lehet.

— Tudtommal van katolikus lelkész a községben.

— Még ha nem volna is elvi kifogásom a szereplése ellen, akkor se lehetne. Az illető fogoly s mielőtt elvonulnánk, kivégeztetem. Áruló jeleket adott az ellenségnek. A zászlóalj rögtönítelő bizottsága ki fogja rá mondani a halálos ítéletet. Éppen ezért sietek hátra.

— Századparancsnoki tisztelnél fogva hivatalból tagja vagyok a rögtönítelő bizottságnak. Az én szavam is...

A vörösarcú rámeredt. A székely állta a pillantást. Így álltak pillanatokig.

— Jó — legyintett aztán a főparancsnok. — Arra a pár percre kihozatom a foglyot. A kivégzés azután is megtörténhet. Foglyokra igazán nincs szükségünk a visszavonulásnál.

A ló sarkantyút kapott s elvágatott.

III.

A templomdombon két katona szaporán sírt ásott, a hadnagy pedig deszkából keresztet faragott az oldalfegyverével. A domb védett oldalán a faluból négy-öt tisztiruha igyekezett feléjük, köztük a zászlóaljparancsnok és adjutánsa.

Hangos beszélgetéssel álltak meg a sírnál. Az arcok türelmetlenek voltak. Az ellenségnél mintha csend állt volna be, talán a végső támadás közeledett.

Most két szuronyos katona fordult ki a lelkésszel, a domb aljában álló plebánia kertjéből. A pap komolyan és sápadt arccal közeledett a

csoport felé. Arcára volt írva a legteljesebb bizonyosság a sorsa felől: ezek most főbelövik.

A zászlóaljparancsnok feléje fordult:

— Lelkész elvtárs! Balog Áron elesett társunknak az volt a kívánsága, hogy egyházi temetésben részesüljön. Bennünket kizárólag a bajtársi tiszteladás hozott ide s csak a rendkívüli érdemek elismerése az, hogy jelen vagyunk ennél a vallásos külsőségnél, mely egyébként teljesen elvünk ellen van. Ön a szertartás idejére szabad. (A két szuronyos egy intésre hátralepett a fogolytól.) Időnk kimért, legyen rövid.

A székelő hadnagy a pap elé lépett:

— Kérem, főtisztelendő uram! Halott testvérünk utolsó gondolata az volt, hogy az egyház mondjon imát a teste fölött.

A pap ötven év körüli, deresedő halántékú, magas, soványarcú ember volt. Két szeme felderülve, szeretettel mérte végig a fiatal tisztet.

— Mióta halott? — kérdezte.

— Alig félórája.

A pap a holttesthez lépett, letérdelt, megérintette még ki se hült homlokát. Aztán sietve abszolúciót adott.

Az oldalt álló csoport fesztelenül, itt-ott összedugott fejvel gúnyos megjegyzéseket váltott.

Csak a főparancsnok maradt komoly.

— Siessünk, lelkész elvtárs! — mondotta. — Itt harc van.

A pap felugrott. Hátrafordult s lekiáltott a domb biztos oldalában a kerítéshez gyűlt bámész falusi népnek, hogy küldjék fel a harangozót. Maga a sekrestyébe sietett s rövidesen felöltözve jött vissza. A hajlott hátú öreg harangozó ott topogott körülötte. „Nincs tűz a füstölőbe“ — súgta kétségbeesetten. A pap elmosolyodott.

Egy puskagolyó kongva csapott a torony gombjába s lent a völgyön sűrűbben kezdett pattogni a lövés.

— A kántor sincs itt. Se ministráns — tördelte a kezét az öreg.

A pap erőlesen leintette s rászólt, hogy hazamehet. Az öreg rogyadozó térdel, fejcsóválva elballagott.

— Ne ceremóniázzunk — súgta idegesen az adjutáns a főparancsnok fülébe. — A legjobb célpont vagyunk az ellenségnek.

A főparancsnok komoly elmélyedéssel állt ott. Most kis mosollyal az adjutánsra nézett:

— Ezen hidegvérrel túl kell esni, elvtárs!

— Na legalább a páter is megtudja, mi a puskaporszag. Tudom, hogy reszket a lábaszára a csuhában — próbált kedélyeskedni az adjutáns és hideglelősen összedörzsölte a két tenyerét.

A koncertbe ágyúszó is vegyült.

A pap megállt a sírnál. Balkeze a mellén összeakasztott palástnak a csatját fogta. Komolyan, ünnepélyes arccal nézett egy pillanatig maga elé. A díszesebb, alig használt palást volt rajta, s drága csipkés, igen ritka alkalmakra szánt karingje hófehér.

Látszott lent a folyó; vad zenebona hangja szólt. Túloldalt égtek a házak s az innensől parton egy pajtának a teteje az égnek szaladt. A papnak a palástból kidomborodó fehér melle szélesen és vakítóan ragyogott szembe az ellenséggel.

Most jobbkézrel leemelte a kvadrátusát s a mellére tartotta. A székelő

tiszt levette a sapkáját, a sírásó katonák szintén. A főparancsnok feszesen állt ott a halottra meredve, a többiek fölényes mosolyt erőltetve összecsugdostak.

A pap végignézett a jelenlevőkön, végig az előtte elterülő völgyön, egy gondolata támadt, amitől alig észrevehető derűs mosoly suhant el az arcán, aztán tiszta, erős hangon beleénekelte a napos levegőbe:

— Oremus pro fidelibus defunctis.

Majd nyugodt, csengő szóval tovább énekelte:

— Circumdederunt me gemitus mortis...

— Meddig tart ez a komédia? nyugtalankodott az adjutáns. —

Két perc múlva srappellát kapunk.

A főparancsnok komoran vállat vont, aztán halkan hátraszólt:

— Legalább a páter is megtudja, mi a puskaporszag.

Az adjutáns az ajkába harapott, sértődve fordult a szomszédjaihoz:

— Kérlek, mégse járja, hogy egy ostobaság miatt kitegyük magunkat a veszélynek.

A pár percnyi várakozás alatt szembetűnő volt, hogy az ellenséges tűz mind sűrűbben éri a dombot.

A pap egy pillanatra megállt. Lapozott a könyvében s a szeme atyai-lag suhant el a fiatal székelly tiszt fedetlen fején s a két katonán, akik földbeszúrt lapáttal, kezükben a sapkával álltak a halott mellett.

— Készen vagyunk? — kérdezte a főparancsnok. — Mozgás támadt.

A pap némán nemet intett s abban a pillanatban újra hangos énekkel intónálta:

— Absolve Domine.

Gránát vágott le a templomdombba s egy fiatal ákác égneakálló gyökerekkel oldalt fordult.

— Kérem, rövidítse meg ezt a hókusz-pókuszt — lépett előre az adjutáns.

— Az egyház csak egy szertartást ösmer. Nincs különleges alkalmaakra berendezkedve — szólt a pap s tovább énekel.

— Szentelen fráter — lármázott az adjutáns félhangon. A társaihoz fordulva, felháborodva beszélt tovább. A főparancsnok leplezetlen gúnyal szólt vissza:

— Ez a plebános, úgy látszik, kevésbé ideges, mint az elvtársak.

A megjegyzés jókor jött. A második gránát most vágott le a domboldalba, jóval közelebb az elsőnél.

A pap hangja egy árnyalattal meghalványult az irtózatos dördülésre, de ismét erőre kapott.

Az adjutáns kézzel-lábbal beszélt két társához. Fojtott hangjából csak egyes szavak hallatszottak. — Bizalmiak vagyunk... nem vagyunk kötelesek túrni... kényszeríthetjük... a főparancsnokot...

Aztán egész hangosan kitört:

— Kérlek. Ti itt komédiát játsztok, ezt nem lehet túrni.

Halálsápadt volt s szájszögletei remegtek.

A levegő sóhajtozni kezdett. Az egész előtáruló mezőn hajlongtak a fák, tetők gyúltak ki s néhol szürkén felbőfögött a föld.

A harmadik gránát már-már esedékes volt s az előjelekből ítélve valószínűnek látszott, hogy jó helyre talál.

Az adjutáns a papnak a nyugodt arcára s a fehér ingre nézett. Gyűlölet és düh fogta el. A parancsnok elé lépett:

— Elvtárs! Ami itt történik, az egyenesen az ügy érdeke ellen van. A jelenlevő két bizalmi s a magam nevében is... tiltakozom...

A vörösarcú főparancsnok vérbeborult szemmel fordult feléje. Szótlanul, utálatlaltal bámult a magából kikelt arcra. Aztán remegő, vértelen ajkára nézett. Mintha csak most ismerné meg, megrázkódott s megvető szájalom simította el a vonásait.

— Elvtársak! — szólt hangosan. — Menjenek le mindnyájan a kijelölt helyükre. Pár perc múlva magam is ott leszek.

— Kérem! — szólt az adjutáns megkönnyebbült felháborodással — én nem a magam személye miatt...

A parancsnok erőiesen elvágta a szót. Intett, hogy mehetnek s azok sietve kanyarodtak a domb mögé.

Öten maradtak. A pap, a parancsnok, a három székely. Mellettük a köpenyeggel letakart halott. A szuronyos örök is eltűntek észrevétlenül.

A levegő zúgott, üvöltött. Majd dördült a közelben s az egész domb megremegett. Sűrűn záporozott a golyó a templomfalán. A román lőtte a kitűnő célt.

— In paradisum deducant te Angeli — hangzott az égzengésen át.

Egy katona jött rohanva a székelyek irányából.

— Önért jönnek, elvtárs — szólt a főparancsnok a hadnagyhoz. — Siessen a századához.

A hadnagy lehajolt s csókkal búcsúzott a halottól. A pap intett a katonáknak, hogy tegyék a halottat a sírba, hagyják ott az ásót és menjenek.

Végigsímította felfelé fésült, gyengén ezüstös haját. Két szeme felé nézett a tiszta felhőtlen égbe, míg énekelt. Aztán lecsuklott a feje.

— Már csak az ima van hátra, azt magam is elvégezhetem — fordult a parancsnok felé.

Az mintha álomból riadt volna. Révedezve nézett széjjel, aztán a pap arcára. Szokásos mozdulattal megrántotta elől a blúzt, balkezeivel a kard markolatát kereste. Tisztelgő állásban szólt:

— Köszönöm... a szívességét... főtisztelendő uram!

A pap szeme elfátyolosodott, önkéntelenül előrelépett. A két férfiköz egymásra talált s pillanatokig szorongva kulcsolódott össze. A két tekintet rövid küzdelem után egymásba hatolt.

— Ha... netalán engem is... ez a sors érne itt... s ön túlélne... kérem...

A parancsnok lázas, szakadozott szóval beszélt. Aztán hirtelen elengedte a pap tenyerét, tisztelgett, s szó nélkül, gyors léptekkel lesietett a dombról.

A pap maga maradt. Többször, mélyen sóhajtott, s pillanatokig tétován nézett maga elé. Aztán szemébe tűnt odalenta a székelyek harcoló sora s a szaladozó emberek. A falun át szekerek rohantak s a domb aljában emberei közt megismerte a fiatal hadnagyot. A pap arca megnyúlt, két kemény ránc vésődött sápadt szájszegleteire.

— Még ráérünk — mondta magának kényszeredett mosollyal és belekezdett a Liberá-ba.

A toronyról nagy zuhanással szakadt le egy téglá a tetőre s a letépett bádogdarab éles cserrenéssel a kavicsra hullt.

A székelyek sora odalent megvonaglott, hátraszaladtak a falu házai közé. Sok sebesültet vagy halottat cipeltek magukkal.

A pap lenézett a folyó felé. Csónakok jártak a vízen. — Az ellenségé — dobbant a szívébe.

Visszanézett a faluja felé. Arra, messze, rekvirált parasztszekereken a megbontott vörös hadsereg futott. A községházáról eltűnt a vörös lobogó.

Csak itt előtte verekedett még néhány ember.

— Requiem aeternam... — rebegette a pap elhaló szájjal.

Emberek szaladtak a domb aljában, felporzott körülöttük a föld és feke maradtak.

— Requiescant in pace — nyögte a pap önkéntelenül többességében.

Azzal térdrehullt a gödörnél s fakó hangon imádkozni kezdett:

— Miatyánk...

A torony teteje irtózatossá csattanással megnyílt, s a nehéz vaskereszt, suhintva, döngve fúródott a homokkal felhintett templomtérre.

A pap rogyadozva állt fel.

Megfogta az ásó nyelét és sorjában egymásmellé sírokat jelölt ki a gyepen.

Ujfalusi László.

LEVELEK ETELKA IRÓJÁHOZ

(Vége)

(19) Szeged die 2a Jan. 799. — Édes Uram Bátyám! Az barometrumot épen, s böcsülletesen haza hoztam, az szobámat ékesíti, senki nincs, a ki a szemeit reá ne vesse. Az szegvári vendéget (t. i. Beniczkyt, a vejét) Becskekről haza jövéen itt találtam kedden, elmehetett volna dolgai végett már szerdán, de a játék nem engedte; amint hallom 5 aranyokat is tett egy kártyára, de észrehozták, mert üres erszénnyel eresztették haza. Kováts György nagyon sarkalta az 50 f. adóssága végett, de neki megvallotta, hogy több pénze nem volna, mint ami az erszényiben csengene; én is láttam ugyan az erszényit, de igen nagyon meg volt ütve az lapos gutátul. Többnyire semmi gorombaságárul nem panaszkodhatók, igen csendes volt, amint a pénzetlen emberek szoktak lenni.

Hanem Terézt a kis apró szentekkel Ádám napja előtt vagy 3 nappal beküldötte hozzám; Győn háltak, Szegvárrul bé nem hajthattak egy nap. Regvel, amint a keresztatyjoknál felkeltek, csudálatos dolgot vittek végben; sem fölöstökömöztek, sem ülhetek, sem állhattak, az udvarra kimentek, az kocsist zaklatták, hogy fogjon bé, menjünk már egyszer groszpapához, és magam is láttam, hogy igen nagy örömmel jöttek, én is még nagyobb örömmel fogadtam. Nem hittem volna: a Nici az egész A. B. Cét körösztüll kasul tudja; minden nap az oskolába jár.

Hanem szegény Etelka (unokája: Ottilia) éppen ma délután feküdt le az ágyban, majd meglátjuk, mi lesz belőle, mi csak himlőnek gondoljuk, de szinte szeretem, hogy idebent betegedett le; itt közel a doctor és a többi, jobban viselhetünk itten reá gondot; lész is reá gondunk. Teréz, ha leányára ez a nyavala nem jött volna is, az farsangot ide bent töltötte volna; már most nem tudom, micsoda farsangja lesz. Csókolja Uram Bátyám kezeit minden csimotájával. A Szefi székjeirül ne felejtkezzen el, kérem Uram Bátyámat. Az kecskeméti zsir nem jött még haza. Az údó nálunk igen kegyetlen és hideg. Az hó kevés. Besznákot az guta meg akarta látogatni, de eleit vették hamarjában; hanem az írásiban látszatik a hiba, mert nem ír úgy, mint ennek előtte. Holnap az P. Piaristáknál leszek ebéden, az Szoltsányi fenyes madarait nem akarják nálam nélkül meg enni, mivel megirta az P. Rectornak Kecskemétrül. Magamnak is van vaddisznó-húsom. Az ünnepeket igen vígan töltöttük nálam az szomszédjaimmal, és talán vígabban sem voltam még ennél. Egy szóval igen szeretem a Teréz bėjövetelit. Egyszer szánkáztak még itt Szegeden, akkor is Teréz felfordult, megfogadta, hogy soha sem szánkáz többé. A Tisza beállott, keményen járják terhes kocsikkal a jeget. Zabot keményen hordanak az szegényi magazinumban minden felől, ez nem jele a békességnek. Ó Fölsége önként való gratuitumot (adófelajánlást) kéret a néptül; Bonapartét meggyilkolták a társai, sokan pedig azt mondják, hogy békerítettett. Annyi itt is mindenrül az újság, mint a Mátra szele. Magamat pedig recommendálok Dugonics m. p.

(20) Szeged 9a Maji (1799?). — Édes Uram Bátyám! Oda vagyok egy lábíg, soha sem hittem volna az egész betegségiben Mamimnak, hogy ebben meghaljon; utolsó órája előtt való fél óraker is mindétíg az felgyógyulásárul gondolkoztam; de úgy tetszik nekem, hogy talán meg sem halt, hanem csak mintha alunna, mert az nyavalája nagy volt ugyan, de nagyobb csendesség uralkodott benne; soha sem látunk nálánál csendesebbet s tőrőbet. Tegnapelőtt délután nyolczadfél óraker az pulussát néztem, hát csak elijjedtem, hogy nem ugrik; küldök az harangozóhoz, hogy vonná meg az haldoklók harangját; az gyóntató atyája ott terem abban a szem-pillantásban; az egész utczának szépe, vagy 50 személy, megtölti mindakét szobámat; térden állva imádkozzák vala minnyájan az Mindenszentek litániáját; még csak nem is húzott, szemit sem rándította, hanem csak magában elaludott.

Oh, keserves állapot nékem ezt szemlélnem; olyan pedig, akit én szivemből valósággal szerettem és ő hasonlóképpen kedvelt; akit soha életemben még csak meg sem fedtettem; de ő sem adott rá okot. Mindenütt, akárhhol voltam ekkoráig, jól voltam, de mégis vellelétemkor legjobban volt. Olyan hitvesemet elvesztettem, akit soha fel nem találok. Egyszeriben az párosság páratlanná változott, az vigasságom gyászos szomorúsággá, vig házam, melyet gyakran jó barátim meglátogattak, legfőképpen az ő jó kegyességéért, kietlen nagy barlanggá változott; akárhova tekintek, nem egyebet sírásnál, szomorúságnál látok. Egy van csak, ami legjobban vigasztal: azt hiszem magamban, hogy az árvák és igaz özvegyek Istene, nem más pediglen az teremtett ég alatt, megvigasztal.

Két éjczaka s egy nap tartottam idehaza, mivel Benyiczky sem volt itthon, azután az gyász ruhákat sem lehetett hamarjában elkészíttetni. Ma 8 óraker regvel az minoriták templomjához vittük, onnan az csongrádi kapujánál lévő temetőben begyugtuk, annyi vala az embernek sokása (sokasága?), hogy magam előre sem gondolhattam volna ki. Már most hazajöttünk, nagy csendességben vagyunk, egymás szemiben nézünk. Azt sem tudjuk, mi az bajunk. Nagy és hirtelen változás ez, mondhatom, mert ha én reám bizták volna, inkább még tíz esztendeig szerettem volna gondját viselni, mintsem oly hirtelen tőle meg válni. Nem irhatok többet szomorúságomban, az Isten és magam tudom szomorú állapotomat. Nem tudom, mi lesz belőlem, ha csak az Isten nem segít rajtam; én ugyan azon leszek, hogy magamat megvigasztaljam. Uram Bátyámnak is recommendálok szegény bűnös lelkét, légyen áldozotjaiban emlékezetben és maradok szomorú öccse Dugonics Ádám m. p.

(21) Szeged 9a Jún. 799. — Édes Uram Bátyám! Szerdán délbe tizenegyedfél óraker Csikoson valánk, vártuk Szekerest egész 12 óráig, de hogy el nem érkezett, estünk az ételnek, jól laktunk, pedig oly finnyiai volt (fínom; a finnek, finniaiak nevét Dugonics értelmezte így magyarul)! Palatinuséval vetekedett; Egervárynak most is száájában van az íze; ebéd után a kávé is jól fődözé be, egy pár csókkal; pihá! még Egervárit is megcsókolattam. Amidőn délután két óraker mi onnét megindultunk, egy puska-lövésnyire utánnunk szalad az kellner, mondván, hogy Szekeres béérkezett volna, de mi avval nem gondoltunk; útunkra elmentünk; s nekik megizentük, hogy datum éjczaka Földeák. Oda be is értünk, egész 9 óráig vártuk ő kegyelmeket, és már abban az hiszemben valánk, hogy ők bennünket

csalnak; holott mi Kecskemétre jókor bemehettünk volna, ha reájok nem várakoztunk volna; de ugyancsak mégis behajtottak utánnunk. Itt az vacsora piszkos és rossz, nem is merem megmondani, hogy volt; de oda szállni, vagy ott enni nem javaslom. Regvelleni kezdett az üdö, fölkerekedtünk csötörtökön; és mivel akkor éjzaka eső és mennydörgés vala, jó útnak lévén, 7 óraker Kecskeméten valánk, kipihenteténk az lovainkat, az oda való P. Rectornál jó kávéit iddogálánk, behajtottunk Félegyházára könnyen ebédre. Itt is úri módon vendégeskedtünk; ebéd felett nagy vala az szélvész, és eső, kénytelenek valánk 3^{1/2} óraker megindulni, és csak éppen 8 óraker estve Kistelekre behajtani; az eső mindéig előttünk, vagy hevertünkben járt; meg lehet itélni, hogy a homokos út micsodás vala. Kisteleken nem is kell kérdezni, hogy volt, miképpen volt; elegendő képpen és bőven, úgyannyira, hogy ott legjobban kinyugodván magunkat, az úri föléstököm után 6 óraker megindultunk, és Szegeden 10 óraker valánk. Kisteleken, és itt Szegeden ismét ezen utolsó éjzaka nagy eső vala; vízben jártunk az homok tetejin, az szegedi flaszter is sárral fordult fel. Itthon is semmi hiba.

Mindenek jól mentek az üdö alatt, és mindent jól találék. Az városháza fundamentuma ki van ásva, az kövek is odahordattak, de meszük ninés, egy kevésbé megállapodtak; de nem kétlem, az mesz mentül előbb eljön. Az piarczot az Classire (?) vitték.

Sem Karátsonyi, sem Sobay nincsenek még Szegeden, talán ma estve hazajönnek. Medardus napján nem volt esőnk; talán nem is lesz 40 napig. Ma is pedig nagyon fölhózzik. Itt az emberek, s földjükkal együtt, megvidultak az eső miatt.

Az új koesi felől egyet akarok mondani. Az kocsisnak amint lesz az ülése, jó volna alája ládaformát, de mindazonáltal proportióst (illő nagyságot) csináltatni, hogy a vakaróját, keféjét, késit, bicskáját, fűsüjét, egy pár fejr ruháját és, ha lehet, még többet is beletehetné; de úgy mondom, ha megeshetik, és az proportiót el nem veszti. Azután abban az alkuban vele egy kisafát is csináltatni, megfestetni, s vasaltatni, hogyha reája lehet venni; de ha nem akarná magát kötelezni; s békét lehet néki hagyni, mert éppen hogy szükséges volna, az nem való, de mégis jó volna, ha volna.

Már el is untam az muszkákrul való beszédet, úgy kérdezik mint a tatárjárást; minnyáján olyan itélettel voltak, hogy nem német ruhában volnának felöltöztetve; elesudálkoznak, amidőn elmondom az ruházatjokat.

Az győi útat is keresztül futja az árvíz az kukoriezásnál; de amint hallom, megszünt áradni; Etelka (Etelka erdeje) már kődökig, ha nem nyakig van benne; köszöntöm minnyájokat, T. P. Dományi Úr szivességét holtig böcsüllöm, Uram Bátyámat pedig ezerszer csókolom Dugonics m. p. —

Csakugyan mind Karátsonyi, mind Sobay vasárnap estve hazaérkeztek, az kanalamat is hazahozta, az nála lévő több hommival.

(22) Posony 3a Aug. 1802. — Édes Uram Bátyám! Itt 10-dik Júliusban az Palatinus bálát adott, magunk is ott valánk; alig kezdődött el, egy óra mulva, estve tizedfél óraker hirtelen megszünt a muzsika szokás ellen, susogtak-busogtak a vendégek, egyszer kívülről tüzet kiáltottak; szerencsés volt, aki kitakarodhatott belőle. Amint magam is kiértem, az utezán kiáltozzák, hogy Hoch-strassen utcájában égne, az nagy tűz arra is látzatott; de mivel már Szilber úr vagy 6 miatyánkkal előre hazafelé indúlt,

az bált meg unván, magam sem vesztegettem magamat a szaladásban, félvén tőle, hogy megfáradok, és izzadok; esendessen az utczában érvén, láttam, hogy az kvártélyunk, vagy pedig annak szomszédságában égne; de mégis hála Istennek, utánna való 3-dik, 4-dik és 5-dik házak valának. Mi tehát az háznál lévő bolthajtásos pinczében mindenünket levítettük, és csak vártuk a fejünkre a szerencsétlenséget, de hála Istennek oda nem jött: oka az, hogy egy tűz ellen fal vala előtte; és azonkívül egy csepp szél sem volt, máskülömben az egész utczát porrá hamúvá tette volna; annyival is inkább, mivel ebben az utczában az ház padlásai mind tele van szénával, és szalmával.

Mi itt nyomorgunk; már 18 napja diaetalis sessiónk (országos ülésünk) nines; circularisban (kerületi ülésben) gyakrabban öszve jövünk; mikor lesz vége a diaetának, senki bizonyost róla nem tud mondani. Ki september, ki october közepét mondja; de egy sem bizonyos, elég az hozzája, hogy még az első Ő Fölsége 2 propositiója sem végeztetett el tökéletesen, most is még aztat nyaggatják; mi sül ki belőle, az Isten tudja, nem más. Úgy öszve van keverve, hogy talán ki sem keveredhetnek belőle. Elég az hozzája, hogy az én hazamenetelem kétséges, hanem Uram Bátyámat igen szeretném ha haza menne, ott mulathatja magát tetszése szerint; az lovaknak semmi dolga, azután tudom, hogy az házamat is hazamenetelemlerendben találnám. Most legnagyobb szüksége volna házamnak Uram Bátyámra. Tóninak is ma irok, hogy abrakrul gondolkozzon; iránta Duca szolgabírónak is irtam, hogy vegyen számomra vagy 50 köblöt. A Tóni, tudom, mindeneket elvégez otthon, de még is jobb volna, ha Uram Bátyám is odahaza házamnál lenne; és ha Jó Leánykát („Jólánka“ c. regényét) Szegeden nyomtatná ki, azzal is mulathatja egy keveset magát. Terézért feljött az ura, hazavitte; jól ki mulatta Posonyban, Bécsben magát. Kassai bíróért Perényi tisztartója alkalmatosságot ide küldött, kimentünk Hodi helységben közel Galántához; ez olyan emberséges ember volt, Nagyszombatban is elvitt, és ismét Posonyban visszaküldött. Azt fogadta, hogy ő még egyszer kivisz bennünket, és Nyitrát is megláttatja velünk. Nagyszombatban la aug. beértünk 9 órakor regvel és már 11 órakor minden raritássát kinéztük, mégis pedig misét is halgattunk azon 2 óra közt. Miolta volt ott az Univerzitás, és más efféle több beneficiumok két-olyan szépnek és nagynek köllött volna eddig lenni Nagyszombatnak. Az templomokban is mindenikben valánk, az barátoké, és a káptalané ér valamit. Zsissi Carolrul azt hirdetik, hogy miniszter lett, már sokan aggratulálnak néki, még mi csak akkor megyünk hozzá, ha valóságossan fogjuk tudni.

Még eddig nem igen untam meg magamat Posonyban, mig Teréz itt volt, de már kezdem most unni; az a szerentsém, hogy még Etelka itt van: ez semmit sem szomorkodott meg az anyja után, mintha semmit sem vezett volna vele, úgy tetteteti magát. Már németül csak ugyan beszél törve, egy esztendeig bizonyos, hogy jól megtanulja. Jó helyt van, az öreg anya nagyon szereti. Itt semmi különös újság: hanem az minap öszve jöttem Bisztriczey secretariussal; azt beszéli, hogy Révai denomináltatott (kineveztetett) az Univerzításban magyar professornak; való-é, vagy sem, Uram Bátyám jobban tudhatja. Mi ketten az Collegámmal egészségesek vagyunk mind ekkoráig. Vigyázunk is magunkra, Szilber Uram medicináz, és engemet hajt, szinte szeretem, hogy be nem veszek, és mégis operál. Köszöntöm T. P. Provinciális Urat és a többit, adná Isten, hogy mentül hamarább lát-

hatnánk Pestet és Szegedet, de abbul talán nem (lesz) september végéig semmi is. Adieu. Dugonics Ádám m. p.

(23) (Keltezetlen levél; talán 1793-ból.) Drága Édes Uram Bátyám! Én ugyan sem pénzemet, sem fáradságomat nem sajnálom avégre, hogy a grádust is felvegyem, csak elegendő időm légyen, hogy elkészülhessek! Mert magam is általlátom azt, hogy a szegedi filozofia szálfka lészen esküdt ellenségeinknek szemekben, főképpen pedig azért, hogy ami kezünkbe esett; azért meg sem is szünnek minden kigondolható módon bennünket zavarni, s forgó szélvész gyanánt ide s tová hányni! Én avégre kész vagyok Uram Bátyámnak böles tanácsát követni oly feltétellel, hogy ha a professor urak abban megállapodnak, hogy nem fogják kívánni az egész filozofiának messze terjedő apróbb részeibül is a próba tételt, mert ily móddal lehetetlen volna nékem tsak általolvasni is húsvévig oly sok és oly külömbféle tudományokat. Hanem azon mód szerint, amint Uram Bátyám javasolni méltóztatott, szívesen megcselekszem, és reménlem, hogy húsvévig elkészülhetek, kivált ha jobb egészségem fordul, mert már másfél holnapja, hogy igen változó, és gyenge egésséggel bírok és huzamossan nem dolgozhatom.

Ami a propositiókat (tételeket) illeti, a mathesisbül a propositiókat már kiszedtem, minthogy azt már egészben általolvastam, és e levelemnek másik lapjára le is irtam oly véggel, hogy méltóztatna azokat megvizsgálni, és ha talán valamit hozzáadni, vagy megváltoztatni tetszene, méltóztatnék arrul engem jó idején tudósítani. Én úgy gondolom, hogy a főbb tételek ezek, amelyeknek megfejtések más apróbb tételeknek megfejtését megkívánják.

A többi részekbül a propositiókat addig ki nem szedhetem, miglen által nem olvasom. De vallyon nem volna-e jobb, ha a professor urak méltóztatnának annyi szívességgel lenni, hogy ők adnák ki inkább a propositiókat! Mert kinek-kinek megvayon a maga izlése, és ahhoz képest inkább tetszik néki ez, mintsem amaz. Azon kívül a mostani tanittásban sok új tételek és kérdések vagynak, amelyek nékem talán eszemben sem jutnak és így könnyen megeshetik, hogy amely propositiókat én kiteszek, azok talán nékik nem fognak tetszeni; ha pedig ők ki fogják adni, már én abban fogok igyekezni, hogy azokat tehetségemhez képest kidolgozzam! Méltóztassék tehát édes Uram Bátyám még ezt az égyet, ha tsak lehetséges, véghez vinni, hogy a propositiókat megnyerhessem tőlök.

A Bielek csak itt van! A Provinciális dispositióját (intézkedését) vette 28 novembris és meg indult 7 decembris. Már ki higgye, hogy ötöt ott nem kapta volna a második dispositió is? De vagy a Szöllösi eltitkolta a második levelet, csak hogy ezen kiadhasson; vagy ez még a Provinciális akaratja ellen is eljött. Talán jó volna projectálni, ut disponatur pro Theologia (tervbe venni, hogy a theológián alkalmaztassék), csak hogy mi megszabadulhassunk tőle, úgy is aligha egy a tavali approbatus professorok közül el nem marad, Mi valamennyien furiába estünk, amidőn ez közünkbe jött! Sok fáradságos munkával lábra állítottuk ezt az hanyatthomlok dült collegiumot, s mivel már jobbocskán vagyunk, mire tolják már minden felül a tótokat a nyakunkra, hogy újra rontsák meg a házat! De nem is akarok szólni, mért mindjárt káromkodhatnám! Ajánlom magamat további igaz szívességében, s minden érzékeny tisztelettel vagyok Drága édes Uram Bátyámnak alázatos szolgája s öcse Egerváry m. p.

(Itt következik — latinúl — azon „propositiók“, vizsgai tételek felsorolása, melyekről e levél második bekezdésében volt szó.)

Kérem alázatossan Uram Bátyámat, méltóztassék ezen czédulát Endrődi ösémnek átadni.

Polgármester Úr, az Aszszony, Kisaszszony, Tóni (t. i. Dugonies Ádám és családja) mind egészségesek s tisztelik minnyájan Uram Bátyámat. Úgy tiszt. P. Rector és a jámbor atyafiak s minnyájan kívánjuk az új esztendőnek szerencsés kezdetét s folyamatját. Tisztelem a P. Koppit.

(Vége)

ÚRNAPJÁN

Csodás menet . . . reszketve lépek . . .
 Összébb vonom a fátyolt arcomon,
 S a rózsaszirmot lassan hullatom . . .

Lassan megyünk, egészen lassan.
 Ezernyi ember áll itt sorfalat:
 Az Úr megyen a baldachin alatt.

Tömjén tüzére tettük lelkünk,
 Szívünk virágsziromra téptük el,
 S eléje szórjuk, mint Jeruzsalem.

E szent napot aranyfonallal
 Nehéz, fehér brokátba szőtte be
 Az áhítatnak könnyű lánykeze.

Fehér s aranytól ittasul a lelkem;
 A zászlók selymes fénye arcomon
 S a rózsaszirmot halkán hullatom . . .

Halkán lobog, egészen halkán,
 Mint csendben égő oltárgyertyafény
 Egy titkos láng szememnek kék tüzén.

Egész közel vagyok az Úrhoz:
 Tekintete mellettem siklik el,
 A lég köztünk mint izzó vágy tüzel.

Fejem lehajtom . . . arcom éget . . .
 Az ostya hóárnyéka fátylamon
 S a rózsaszirmot egyre hullatom . . .

A csengő szól . . . megcsuklik térdem . . .
 Az Úr szemét szememen érzem,
 S a rózsaszirmot szórni elfelejtem . . .

Schultz Dóra.

SZÉCHENYI ISTVÁN DÖBLINGI
IRODALMI HAGYATEKA.

Midőn 1918 őszén az osztrák-magyar monarchia felbomlott s nemzetünkről lehullottak a négy-százéves korszak bilincsei („Mely boldogtalan az, akinek bármely bilincsei boldogtalan módon oldóznak el!” — mondja Bánk bán), lehullottak egyszersmind a volt császári és királyi házi, udvari és állami levéltár titkos osztályainak hétepcsétes zárai s újabkori történelmünkre vonatkozó, eladdig hozzáférhetetlen iratai hozzáférhetőkké váltak. A Magyar Történelmi Társulat már az előző évben elhatározta volt, hogy megindítja *Magyarország Újabkori Történetének Forrásai* sorozatát, s mindjárt az összeomlás után bizottságot küldött Bécsbe, hogy az újonnan föltárt anyagból kiválassza azt, ami reánk vonatkozik. A bizottság feje, Károlyi Arpád, e kutatások első eredményéről Széchenyi István döblingi korszakának irodalmi munkáit mutatta fel, melyekről élt ugyan még némi emlékezet, de sem tartalmukról, sem terjedelmükről, de megvultukról sem tudott már senksem. A Tört. Társulat e véghetetlenül becses anyag közzétételével indította meg új sorozatát, mely a társulat elnöke, gróf Klebelsberg Kunó akadályt nem ismerő fáradozásának és erélyének köszönheti megjelenését. A két hatalmas, összesen majd másfélezer lapnyi kötet méltó nyomdai kiállításban hozza a „döblingi oroszlán” utolsó munkáit, a Gasser János kezétől, egy hónappal Széchenyi halála előtt alkotott mellszobor hasonmásával (az eredetinek hű márványmásolata Izsó Miklós kezétől a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében). A címlap mellő felén a vállalat címerképe, melyen egy lelkes, tudománypártoló főúri hölgy arevonásai ismerhetők fel Glatz Oszkár művészi rajzában.

A két kötet magában foglalja Széchenyi naplóját 1848 márciusától a szeptember elején történt összeroskadásáig; 1859 októbertől 1860 februárius végéig (a házkutatásig) és innen április elsejéig, szinte a

végzetes pisztolylövésig. A naplót követik a tőle és hozzá írt levelek, az úgynevezett Nagy Szatira (a II. kötetben), Intelmei Béla fiához s utolsó műve: „Disharmonie und Blindheit.” A függelékben a hivatalos ügyiratok Széchenyi rendőri megfigyeltetéséről, a házkutatásról és az elkobzott iratokról.

Nem ismerek irodalmunkban olyan művet, mely annyira megérintné az ember lelkét, mint e két kötet tartalma. A napló töredékes mondataiban, néha csak jelként odavetett szavaiban olvassuk annak a titáni léleknek vívódásait, rettenetes harcait, mely azzal indult hivatásának útjára, hogy „az emberiség számára megment egy nemzetet” s midőn műve már-már a befejezését éri, látnia kell, hogy a nemzetek végzetének csapásai alatt mint török darabba, mint zuhan a megsemmisülés örvényébe. S ekkor feltámadnak az önvád „Eumenidái”, melyek — örületig korbácsolják ezt a nemzetet szeretetében rajongó és önfeláldozó lelket. S e poklot a nagy léleknek még egyszer végig kell szenvednie egy évtized mulva; lakadatlan munkássága gyanússá teszi őt az önkényuralom szemében; ő egyike a legerősebbeknek, kik a nemzet élete fölött virrasztanak s diadalmasan küzdenek a nemzetgyilkoló törekvésekkel. Ekkor elhangzik a végzetes szó: „A magán-elmekórház semmi esetre sem szolgáltathat politikai üzelmek menedékéül”, mire a napló végső jegyzetei: „Elhatározták romlásomat. Itt az ideje, hogy ez üldözések alól egy kétségbeesett elhatározással kivonjam magam... sem élni, sem halni nem tudok... elvesztem.” Amit eddig csak sejtettünk, a nagy tragédia most e kiadványban szemünk előtt fejtik, nagy hőse lelkének vonaglásait látjuk lépésről-lépésre egészen a rettenetes végig. A tragédiát kísérik a levelek, melyeket ő írt és hozzá írtak; itt csak a legfontosabbak, teljes sorozatuk a vállalat külön kötetében fog megjelenni.

48-i és 59-i naplók közé esik

Széchenyi döblingi remeteségének irodalmi munkássága. Az első évek feszültsége után lassú, jótékony megkönnyebbülés következik. Látogatásokat fogad, lapokat olvas, a bécsi, augsburgi, lipesei és londoni politikai sajtón kívül élelapokat, az esetben bécsi Hans Jörgl-t s a csipős londoni Punch-ot. De lelkének vizsztatérő erejét ezek nem foglalkoztatják eléggé. Önmunkásságot óhajt. Így kezd 1856-ban írogatni, határozott cél és szándék nélkül, senkinek, csak magának. Előbb egy esztetikai-ethikai értekezés: „Szerelmem—Szeretet”, melyben e két fogalomnak — nyelvileg csupán a magyarban különvált — jelentését és magyarizátát adja (még kiadatlan); majd — „Önismeret”, nemzetnevelő, egészségügyi elmékedések kötetlen sora, elmés és mulattató adomákkal, tréfákkal tarkítva, melyek közt már fenyegetőleg cikázik egy-egy célzás az osztrák politikai rendszerre (megjelent 1875-ben). Foglalkoztatja régebben fogalmazott és kiadatlan munkáinak sajtó alá rendezése, javítása. E közben hallja, hogy Bach, a mindenható miniszter, a császárral és fiatal nejével körutat terveztet az immár teljesen meghódolt, az egységes birodalomba beolvasztott s ennek módjára boldogított Magyarországon, hogy megmutassa a császárnak, de a külföldnek is áldásos kormányzatának gyönyörű eredményeit. Eerre Széchenyi 1857 május 3-án, a császári pár indulásának napján, félredobja az Önismeret íveit s új munkába kezd, melynek homlokára nem ír új címet s amely a kiadó Károlyi Árpádtól a „Nagy Magyar Szatira” nevet kapta. Meltán ez a neve. Politikai irodalmunk legnagyobb szatirája, mely egy nemzetgyilkoló rendszer kegyetlenségét, aljas képmutatását, pöffeszkedő önhittségét, ostoba korlátoltságát a leggyilkosabb gúnnyal ostorozza. Az éles maliciától a durva szarkazmusig megvan itt minden fokozat, valósággal chromatikus skálája a szatira minden hangjának. Az anyag az önkényuralom fonák intézkedései, utópiás tervei, az újságok fizetett dicsőimnuszai, a császári udvarból kiszivárgó mendemondák, az utca alantas élcei, szálló mendemondák, ellesett párbeszédek, titkos ügyiratok — mert Széchenyi mindenről értesül, ami a császári

Burg titkos termeiben s a Judenplatz belügyminiszteri palotájának folyosóin történik. Az előadás formája leginkább párbeszéd a császár és hűséges szolgája, Bach közt, aki mézes mosollyal mázsás gorombaságokat vagdos mindenható parancsolója fejéhez. Közbe egy-egy ódai szárnyalású hely, egy-egy megrázó fájdalmú elégia, sikoly a mélységből, ég felé szálló fohász. Mindez csodálatosan rendszertelen és csapongó módon előadva, de csak látzólagosan, mert a mindenfelé elkalandozó kitérés következetesen visszatér a szatira főtárgyához: az önkényuralom törvénytelenységének és esendőségének bizonyításához. A rendszer tengelye természetesen a fiatal császár „Isten kegyelméből”, ki egy rideg elméletnek még ridegebb megismerésétől. Az első lapok olvasása visszás érzelmeket kelt bennünk, de csakhamar megtaláljuk e rettenetes mű lelki forrását: a legmélyebb fájdalmat, a kétségbeeséssel határos kinszenvedést, mely kíméletlenül szembeszáll a kíméletlen rosszakarral. Mint az Ember Tragediájának bábjátékosa, dróton rángatja Széchenyi e kor valamennyi szereplőjét, fejedelmeket és kormányzókat, vezetőket és szolgákat, gőgöket és alázkodókat s a színpalak mögül szívet szagatóan hangzik a bábjátékos kacaja a komédián, mely egy nemzet vonagló teste fölött végbemegy. Fojtott lélekzettel hallgatjuk a szöveget s szinte nem is vesszük észre az álbölcselet és emberismeret mélységét, mely belőle szól; az óriás tudást az emberi műveltség minden terén, a mélyreható irodalmi ismeret, mely egyaránt találó biztonnággal markol bele a bibliába, a világirodalom íróiba, a magyar nemzet költőibe s a silány élelapok idélt tréfáiba.

A Nagy Szatira félbeszakadt, mikor 1857 őszén Bach kiadja hírhedt Rückblick-jét, mire Széchenyi előbbi művének egész gúnyját a nagyhatalmi miniszterre önti a Blick-ben, mely 1859-ben Londonban jelent meg.

A Blick első soraival egyidőben írja meg húsz éves Béla fia számára atyai intelmeit, melyekben a mély életbölcselethez s az erkölcsi tanácsokhoz nagyon életrevaló, gyakorlatias útbaigazításokat is fűz. Kímélő

szeretettel, de bölcs nyíltsággal elemzi fiának egész valóját, buzdítja és óvja, dicséri és feddi, hogy számot vehessen jövő életének eshető ségeivel.

Széchenyi utolsó műve a „Disharmonie und Blindheit“. Bach bukása után gróf Rechberg János lett a miniszterelnök, aki vakon folytatta elődje politikáját. Széchenyi harmadszor önti ki a harag csészéjét az állam elvakult vezetőjére e rapszodiában, mely édes testvére, jobban mondva ivadéka a Nagy Szatirának s a Blicknek.

Van e nagyértékű két kötetnek igen sok irodalmi érdekessége is. Milyen szívfacsaró olvasmány 1851 március 14-én Tasner Antalhoz írt levele, melyben magát vádolja a nemzet romlásával, magát látja a jós költők fájó soraiban: „Mint a látnok, aki az utóbbi időben támadt, mint például Petőfi — aki az én fiam s akinek anyját én, mint sok mást is éhen halattam — pontosan eltalálta az én arcképemet a „Felhők“-ben... Sohasem történt hasonló dolog e világon. Olvassa Petőfi Felhőit... Széchenyi István, a szegény gazfi.“ A kiadó találoán mutat rá a Felhők 65. versére, mely valóban Széchenyre illet akkor: „Fejemben éj van, éjék éjjele... Laktársam a kétségbeesés, Szomszédom a megőrülés.“

Arany Walesi bárdjainak „értelmi szerzőjére“ is ráismerünk br. Hauer Istvánban, ki az írókat „felszólította“, írjanak az országot meglátogató császár dicsőségére üdvözlő verset. „Engem is felszólított az a jó úr, aranyokat ígérve sokat, sokat“ írja Arany Tompának 1857 június 26-án. A Nagy Szatirában pedig Bach így biztatja urát: „éljen ordítások... pénzért... rendelkezünk. És írókat, kik... eljárnak eb-beli tisztükben a multat gyalázzván, a jelent dicsérvén és a jövőt mint Eldorádót kipingálván, akárhányat találunk... olcsón... ingyen is“.

Az olvasó azonban eltévedne e két kötet tömkelegében, ha nem volna olyan kitűnő kalauza, mint Károlyi Árpád, aki rendre elhárítja a megértés akadályait, s megvilágítja az ezernyi-ezer célzást, vonatkozást egykorú, régen a feledés homályába merült eseményekre, személyekre. De e gondos jegyzeteken kívül ha-

talmas bevezető tanulmányokat is írt a kiadvány elé, melyekben a történetkutató lelkiismeretessége, a magyar tudós lelkes buzgalma és az író jelessége egyesül. Mintha a Szalay Lászlók, Horváth Mihályok, Salamon Ferencek nemesveretű mondatait olvasnók. Az a nemes komolyság, szárazságot kerülő tudás, lélekbe hatoló történetírói pillantás és élvezetes előadó modor lebilincselökké teszi ezeket a nevezetes tárgyakhoz s történetirodalmunk egyik legkiválóbb mesteréhez egyaránt méltó szép tanulmányokat. Aki e két kötetet kezébe veszi — vajha minél több akadna olyan — Széchenyi iratainak olvasása előtt készüljön elő rájuk ez igazi bevezetések áttanulmányozásával, olvasásuk után pedig merüljön el bennük még egyszer a valódi mély áhitat bensőségével.

Tolnai Vilmos.

Dr. Brucknerné Farkas Gizella: *Boldog idők. — Háború és falu.* (Elbeszélések.) — Megvallom: az első benyomás, melyet az új író könyve keltett bennem, nem volt valami kedvező. Lényegtelen, külső körülmények a szerző ellen hangoltak s erőt kellett venni magamon, hogy megőrizsem elfogulatlanságomat, ami pedig a kritikai vizsgálódás föltétele. Mindjárt a címlapon a szerző neve: Dr. Brucknerné! Mi köze ahhoz az irodalomnak, hogy az író nő férjének doktori diplomája van? Az első lapon meg ott van az író nő fényképe és autogramma. Mire jó ez? Talán ezekkel a külsőségekkel akar hatást kelteni, ismeretlen létére így akarja magát megmutatni? Mondom, kicsiségek ezek, de bennem, aki közelebbről akarok megismerkedni az író nővel, kinek eddig nem hallottam nevét, bizonyos benyomást ébresztenek s ez a benyomás nem éppen kedvező. No de mindegy, lásuk: mi van a könyvben?

Keletlenül forgatom a lapokat: olvasok, vagy talán inkább csak szemlelek; észreveszem magamon, hogy adatokat gyűjtök, újabb terhelő bizonyítékokat keresgélek. De nem találok elég gyorsan és könnyen. Szemem csak egypár henye, gondatlan mondatkapcsoláson akad meg, mint pl. az ilyen: „Most is érzi a hársvirág illatát még, ame-

lyet szedtek róla télre, herbateá-nak...“ De ilyesmi csak ritkán, elvértve akad. Tehát jobban kell figyelnem.

Már a harmadik-negyedik elbeszélést olvasom. Tárcanovellák; témájuk a városi, családi élet egy-egy jelenete; szituációk a házastársak egymásközi viszonyában, minden különösebb jellemző erő nélkül, se nem jól, se nem rosszul megírva, úgy, ahogy ma már majd minden pennaforogató ember tud írni Magyarországon.

„Az ebéd közepszerű volt és közepszerű a hangulat is, amely a nyomában járt“ — mondja az írónő egyik elbeszélésben. Elmosolyodom. Igen, ez az. Közepszerű ebéd, közepes hatás. Azt azonban el kell ismerni, hogy a menü összeállítás, a témák megválasztása finom érzékre vall. Amit meglát és megmutat az életből, megfigyeléseiben, az észrevevős tárgyában és módjában van érdekesség, eredetiség; s amint az élet nyers anyagából finom késsel kikanyarít egy karéjt s azt elkészíti, megfűszerezi és végül ügyesen feltálalja, az azt mutatja, hogy érti a dolgát, tudja: mit, hogy lehet és kell csinálni.

Olvasok, figyelek tovább, most már fokozódó, belső érdeklődéssel. Rokonszenvem fölébredt s mint a kis gyerek, rögtön enni kér. Magam is alig veszem észre, hogy már más szemmel olvasok. — — — S egyszer csak megint mosolygok. Nem kritikuskajánsággal, hanem földerülve, elégedetten. Ni, ennek a kis tárcarajznak megint mily finom az anyaga! Maupassant se találhatt volna különbet az élet vásárcsarnokában, ahol oly műértő kezekkel válogatott témák után. Igen, a téma nagyon finom, de a megírás, a kivitel hol marad Maupassant mögött! Maupassant? Igaz, de miért mindjárt Maupassant? Talán mégse legyjünk ennyire túlkövetelők, érzjük be egyszerűbb érték-mérővel. — — — Ehol van ni, megint egy; újra egy finom novellatárgy és ennek már a kidolgozása is milyen ügyes, könnyed, biztoskezü és elegáns. Címe: *A hermelin*. Herczeg Ferenc írt ilyeneket a *Mutamura*-korszakban. Lám, ez már egészen jól sikerült, határozottan művészi munka. Nem nagy igényű, sőt talán szándékosan igénytelen,

de jó szemre és biztos kézre vall. A Herezeghez való hasonlítással inkább csak a fajsúlyt akarom jelezni, a formát és az alakítás módját, melynek azonban egyéni színe van, mely az írónőt másoktól megkülönbözteti s amely a tehetségnek leghatározottabb jele.

Mire a könyv végére érünk, egészen elszáll első, kelletlen benyomásunk; örülünk, hogy megismertük az írónőt, ki a maga szemével látja az életet és megvan benne a képesség is, hogy egyéni szemléleteit a saját eszközeivel mutassa meg nekünk. Nem merül le az élet tengerének mélységeibe, csak mint a madár keringél fölötte s néha röptében megrezenti a vizet szárnyával. Kifejező eszközeit nem kéri kölcsön senkitől, ezek az eszközök azonban legtöbbször nem eléggé művésziek. Kifinomult érzéseihez és észrevevéseihez csak ritkán tudja megtalálni a megfelelő, harmónikus formát. Inkább csak közölni tudja velünk, ami mondanivalója van számunkra és csak ritkán képes a *szuggesztívóra*: a gondolat- és érzésátvitelre, ami a művészet lényege. Ha kifejező eszközei is olyan finomak volnának, mint lelkének érzékenysége, úgy magasrendű művészet lenne, amit ad. De így is érték, amit meg kell becsülnünk s számon kell tartanunk.

Dóczy Jenő.

Három francia könyv magyarul.
Anatole France: A virágzó élet; *Claude Farrère*: Új emberek; *Victor Margueritte*: Lerbier kisaszszony legényélete. (Regényírás művészei. Genius-kiadás.)

Egyidőben jelent meg e három könyv: hű tükréként kiadóink és talán nagyközönségünk ízlésének.

Anatole France legújabb könyve kétségkívül a legtisztább irodalmi érték a három közt, fordítása is (Kuncz Aladártól) a leggondosabb. És mégis, úgy érezzük, mintha az öreg Anatole már kissé túlságosan ismételné önmagát. Ez a negyedik könyve, melyben gyermekkori emlékeit meséli el. Igaz, mindig kellemes időtöltés e finom ízlésű, szelíd ironiájú és szellemes öreg úrral társalkodni; de ennek az öreg úrnak úgy látszik szelleme is elmeszesedett. Képtelen immár nagyobb írói feladat megoldására.

Nagyon nagy költő Anatole France sosem volt: ebben mindig meggátolta szkepticizmusa, mely legújabb könyvének is alaptónusa. Az ő híres iróniája ennek a szkepszisnek irodalmi kifejezése: megcsodál minden ideális emberi fellendülést, de nem tud sokáig hinni bennük, mindig és túlgyorsan meglátja az anyagias, leverő valót s akkor kegyes, elnéző mosoly ül arcára a bámulat helyett s az ideál tiszteletreméltó hazugsággá halványul szemében. „Ismétem: szeretem az igazságot. Azt hiszem, az emberiségnek szüksége van rá; de bizonyára még nagyobb szüksége van a hazugságra, amely vigasztalja, hízeleg neki s végtelen reménységgel csalogatja.“ Nem esik kétségbe, ha nem talál ideált, mert hát ő józaneszű francia és finom ízlésű epikureista, akinek az érzéki világ mindig kielégítő pozitív értéket nyújt. Régi világból itt maradt csökevény a nagy francia író, a Renan dilettantizmusának és iróniájának egyetlen ma élő örököse. Elhagyottan áll ma a francia irodalmi élet dús, fiatalos tenyésztében, mint egy sudár, kiszáradt fenyő.

Semmi jót nem mondhatunk azonban a másik két könyvről. Mi köze a magyar közönségnek Claude Farrère feuilleton-regényének elavult romantikájához, melyet a francia marokkói gyarmatpolitika tendenciózus dicsőítése csak súlyosbít? A Pierre Loti iskolájába járt Claude Farrère exotizmusa még kevesebbet ér mint mesteréé, legfeljebb az afrikai arab művészet poétikus hangulata kap meg néhány lapon.

Es mit szóljunk a *Garconne*-hoz — „Lerbiér kisasszony legényéleté“-hez? Ez a könyv a pornográfia legalsóbbrendű fajtájából való: abból, amely nevelő, szatirikus tendenciát mímel, holott a közönségségek művészetlenül egybefűzött panoptikuma. Szégyen, hogy találkoztunk kiadó, aki az egyébként is rossz fordítás kiadását magára vállalta, s hogy akadt napilap, mely helyet adott e szennyek szennyét irodalmi értékűvé magasztaló kritikának. Hja, csábít a reklám és az anyagi siker! A francia kormány budapesti képviselői bizonyára nem tudják, hogy a pártfogásukkal alapított *Librairie Française*, melynek

nemes rendeltetése a francia gondolat és ízlés kiválóbb termékeinek terjesztése hazánkban, kirakatát heteken át majdnem kizárólag a *Garconne* példányaival garnírozta körül a francia kultúra nagyobb dicsőségére...

Valljuk be: kissé elmaradtunk a francia irodalom ismeretében. Kiadóink legfeljebb egynéhány reklámsikerű könyvet fordítatnak le, mint a *Batualát*, vagy Pierre Benoit regényeit, de nem igen tudnak arról, hogy tisztább, ideálisabb célú irodalom is fejlődik ma francia földön. A fordítók még ma is a realista és naturalista regénynél tartanak és alig jutnak túl Balzac, Maupassant, Zola, Flaubert művein. Flaubert előretörése mindenestre örvendetes és finomabb esztétikai igényekről tanuskodik. De aztán megálltunk. Paul Bourget és Henri Bordeaux katolikus, de pozitívista szellemű regényeie az utolsó szó, pedig ezek nem jelentenek semmi újabb tartalmat a XIX. század francia regényíróiái után. Romain-Rolland sikere is csak a háború alatt kezdődött és a német-osztrák pacifisták közvetítették hozzánk, holott nagy regénye már jóval a háború előtt be volt fejezve és nálunk csak az amatőrök ismerték.

Pedig a mai francia regényirodalom mindenféle irányban igen értékes újdonságokkal elégítheti ki a magyar olvasóközönséget. A Keresztény Sajtóvállalat kiadta ugyan J. J. Tharaud: *Kereszt árnyékát*, de adós maradt a minket közelről érdeklő *Quand Israël est roi* kiadásával, mely Tisza Istvánról és a két forradalomról nyújtott a nyugati világnak hű és megkapóan drámai képet. Másrészt Châteaubriand, Baumann mély drámai erővel és lendülettel írt regényeinél szébbeket nem találhatna egy keresztény kiadóvállalat. (Zárjelben: mikor fordítják le és adják ki már Claudel, a ma élő legnagyobb francia költő drámáit?)

Egy kiadó sem vállalkozott még Giraudoux és Paul Morand kiadására, pedig e két íróban megtaláljuk az újdonság és siker friss varázsát és egyúttal valami egészen sajátos új irodalmi stílus báját, mely persze távol áll a feuilleton-regények nyugodt banalitásaitól.

Hát Marcel Proust, a csodálatosan mély analízis mestere? Viszont Zola elavult naturalizmusán túl jutunk Pierre Hamp műveivel és Jules Romains unanímista „csoport”-regényeivel, melyek irodalmi értékükön felül még mulattatók is (*Les Copains, Mort de quelqu'un* stb.). És hol vannak még a fantasztikus regényírók, a serdülő kor analistái, hol Benda filozófikus regényei stb. stb.?

Szokjuk már meg egyszer: járjunk a magunk lábán és ne várjuk meg, míg a *Neue Freie Presse* bevezeti a francia írókat fordíthatók páholyába, ahonnan aztán kiadóink kiszemelik a maguk embereit. Olvassunk magunk! Gondolkozzunk a magunk fejével, válogassunk a magunk ízlésével. *Eckhardt Sándor.*

Verseskönyvek. (*Forbáth Sándor: Játékhajó; Lovász Pál: Tiszamén-tén; Székely László: Isten szeme előtt. Vigasztalások éneke; Szüts Iván: Halott már minden; Fazekas Ernő: Vadvirágok; Urr Ida: Zokogások.*)

Forbáth Sándor nem mai ember; nevét legalább tíz esztendeje ismerjük. Nagy időközökben írt, feltűnően keveset, de azért jól emlékezünk finom, lehelletszerű, holdfényes rokokó-verseire, melyek határozott egyéniséget adtak megjele-nésének. Talán híres író válhatott volna belőle, ha nem olyan szerény és kételkedő. Lám, mások, akikkel indult, köteteket megírtak azóta, vitás irányokért harcoltak a boldogultak, mert nemcsak írni, hanem harcolni is tudtak. Harc minden-nek a lelke, az irodalomé leginkább. *Forbáth* ehhez az egyhez nem értett, ezért maradt portyázónak s ezért van aztán, hogy sokan úgy néznek majd rá, mint vadonatúj poétára.

Mikor kötete (*Játékhajó*) kezembe került, azonnal egyik versét keres-tem; talán egy évtizeddel ezelőtt látott napvilágot s még ma is régi szépségében él bennem. Ime:

Egyedül.

Hárman valánk a kis szobában:
A csönd, az éjféli és magam.
(Meghitt barátok mind a hárman.)
Szüette, nyűtt, kopott szobámban,
A padlás mellett idefönt: —
Magam, az éjféli, meg a csönd.

Az éjféli csakhamar kidőlt a sorból
S halkan, ahogy jött, elköszönt.
Ketten maradtunk jó barátok
Örömben, búban: én s a csönd.

Aztán a csönd, mint egy ledér nő,
Térdemre ült és átkarolt.
— Oly vérfagyasztó csókja volt,
Hogy megborzongott tőle testem
És hangosan zokogni kezdtem.

Pattogtak, nyikkantak mögöttem
Az ócska bútordarabok.
A léha csönd felcacagott
És elköszönt...
Magam maradtam idefönt.

Forbáth Sándor a szépség, a báj poétája. Verseiből kihallani a szív-dobogást s megérezni a lélek mele-gét, nemes őszinteségét. *Babits Mi-hály*, ki először írt kötetéhez, nem hiába nevezi dalait gyöngyszemek-nek.

Hüvösebb, elvonatkozottabb lé-lek *Lovász Pál*. Könyvét kissé egy-hangúvá teszi a szonett-forma, melyet szinte kizárólagosan választott magának. Ebben a merev köntösben vonulnak fel pasztellképei elvesz-tett szülőfalujáról, annak tájairól, alakjairól. Verselése sokszor mes-teri, nyelve választékos, feltűnően csiszolt, hajlékony, lányosan ké-nyes nyelv, bizonyos parnassien zománczóással. Ez a forma már megérett a legfelsőbb költői szépség-gek kifejezésére. *Lovász Pál* — egész kötetét nézve — egyelőre még nyelv-művész, de néhány verse már komoly irodalmi színvonalon áll. Így pl. a *Pásztorok* biztos kézzel rajzolt, étellel teljes művészi kép s feltétlenül kiváltságos tehetségről tanuskodik. Ez a könyv — szépség-gein kívül — azért is rokonszenves, mert első verses üzenet a szerbek-nek ítélt magyar föld irodalmából s nekünk jóleső bizonyosság, hogy a magyar költészet birodalmában még mindig a régi határjelzők áll-nak.

Székely László hivatott, de még kiforratlan, túlságosan nyugtalan megjelenésű poéta. Minden során érzi, hogy új utakat keres, sőt haj-szol, tömörségre, súlyra, nagy ki-fejező erőre törekszik mindenáron. Verseiben sokféle hatás mutatko-zik *Walt Whitman*tól az ultramo-dern irányok útvesztőjéig. Jórészt modorosan hosszú sorokban ír;

ezek a sorok, bár gyakran szépek s igaz erőtől duzzadoznak, ritkán épülnek egész verssé; lépten-nyomon kifejezések zavarnak meg, melyekkel az író nyilván nagyot akar, de célját téveszti. Nyelve nem egyszer a népszónok rekedt kiáltózatát juttatja eszünkbe. Ez a túlfeszült, egzaltált hang aztán gyakran a próza színvonaláig süljed. Pl. a *Rabföld* c. versében valóságos ritmikus földrajzot kapunk, prózában: Eljő az idő — mondja a költő — mikor „a Vágvölgy dús vetései, Árva árnyékos legelői, Pozsony gyárai, katedrái, múzeumi és koronázó termei; Eperjes börtönfalai, Ungvár és Munkács ősi omladékai; Kassa megszentelt Kriptája, ősi harangja és gyűjtő szelleme; Vereczke útja; Máramaros bányái; Erdély havasai; Kolozsvár és Enyed ősi kollégiuma; Várad palotái; Arad és Temesvár utcái, a Maros füzesei, a Bánát végtelen buzatáblái, a Vaskapu és Fiume csodás építményei, melyeknek köveiben magyar erő lüktet, mind, mind megindulnak majd a szörnyű Riadóra!...”

Szűts Iván bőségesen patakozó, formás, kiegyensúlyozott verseiben is sok az irodalmi hatás. Számos verse ismert Ady-költemények medrében halad. Pl. a *Bús kuruc válóéneke*:

Ma oly sápadt a holdvilág
És ködöt fúnak a hegyek.
Bagoly huhog, kuvik süvít,
Mikor utamra elmegyek.

Hívnak a Végek s én megyek.
Talán rohamra rohanok,
Talán az álom véget ér,
Talán már holnap meghalok.

Szeretném halkán kérdeni:
„Ki látta az én lelkemet?” stb.

Még érdekesebb vízlenyomat az *Adom hírül mindeneknek* c. vers (a fejedelmien meg- és elbocsájtó Ady pózában):

„Adom hírül mindeneknek,
Ifjú népnek és öregnek,
Sok ellenem panaszosnak,
Sok miattam haragosnak,
Kevéseknek, akik védnek,
Barátnak és ellenségnek:

Láncaimat már elvágтам,
Vágyaimat már elvág्यtam,
Álmaimat már megöltem,
Gyűlöletem elgyűlöltem”, stb.

Kevesebb ízléssel dolgozik *Fazekas* Ernő. Selejtes hangulatokat énekel meg gyarló szókinccsel, bukdaesoló formában. Verscímei után mulatságosan hatnak a felkiáltójelek. *Föl! Így kellesz! Mámorosan! Valakit várok! Messzire vágyom!* A „vágy” szóba s leszármazottjaiba unos-untalan belebotlik az ember. Csak egy versét idézem jellemzésül. A költő havas időben kinn jár s lassankint belepi a hó. Megáll. Így látja meg őt a hűtelen lány, amint a vetélytárral elhalad mellette. „Ni, a hőember! — mondja a lány. — Szegény, milyen fehér, milyen hideg!” „Nem! — mondja a költő a hó alól. — Sír a hőember!”

Urr *Ida* cseh megszállott terület tizenhétéves poétája; hazafias, szerelmes dalai tiszteletreméltó fölbuzdulások. *Vajthó* *László*.

Két korregény. (*Hanuszik* *László*: *Tardy* *Bálint*. *Reményi* *József*: *Jó hinni*). — *Korregénynek* tulaján *Hanuszik* *László* ezt az első, könyv-alakban megjelent munkáját, amelynek tárgya, mint maga a szerző mondja, egy viaskodó, rendkívüli ember élete, aki zavaros előzmények után beleragad a háború sodrába s az októberi puccs és a bolsevista diktatúra kaosza után oda érkezik, ahol megtalálja élete célját: a munkás békeséget.

Rendkívüli ember *Tardy* *Bálint* annyiban, hogy nem vegyül bele az árba, undorodik a mindennapi élet szennyes jelenségeitől s mindvégig megőrzi lelke tisztaságát. Sok hányatással teli házaseset után, a háború viharainak elmúltával, végre megtalálja az igazi szerelmet, mely őt boldoggá teszi. A regény alap-esszméje elfogadható, de annál szármalmasabb a fölépítése. Az első oldalak után kitűnik, hogy kezdő ember munkája ez a könyv. Az író nem tud rendet teremteni az események kúsza tömkelegében; jellemfestéshez nem ért, egyénietlen alakjai szinte bántón hatnak ránk: ide-oda rángatja őket, mint sakkfigurákat. Hangzatos címei, lírai ömlengései fellengzőssé teszik a munkát. Csak akkor emelkedik kissé

magasabbra, mikor a Károlyi-rezsim és a bolsevizmus visszasságait festi.

Ugyancsak korregény akar lenni Reményi József amerikai magyar ujságíró kétkötetes regénye. Erről az íróról is keveset hallottunk még. Eddig mindössze két novella-kötete s egy regénye jelent meg nálunk. A „Jó hinni“ c. második regénye a háború előtti pozsonyi életet eleveníti föl. Főhőse egy kis hatodik realista, valószínűleg az író saját maga, akinek életét három éven át kísérjük végig. Finoman érző, törekény lélek ez a Barth Jancsi, aki nyitott szemekkel jár az életben s tragédia az neki, hogy az élet nem az az ábrándvilág, amelyet minden gondolkozó fiatal gyerek elképzelt magának. Szépen indul meg a regény, az író eleven, mozgó életet varázsol elénk, a kis főhősön kívül magunk előtt látjuk az apát, az életküzdelemben belefáradt vasúti hivatalnokot, aki borba és zenébe fojtja fájalmát, aztán az ábrándozó, mélylelkű anyát, aki nem való a tülrealis környezetbe; látjuk Jancsi tanárait és osztálytársait, első szerelmét: az érzéki bécsi lányt. Kár aztán, hogy a munka második fele teljesen ellaposodik, a sok aesthetizálásban jóformán elvész a regény s a gyér cselekmény a végén már alig tudja érdeklődésünket lekötni. Túlzásba is megy az író. Az iskolát, a tanárokat, a tankönyveket nagyon lenézi. Olyan világ az eszménye, melyben a Szépség a legfőbb erő s ennek a keresése szerinte az élet célja. Van valami fanatikus ebben a regényíróban s egy-egy pillanatra csillogóvá tudja tenni még nem egészen lehiggadt, forrongó aesthetikáját. Sok zene van a mondataiban s tömör, kifejező magyar nyelvet is szívesen olvassuk.

Megyeri József.

Molnár Antal: A zenetörténet szociológiája. Ebben az alig kétszáz oldalas könyvben — mely egy népszerűsítő sorozatban (Kultúra és Tudomány) jelent meg — tulajdonképp több fonalat kell megkülönböztetnünk, melyek egymás mellett futnak, akár egy regény cselekményszálai, olykor összetalálkoznak, sőt összezsavarodnak, de együvé nem szövdnek.

A zenetörténet szociológiáját — hogy a címnél maradjunk —, mint minden művészetszociológiát, két szempontból lehet megírni. Az egyik a pozitívizmus szempontja, mely megmutatja, hogy a társadalmi élet alakulása milyen hatással van a művészetekre és köztük a zene-művészetre. A másik az idealisztikus szempont. Ez mélyebbre nyúl. A kor lelkét, belső struktúráját keresi, melynek megnyilatkozásai a társadalmi élet, a filozófia, a művészetek egyaránt. Az előbbi az Auguste Comte-é és Herbert Spenceré, az utóbbi — hogy divatos névre hivatkozzunk — Spengleré.

Molnár Antal azonban egy szemponttal nem elégszik meg. Mindkettő megtalálható könyvében, bár alkalmazásuk igen különböző értékű.

Az elsőnek köszönheti a munka két legjobb fejezetét és sok derék észrevételét. Amit a Minnesängerköltészetben érezhető egyházi, egyzólamú énekek hatásáról mond, amit a nemzeti és egyéni elem betódulásáról a vallásos zenébe, daldarajutatásról, önállósulásáról, sőt vallást pótló miszticizmusáról kifejt — mind igen hasznos útmutatás a zenetörténet megértéséhez. Mikor az uralkodó társadalmi osztálynak, a közönségnek, megrendelőnek hatását tárgyalja egy-egy kor zenekultúrájára, vagy azt fejtegeti, hogy a népzene először csak mint városi népmuzsika, majd mint mondvaesinált romanticizmus került a zenébe, míg a maiak — Kodály, Bartók — az ősi népiesség felkutatott zenemotívumaira építenek; mondom, mindezekben igen jó képet kapunk arról, hogyan nyilvánul meg a társadalmi élet hatása a zenében. A kölcsönhatást csak ritkán értékeli úgy túl, mint ebben a groteszk mondatban: „A Strauss Richárd-féle tömegszuggeráló programzene és a Debussy-féle túlfinom idegfürdő állította elő a világháborút.“ Gyorsan meg kellene táviratozni Trianonba a háborús felelősség e Molnár Antal-féle megállapítását.

A másik szempont szerint minden kornak megvan a maga külön lelke. Más a renaissance-é, más a barokk-é. Ez a lélek nyilvánul meg a társadalmi élet alakulásában és a művészetben egyaránt. A folytonosan

„indukció“-t emlegető Molnár Antal azonban képtelen a kor ily egységes meglátására, mi szerinte „nagy szellemek feladata, kik mély intuícióval megoldják a csomót“. Máskor azzal tér ki a probléma elől, hogy a Bach-fűga és az egykorú abszolutizmus közti összefüggést csak „bonyolult levezetéssel“ tartja kimutathatónak. Így idevonatkozó elszórt példái és a történeti korok szellemi egységéről írt fejezete nem érintik a kérdés gyökerét s — bár ezt a szerző elvileg maga sem tartja helyesnek — pusztá párhuzamok felsorolására szorítkozik. A korszellem nála valóban „misztérium“(1) marad. A Spengler morfológiájához nincsen ereje.

Azonban Molnár nem elégszik meg egy jól és egy rosszul alkalmazott szempont összebonnyolításával. Többszörösen, de különösen a „Klasszicizmus és romanticizmus“ című utolsó fejezetben, nekilát, hogy valami társadalmi esztétika-félt szerkesszen. A Bodnár Zsigmond-i ízelet, melyet belőle kapunk, eléggé megmutatja, milyenek képzeli ezt. Amint Tietzetől és Spengler-től tanulta: minden kor önmagában zárt egység. Van ifjúsága, tetőpontja, hanyatlása. Maradandó eleme: az erkölcsi tartalom. Ez annál magasabb, minél inkább alárendeli magát az egyén a *világ felkiüszmeretnek*(?). Az előkészítő forrongás társadalmi szervezethez fejlődik, majd ez ismét hanyatlásnak, bomlásnak indul. Ezzel párhuzamos a romanticizmus és klasszicizmus, a részek önálló élete vagy teljes kiegyensúlyozottsága a műalkotás egységében. Az egyes korok klasszikus tetőpontjait összekötve, megkapjuk: az *összkultúrát*. S mi a művészet Európa életében? „A testiség elnyomása folytán fönnyaradó energia és fájdalom legfeltűnőbbben lelki betegségek és művészet alakjában tör kielégülés után.“ A fantázia? „Végtelen lehetőségű pótszergyártó, melyet óriási méretű üzemer kényszerített az európai élet szellemiségének jelleme.“

Ezzel a módszerrel meg lehet határozni egy új művészi irány keletkezésének vagy kiélésének szabályszerűségeit, de a lángelmét meghatározni bizony hiába próbálja vele Molnár Antal. S az így értelmezett művészet lesz — a szerin-

tünk nem létező, mert lehetetlen — *transzcendentális esztétika segéd-tudománya!* Kritikát nem mondunk. Elég lesz kérdenünk, hogyan kerülnek e problémák a zenetörténet szociológiájába? Még tág értelemben sem tartoznak hozzá, mert a genie, a klasszicizmus-romanticizmus szociológiai magyarázatának eleve is csődöt kell mondania.

Ez azonban még nem minden. Szerencsétlenségre, Molnár Antal könyve történetfilozófiai látószögből akarja vizsgálni nemcsak a zenetörténetet, hanem a művészetet, sőt általában a történetet is. Ismerjük ezt a fölfogást, mely anyai fétissel boldogította a történetírás tudományát. Ilyenek a „race“, a „fejlődés“. Az utóbbi a Molnár Antal fétise is, melyet különös durva ritussal imád. Az egyes korok zárt egységek. Értékeik egymással össze nem mérhetők, mert *különböző módon* közelítik meg az „elvont kultúrát“, vagy — mint Molnár másutt mondja — „a kereszténység eszmevilágának érvényesítését“. Mégis, az egyes korszakok alkotásainak összességét tekintve van fejlődés, mely a társadalom fokozatos demokratizálódásával párhuzamosan az egyéniség-kultusz felé halad. De nehogy azt tessék hinni, hogy ez a történelemből folyik! Valami szükségszerű, abszolútum ez — hiszen Herbert Spencer a profétája. Előbb kell ezt ismerni, mint a történeti folyamatot: „*Azt, ami a fejlődéstörvény alkalmazásakor valószínűnek látszik, a történelem tényei teszik bizonyossá.*“

A könyv végén megkapjuk a törvényeket, előbb külön, azután egy öles mondat főszabványába gyúrva. Molnár kiemeli, hogy csak az európai művészetre alkalmazandók, bár van oka általános érvényességükben hinni. Mi azonban még a „központi fejlődéstörvény“ európai érvényességében is bátorodunk kételkedni. Így szól: „Minél fejlettebb a művészet technikája, annál közelebb kerül az alsó nép művészetéhez anyagában és anyagának feldolgozásában.“ S ezen belül állítolag még az egyes művészeteknek is van „autonóm fejlődésük“. Az ember szédülni kezd.

Hogy az ily történetfölfogásnak a történeti tények meghamisítására kell vezetnie, az csak természetes.

Molnár Antal megismeri a féltést, mely már nyíltan vall pozitíviztikus eredetét, az „Adva van...” Adva van az Egyház, azaz aszkézis, a testiség elnyomása; és adva van a nép érzéki hajlama. A név fölveszi a kereszténységet. Érzékisége többé őszintén meg nem nyilvánulhat: tehát a művészetben fejezi azt ki. Innen az európai művészet szimbólikus jelleme. Az okoskodás azonban folytatódik. Aszkézis? Tehát az ősegyház művészetellenes, a gótika pedig elnyomja a természetet. Nem számítanak többé Molnár előtt a gótikus művészek emberábrázolásai, sokszor a vidék flórájából stilizált oszlopfő-díszítései, az amiens-i és sok más katedrális realiztikus életábrázolásai, melyek például a tizenkét hónap falusi életét ábrázolják.

Molnár Antal frazeológija, mely folytonosan kémiai átváltozást, indukciót emleget, mely „két igazság közeparányosát” keresi és egy rövid mondatban elmondható banális igazságot három-dimenziós koordináta-rendszerben tart szükségesnek összezávarni, végül is teljesen bizonyossá tesz afelől, hogy történetfilozófiája a pozitívizmus fegyvertárából került elő. Hiába ingadozik közte s a mai idealisztikus történetfelfogás között. Hiába idézi és bírálja — sokszor igen erős szavakkal — a régi és új irány felhasználást és bőven idézett íróit.

Molnár Antal jól tette volna, ha tárgyát szűkebben határolja körül. Ha azonban már mindenáron hozzá akart szólni általában a művészetek alakulásához és a történetfelfogáshoz is, — hiszen minden speciális történeti témába belejátszik az egész történelem — esztétikáját és történetfelfogását a művészet többi ágában való elmélyedésnek, a történet fölött való elmélkedésnek kellett volna kialakítania. Így az egészséges és bő kalászt ígérő vetésre, hogy a szerző hasonlatával éljünk, „nem a nap süt le, hanem az elszigeteltség lámpása”. *Kastner Jenő.*

Szokásmondások. (Kertész Manó könyve.) A nyelv szókincsének történetén tükrö a nép művelődési változásainak s biztos forrása történetelőtti életének. Mindennap ajkunkra vett szavak, szólások és közmondások évszázadok, sokszor évezredek történetéről tudnak felvilágosítást

adni, ha avatott kutató szólaltatja meg őket. Ha a magyar nyelvtudomány eredményei világánál nézzük, mint egy-egy nagyobb szócsoporthoz jellemző képviselőit, a *hal* és *nyíl*, *bíza* és *ökör*, *kereszt* és *király*, *anyag* és *szellem* szavainkat, akkor ezek az egyszerű szavak a magyarság évezredekbe vesző történetének egyes szakaszait, nagy jelentőségű változásait szemléltetik. Finn-ugor eredetű népünk ősi foglalkozása a halászat és vadászat, egy török fajjal néppel érintkezve megismeri a földművelést és állattenyésztést, mai hazánkban szláv népek között fölveszi a kereszténységet és államot alkot, majd a legújabb korban az anyagi és szellemi művelődés kifejtésében is jelentős haladást tesz.

De túlzásba esnének azt állítván, hogy a nyelv bizonyítékai többet érnek a történeti kor írásos emlékeinél. Az elfogulatlan kutatónak fel kell használnia minden más tudomány eredményeit is, ha tárgyára vonatkoznak, mert így a különböző irányú vizsgálatok egymást ellenőrizve és kiegészítve juttatnak el bennünket a kétségbevonhatatlan igazság megismeréséhez. Minél messzebbre néz vissza a multak nyomozója, annál jobban fogyanak a történeti emlékek, elnémulnak az írásbeli bizonyítékok s kimerülnek az archaeológia és az embertan eszközei, s a nemzeti őstörténetnek még megoldható kérdéseivel egyedül áll szemben a nyelvtudós. Felelőssége annál nagyobb, módszeres eljárásának annál szigorúbbnak kell lennie, különben könnyen elragadja a képzelet s légvárakat épít.

Kertész könyve nem ezen a területen mozog. Nem bolygatja sem eredetünk, sem ősi műveltségünk kérdéseit. Ezeknek a nemzeti fontosságú kérdéseknek nyelvészeti kutatásaink eredményei alapján való megoldását megtaláljuk Szinnyei Józsefnek A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége c. klasszikus tanulmányában. Kertész éppen ellenkezőleg a művelődéstörténet ismert eredményei segítségével igyekszik nyelvünk újabb történetében egyes szavaknak, szólásoknak jelentésfejlődését és mai használatát megvilágítani. Munkáját megírására a Magyar Tudományos Akadémia pálya-

tétele buzdította. Ez az 1916-ban kitűzött pályakérdés a fontosabb művelődéstörténeti érdekű magyar szövegeknek és közmondásoknak művelődéstörténeti szempontok szerint való magyarázatát kívánta. Hogy a szerző jól megoldotta a feladatot, bizonyítja a pályadíj odaítélése.

Összegyűjtötte először is a tudományos folyóiratainkban már évtizedek óta rendszeresen megjelenő szólásmagyarázatokat. Sok helyen találkozunk munkájában Tolnai Vilmos lelkes és fáradhatatlan búvárkodásának nyomaival. Nagyszámú szerencsés magyarázaton kívül Tolnai tudományának köszönhetjük a legjobb magyar szóláselméleti munkát, mely egyúttal a magyar szólás- és közmondásgyűjtemények kritikai ismertetését is adja s a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai között jelent meg.

Kertész a maga önálló és részben már előbb megjelent kutatásaival kiegészített anyagot tizenöt művelődéstörténeti csoportban mutatja be. Ilyen csoportok, hogy csak néhányat említsünk, a halászat, vadászat, földművelés és pásztorkodás, konyha, vitézi élet, boszorkányhit, céhek, ipar, kereskedés, számvetés, kártyázás, kockajáték és igazságszolgáltatás szókincséből eredő szavaink, szólásaink magyarázata. Célja ezeknek a magyarázatoknak a ma már legtöbbször elvont, lelki értelmet kifejező szavak, szólások valóságos tárgyszemléleten alapuló eredeti jelentésének kikutatása. A szótörténetnek ez a tárgyi része föltétlenül szükséges a szókincs fejlődése megismeréséhez. Ma beszélünk *rakoncátlan* gyermekekről, *rakoncátlan* indulatról. Ezt a lelki jelentést csak a tárgyi ismeret érteti meg velünk: a *rakonca* a szán vagy a szekér oldalait támasztó karó, vagy pedig ezen alkalmazhatóságok négy végébe szúrt rúd, mely a rakományt összetartja. A *rakoncátlan* köznyelvi általános használatú szó, a *rakoncát* azonban csak egyes vidékek népe ismeri, a tárgyi kapcsolat tehát a *rakoncát* nem ismerők tudatában nincs meg. Hasonló fejlődést láthatunk a *fék* és a *féktelen* szavakban, csakhogy ezek tárgyi összefüggését mindenki érzi. A *léhűtő* századokkal ezelőtt valóban hűtötte a konyhán megfőtt levét. A nem szívesen látott ké-

rőnek, míg a lányos házban beszélgetett, a konyhán hagyott *szűrét kitették* az eresz alá. A boszorkányok, ezek a *bájos* asszonyok, avagy *bübbájos* vén szatyrok, nemcsak *megigézték* áldozatukat, hanem *lová* is tudták *tenni* s *meg* is *nyergelték*. Ezek a *mindenféle hájjal megkent* embervesztő varázslók az ördöggel cimboráltak, azért a tőlük rettegő emberek az *ördögnek* is *gyűjtötták gyertyát*. A régi hadviselésben *bevágták útját* az ellenségnek, a török háborúk magyar vitéze, a *szegény legény* pedig *se pénzt, se posztót* nem kapott vére hullásaért. A régi igazságszolgáltatásban az *elcsigázás, megbélyegzés, meghurcolás, pellengérré állítás, vesszőfutas* a bűnösre kiszabott büntetésnek egy-egy neme volt.

E néhány mutatóhoz hasonlóan nagyszámú szavunk, szólásunk mai jelentésének tárgyi magyarázatát találjuk e munkában. A bőséges nyelvi bizonyító anyag a XVI–XVIII. század irodalmi emlékeiből, szótárakból, szólásgyűjteményekből, a mai nép- és köznyelvből való. Maga a szerző is jól látja, hogy könyve jóformán csak mutató a nyelvünkben rejlő gazdag művelődéstörténeti anyaghoz képest. Teljességet ebben a tekintetben is csak az egész magyar nyelvtörténetnek — benne természetesen az itt csak gyér adatokkal szereplő XIX. századi klasszikus irodalmunknak — tüzetes feldolgozásától várhatunk. Minden ilyen adat- és magyarázatgyűjtemény értékes előmunkát a magyar nyelv készülő Nagy Szótárához, amelynek adatgyűjtő munkálatait Akadémiánk már harmadfél évtizeddel ezelőtt megindította.

Kertész figyelme céljához képest kiterjed az idegen művelődéstörténeti és velük járó nyelvi hatások kutatására is, de vizsgálódásán kívül esik a nyelvtörténeti, különösen a szótári művekből vett adatok értékének, esetleg egymásból származásának megállapítása. Ugyanazak külön feladat még hangulati elemek alapján az egyes szólásoknak stílustörténeti vizsgálata. S amit mint legfontosabbat kell kiemelnünk, rá kell mutatni minden jelentésfejlődésnek a lélektani oldalára, mert csak így láthatjuk teljesen a végbement nyelvi változást. Előszavában, úgy látszik, mintha

szembe akarná állítani a történeti nyelvvizsgálat művelődéstörténeti és lélektani szempontját az utóbbi rovására, de amint a részletes tárgyalás több helyén látjuk, maga is tisztában van vele, hogy a nyelvi változásokat legmélyebben megvilágító, közvetlen ok mindig a lelki ok, a beszélő lelkében végbement folyamat.

Jó szolgálatot tesz ez a könyv a nyelvtudomány munkásának, mert összefoglaló jellege megkönnyíti a további kutatást. De érdemes olvasmány a művelt embernek is: színes mozaikképei alkalmasak arra, hogy előmozdítsák nemzeti életünk nem egyedüli, de mindenesetre elsőrendű szellemi értékének, nyelvünknek megbecsülését és bensőbb ismeretét.

Sági István.

A. Hekler: Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen. (Különlenyomat a Bulč-émlékkönyvből.) Az archaeológiai kutatás nem elszűnik meg a mult emlékeinek egyszerű feltárásával és leírásával. Ez csak előmunka, melyen tovább kell építeni, beállítani az emlékanyagot környezetébe, s kimutatni, hogy milyen szeme azon láncolatoknak, melyek egészét egy-egy politikailag vagy etnográfiailag elhatárolható helyen az illető vidék művészetének és kultúrájának nevezzük. Elszigetelten sohasem nézhetjük a mult emlékeit, — mert ez a tudomány elszáradását jelentené; ellenkezőleg, keresnünk kell az összefüggéseket, azokat a határokat, melyek közreműködhetnek, s hatással voltak keletkezésükre. Így tudjuk elválasztani azután, hogy mi a helyi invenció, s mi az, minek létrejötté idegen hatás eredménye.

A hazai kutatásoknál a római kor emlékeire alkalmazandó legelőször e szempontok figyelembe vétele. Pannónia kultúráján rajta van a római birodalom művészetének nivelláló ereje. A különböző kultúrközpontok vívmányainak és művészi jellegzetes vonásainak emlékanyagunkon való visszatükröződése bizonyíték, hogy a dunamenti tartomány kultúrélete és művészete, ha abszolút érték tekintetében igen, mozgalmasság tekintetében semmivel sem áll mögötte más tartományokéi mögött.

Hekler Antal kutatásai már eddig

Napkelet.

is megmutatták a helyes utat a római kori emlékanyag megértéséhez és értékeléséhez. Jelen tanulmánya egy útmutató, mely összefoglalja az eddigi részletkutatások eredményeit, de egyúttal kiinduló pont, melyet követni kell a kutatóknak, hogy a pannóniai-római kultúra lényegéről és az egységes rómaiság életébe való bekapcsolódásáról szóló ismereteinket előbbre vihessék.

Hazánk földrajzi fekvése a római korban megmutatta már kulturális rátermettségét: nemcsak magába szívta az idegen hatásokat, hanem továbbadta úgy kelet, mint nyugat felé. E vonása miatt nemcsak egy kis kör tekintheti magáénak, hanem általános érdekűvé válik. A pannóniai római kultúra korai pusztulását igazi veszteségnek kell tekintenünk. A népvándorlással járó szörnyű pusztítás legerősebben hazánkat érte, elpusztult az elkészített alap, melyre támaszkodva a honfoglaló magyarság állami kiépítését és kulturális életét nyugodtabban megteremthette volna, a germánokéhoz hasonlóan.

Hekler kutatásainak eredménye, hogy ismerjük a pannóniai-római kultúra különböző, időben elhatárolható szakaszait.

A római kultúra befogadására elő volt készítve a talaj. Az itt lakó kelta törzsek előtt már ismeretes volt a római kultúra nem egy vívmánya. A rómaiság kultúrájában tovább él a keltaság hagyománya, s ez a Kr. u. I. évszázad emlékein fölismérhető. A kelták síremlékeiről tudjuk azt, hogy megőrizték nemzeti viseletüket, s a klasszikus mitológia jeleneteit is kelta módon fogták fel. Ez az I. évszázad volt az, mely az itáliai kultúra igazi letéteményezőjének nevezhető. Az itáliai művészi tárgyak és import-árúk mutatják meg, miként hódítja meg vidékünket az új kultúra számára a katonaság és a velük együtt letelepülő polgári elem: hivatalnok osztály és kereskedők. Itáliában divatos falfestéssel díszítik már ekkor a balázcai villát, s az elhúnytak síremlékein is az észak-itáliai stílformákat követik.

A II. században megváltozik e kép. Gallia hellenisztikus hatásokat közvetít. A galliai ipari termékek gazdag importja mutatható ki, mellettük a germániai gyárak is kive-

szik részüket. Mi sem természetesebb, hogy ez a szoros kapcsolat új szint és új stílust jelent a pannóniai művészetre. Itt megelégszünk azzal, hogy egyedül a köemlékek díszítő elemeire hívjuk fel a figyelmet.

A II. században egyébként thrák csapatok révén keleti elemek is eljutnak Pannóniába. Ez azonban csak a III. századtól kezdve lesz általános, mikor syr esapattestek révén állandó összeköttetés létesül Kelet és Pannónia között. Antiochia és Alexandria kultúrája ekkor már a pannóniai rómaiságot is rabul tartja. Még a keleti inkrustációs falfestés divata is eljut a Dunamentére.

Hogy ezen virágzó kultúra a IV. században pusztulásnak indul, — mit az egykorú auktorokon kívül az emlékenyag elszegényedése is bizonyít — azt a keletről feltarthatatlanul előretörő néphullámok okozták. Az egykor virágzó kultúra helyén csak emléke él a múltnak, mire a magyarok a népvándorlás utolsó hullámaival eljutnak a Dunamentére. Örökségül nem maradt rájuk egyéb, mint a kolóniák és municipiumok romjai, melyekre első városaikat alapítják.

Hekler ezen kis tanulmányában olyan kulesot adott a pannóniai rómaiság emlékeit kutatók és irántuk érdeklődők kezébe, melynek segítségével megismerhetik, hogy mire volt képes a rómaiság erőkifejtése. Megelevenednek a régi századok, színese lesz az itt folyó élet —, az emlékek szólnak meg maguk és beszélnek a dunántúli föld kultúrafogadó és termékenyítő erejéről.

Nagy Lajos.

Szentgyörgyi Czeke Vilma: Az éneklő tulipán. Pallas-kiadás. 75 l. Ez a kis mesekönyv, mely a címben jelzett tulipánon kívül még „a két okos csacsi”-ről, „egy kacagó és síró királyleány”-ről, a „farsang tündérei”-ről, „az aranyzivű királyleány”-ről és a „Senkifia”-ról mond el többé-kevésbbé érdekes történeteket, a címlap belső oldalán olvasható miniszteri ajánlásból következtetve, elsősorban az elemi iskolai ifjúságnak van szánva. Céljának bizonyára meg is fog felelni, mert tartalmában, előadásában és célzatában aránylag kevés van, ami zökkenőt jelenthet közönsége szem-

pontjából. A hivatalos bíráló előszavában kiemelt alapfogdotatok (Jó tettért jót várj; a hiúság és nagyravágyás káros, stb.), melyekbe — anélkül hogy kirívó lenne — olykor némi időszerű vonatkozás vegyül, csakugyan nevelő értékűek. Más kérdés természetesen, hogy mennyi költséggel érvényesülnek. A mese, főképp a gyermekmese, kényes műfaj. Igénytelen köntösében talán a múzsa legdédelgetettebb pártfogoltja. Hatása csak akkor teljes, ha az érzés és képzelet forró öllekezése ad neki szárnyat s ha nem hiányzik belőle az a bizonyos bujkáló kellem, amit szavakba sem tudunk foglalni, csupán a szívünkbe lopódzó édes gyönyörűség tudatja, hogy részünk volt benne. Jelen esetben a legilletékesebb választ a fölvetett kérdésre a kis olvasók remélhető érdeklődése fogja megadni.

A. B.

Bevezetés a történetfilozófiába. (Írta Braun Ottó. Ford. Pukánszky Béla. Filozófia Könyvtár. Szerk. Kornis Gyula. 2. sz.)

Vannak tudományok, melyek nem könyvalakban élnek, hanem könyvformában csak olykor-olykor jelennek meg. Talajuk kint van a harcos életben, emberek küzdeleiben, vágyaiban és eszméiben. Ide tartozik a történetfilozófia is, a történeti fejlődéselmélet kritikai tudománya. Mióta az embernek megadatott az, hogy tudatos életet éljen, s fejlődésében, irányválasztásában önmagának legyen felelős, mindig foglalkoztatta a „hová” kérdése. Merre tart az emberi fejlődés, minő erőkre támaszkodhatunk, hogyan értékeljük az emberiség eddig megtett életútját — ezek a kérdések *nem voltak* és nem lehetnek könyvtári gondolatok, hanem küzdő életelvek, melyek sokféle tudománynak adtak anyagot és sürgető problémát. A nagy történetfilozófusok nem is mindig szakfilozófusok, hanem életet látó s életért küzdő hatalmas egyéniségek, egy Augustinus, egy Rousseau, egy Comte. Hogy irodalmunkban egy Széchenyi és Madách történetfilozófusok is, tudott dolog (igen jellemző: nagy egyéniségek rendszerint történetfilozófusok „is”). A történetfilozófia véna ott lüktet minden széles horizontú alkotó emberben, kiben új jövők szikrája él.

Ez a jövőbe vágyódó lélek csak kritikái bázist s nagyobb öntudatosságot talál, ha történetfilozófiákkal veti egybe a maga fejlődéseszméit.

A mai világkrízis a fejlődő lélek krízise. Eltemetődött fejlődéseszmék helyébe újakat kell állítanunk, elerőtlenedett fejlődésirányzatok számára új erőforrásokat kell megnyitni. Így kerül előtérbe újból, mint már más, válsággal terhes korokban is, a történetfilozófia problémaköre. S ez a tudomány most éli át sajátzerű korszakát, melyben minden egységbe forrad össze, rendszereződik; most következik el ez élő tudomány könyvkorszaka. A történetfilozófiák egyre szisztematikusabbak lesznek, tételeik egyre formulázottabbak s precízek. Megszűnik a lazább essay-stílus s az aforizmák gyorsabb lélekzésű formája.

Braun Ottó, baseli professzor kis könyve a világosabb stílusú, összefoglaló irányzatú könyvek egyike. Nem a rendszeres áttekintésre törekszik elsősorban (fő erőssége a történeti visszatekintésben, a hisztorizálásban található), de a rendszer terén is ad bizonyos útmutatást. Hajlékony, nem egy tekintetben finom stílusa kellemes olvasmánnyá teszi. Gondosan tekintetbe véve a legújabb irodalmat is, elvezeti az olvasót a problémák legújabb állásáig. Nem tudósoknak írja rövid vázlatát, hanem a nagyközönségnek; könnyed s mégis eléggé szakszerű. Csak egyet hibáztatnánk: a ma élő történeti értékelések heroikus erőfeszítései csendessé vannak tompítva, pedig a történetfilozófia, úgy látszik, ma korbeli helyzete folytán kevéssé hajlik arra, hogy egy *philosophia militans* álláspontja helyett lassú érverésű, csendes értékelésre halaványodjék. Úgy, ahogy Braun elképzeli feladatát, mindenesetre kevésbé egyéni lesz, azaz átlagos formában egvénfőlöttivé lehet.

Irodalmunk nyeresége, hogy végre annyira kiszakított részletkérdés tárgyalása után egy kerek egységű történetfilozófiával is rendelkezhet. A fordító pedig, ha nem is mindig szakszerűen (amit ez esetben bátran elengedhetünk), de ügyesen dolgozott, simábbá s egyszerűbbé tette a német szöveget.

Történeti kultúránk minden barátjának figyelmébe ajánljuk a „Filozófiai Könyvtár” e legújabb kötetét.

Dékány István.

Marton Boldizsár: Muzulmán sírokon. A háborús évek emléke ez a kis könyv, melyről a szerzője szerényen azt állítja, hogy egy tiszt naplójából válogatta, állította össze. A kötetnek azonban minden sora arra vall, hogy az a tiszt, aki *Maláriaország* borzalmait közepette teleróta az immáron megsárgult lapokat, azonos azzal, aki négy évvel a nagy katasztrófa után újra kezébe vette a gyűrött jegyzeteket, hogy visszaálmódja magát a nagy gyászba és szomorúságba, visszalopja magát az apró örömek, rövid, boldog percek derűjébe. „Messeze vágat már 1917 és 18. Rohanjunk utána, fogjuk meg. Lesz benne, ami nagyon-nagyon szép volt. Sír benne, ami igen-igen szomorú volt”, mondja a szerző a rövidke előszóban.

El akar bennünket vezetni az albán haretér egyik zeg-zúgos kis szakaszára, meg akarja mutatni, miként lesz az öntudatos, intenzív lelkiéletet élő *emberből*, gyilkoló *katoná* s hogyan szelődül ez megint vissza érző, gondolkodó, síró *emberre!* Ez a törekvés hozza magával, hogy a könyv nem annyira katonai ismeretek, magyarázatok, események gyűjteménye, nem földrajzi és néprajzi megfigyelések tára, hanem erősen regény színezetű. Regény lenne, ha nem volna meg az a — sokszor szomorú — érdékessége, hogy megtörtént.

Egy világot járt, széles látókörű, irodalmat és művészetet kedvelő fiatal tiszt kerül le 1917 nyarán az albán hegyek közé, a komitácisik, viperák, skorpiók s a legnagyobb rém, a malária hazájába. Szemei elé Böcklin-kepek rajzolódnak. Fülében Bach és Beethoven muzikája zúg, mellében Byron Manfrédjának szíve lüktet, de a hanygerincen, ahol a végtelen szeretné magába ölelni, egyszerre komitácisigolyók zizzennek el a füle mellett. Aztán jön a komitácisi-harc minden borzalma s a szűk mundérban katonává, parancsteljesítő, gyilkoló *katonává* szorul össze az ember. Még a pihenőpercek is szomorúsággal, gyásszal terhesek. Jön a csábító

leány, akinek meg kellene ölni az idegen parancsnokokat, de ölelés közben kiejti a tört, jön a másik, a szőke Leila, kinek kék szemét rövid boldogság után örökre lecsukja a vérbosszu vadsága. S a drága halott mellett ott gyászol, vergődik, kesereg a vérző szív, az ember.

S ott sír mindegyik sorában a magyar lélek.

A muzulmán sírokra beteg magyarok dőlnek rövid pihenésre, hogy másnap-harmadnap a muzulmán kő mellett végső pihenőre térjenek. A kereszteken ott a név: Tóth István, Szabó István... Miért kell ennek így lenni, miért kell magyaroknak muzulmán temetőben pihenni? Hát még a szomorú és borzalmas hazavergődés a nagy katasztrófa után! Sokat sír emiatt a tiszt, nem így képzelte el, nem így... „De végre is a lélek meggyógyult s a gyógyulással visszatért a remény, a reménnyel a hit, a hittel a feltámadás.”

A kalandok elbeszélésében olvasmányreminiszenciák csillannak fel. Nyelve eléggé színes, stílusa azonban néhol keresett és erőltetett. De mindenesetre érdemes volt megírni ezt a könyvet. *mp.*

Dr. Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. (A Szent-István-Társulat kiadása.) A „Szent István Könyvek” e 7–8. kötete inkább az írókkal foglalkozik, mint az irodalommal s helyesebb címe ez lett volna: A XIX. század írói. Alszeghy nem az egyes irodalmi művek esztétikai elemzését tartja fontosnak, hanem azt vizsgálja: hogyan tükrözi a mű az író világnézetét. E világnézet, mondhatnók: politikai, erkölcsi és irodalmi hitvallás irányát aztán a költők művein kívül életrajzuk jellemzőbb mozzanataiban, naplókban és levelezésükben is nyomozza s így végül a század íróinak lelki arcképsarokát törekszik adni. E módszer a külföldi irodalomban ismeretes, de nálunk ebben a formában az első kísérlet s a könyvnek ez érdeme. Alszeghy mindenesetre helyesebben járt el az írók életfelfogásának és lelki természetrajzának feltüntetésével, mintha röviden fémeltelte volna mindazt, amit Pintér egy nagyobb szabású mű egyik köteté-

ben kimerítően és szabatosan megírt.

De van e módszernek egy nehézsége. Köztudomású, hogy az életrajzírók jó részben a saját temperamentumukhoz hasonlóan írókkal foglalkoznak előszeretettel (innen van, hogy egy kissé önmagukat is beleírják az életrajzba s hősük gyaróságait néha úgy palástolják, mint a sajátjukat) s az életrajz igazsága ime félrebillen. Mennyivel nehezebb egymással ellentétes természetű, nevelésű, vérmérsékletű és szellemű írók életfelfogásának tárgyilagos rajza, ha elgondoljuk, hogy az életírónak is megvan a maga életfelfogása és művészi hitvallása s ez nem lehet egyszerre romantikus, ideális, reális, vagy naturalista. Mert más az irodalom értékelése (itt is nagy tere nyílik az egyéni ízlés és rokonszenv elfogultságainak) s más a költők erkölcsi, politikai vagy művészi hitvallásának megértő méltatása. Még Petőfi is sok mindent írt be naplójába és leveleibe, ami költeményeiből kimaradt! Egy forradalmi költő indulatainak s egy konzervatív író eszméinek egyformán méltányos elbírálása fokozott mértékben próbára teszi a történetíró tárgyilagoságát s megkívánja tőle a pszichológus érzékét is. Mert nem a költőből kiszakadt, önálló életet élő, megfinomult versekkel van itt dolga, hanem szabad, nyers érzésekkel, melyek heves taglejtések kíséretében harsognak, vágyakkal, melyek életért hadonásznak, vagy elstett és megbánt elszólásokkal, öröklött diszpozíciókkal s a lélek ezerféle megnyilatkozásával. Mindez alkalmasabb, hogy a vele foglalkozót rokon- vagy ellenszenvre hangolja.

Alszeghy e nehézségeket még át sem hidalta s az ifjúság bátorságával máris újjal tetézi. A születési éven túl is legfontosabbként s úgyszólván egyetlen életrajzi adatként az írók egyházi hovatartozását hangsúlyozza s így művéből megtudjuk, melyik író volt jó katolikus s melyik „a racionalizmusra alkalmas talajú” protestáns. Nem bocsátkozom vitába a szerzővel e kérdés irodalomtörténeti fontosságára nézve, annál is kevésbbé, mert a XIX. századról van szó, melyben az egyházak közti ellentét tűnőben volt s melyben az egyik legnagyobb

protestáns költő *Fiamnak* c. versét szerzetesi iskolákban is tanították. Mindenesetre kár, hogy Alszeghy e színezéssel több olvasóban meg fogja ingatni azt a bizalmat, melyet egyébként elmélyedő tanulmányai- val megnyerni jogosan törekedett. Lehet, hogy kultúrtörténeti szempontból érdekes kísérletet végez Alszeghy, ha — mint ezt Eötvösnél leleményesen teszi —, más írónál is megfelelő tapintattal nyomozza, hogy egyház és vallás mennyiben járult hozzá egy-egy nagy költőnk jellemének kialakulásához. Ha nyomról nyomra végigkíséri a kálvinista Arany vagy Tompa puritán lelki életét, kibogozza jellemük eredő szálaait s rámutat az érzés- és hangszínre, melyet valamikor egyházuk „anyatejével” szívtak magukba. Vagy ha Vörösmarty műveiben keresi vallása hatóerejét s érzületétől költői stíluságát kémleli, mint tükrözi egyháza monumentalitását, színpompáját s misztikus fenségét. Petőfinél is elébe bukkanhat a kérdés: mért vonzódott a református valláshoz? (Igaz, erre egyszerű a felelet: Petőfi azt hitte, hogy Kálvin hite Magyarországon kizárólag a magyarok vallása — s itt nem vette számba a Bácskában élő református németeket —, ezért vallásával is magyarságát akarta dokumentálni. Petőfi így három dolgot tagadott meg önmaga előtt is, csak hogy magyarságának áldozatot hozzon: nemzetiségét, szülőhelyét és felekezetét.) Alszeghy előtt végül — et nunc venio ad fortissimum — Ady Endre is érdekes probléma lehetett volna. Ha t. i. Alszeghy szerint „Prohászka írásai ébresztették a katolicizmus poétáit arra a tudatra, hogy a mi vallásunk, a misztikus mélységek és magasságoknak ez a kincsesháza, a maga nyugodt fenségével szinte megköveteli az egyetemes művészet legsejtetőbb stílusát: a szimbolizmust”, hogy van az, hogy a „szirtlelkű” Kálvin ivadéka a legnagyobb szimbolista költő? Ha az egyház és vallás hatása ily szempontból lényeges, mik a lélektani kapcsolatok Debrecen s a — szimbolizmus között? Mind e kérdések fejtegetése nem sok pozitív eredményt kecsgetet, de szerzőnk könyvének bizonyos „tudományosan oknyomozó” szint adhatott volna, né-

mileg megvédeye könyvét az elfogultság gyanujától.

Könyve erényeihez közelebb jutunk, ha más oldalról vizsgáljuk művét. Első pillanatra szembevetű az író rendkívül nagy olvasottsága, mindig eredeti forrásokig visszamenő lelkiismeretessége s nagy tárgyyszeretete. Bár a XIX. század nagy íróira vonatkozó megállapítások készen álltak rendelkezésére, fejtegetéseiben megérik, hogy nem elégedett meg az irodalomtörténet és monografiák jellemzéseinek variálásával, hanem frissen, közvetlen a források alapján ítélkezik. Erre mutatnak kitűnően megválasztott idézetei is, melyek sok olvasót, ki eddig inkább az irodalomtörténetből ismerte íróinkat, meg fognak lepni újszerűségükkel és jellemző voltukkal. Szerzőnk a mult századtól napjainkig megjelent összes valamirevaló szépirodalmi műveket gondosan átolvasta, az olvasóra nézve nehezebben hozzáférhetőket tartalmilag kivonatosította s az írók egyéniségét részben műveikből, részben életrajzi adataikból, de főként érzésük és gondolkodásuk irányából mintegy kiformálta. Minthogy szempontja szerint az a legfontosabb, hogy az író valamely tételes valláshoz ragaszkodik-e, vallásos kedély-e, milyen a világnézete stb., — természetesen, hogy irodalmi arcképei relief-szerűbbek az olyan írónál, hol e vonások kevésbé feltűnően nyilatkoznak. Így elsősorban a prózaíróknál. Nagy regényíróinkról igen szabatos, tömör és eleven képet ad, viszont a lírai költőkről írt jellemzéseik kevésbé sikerültek. S ez természetes is. A prózaírók, sőt epikusok „világnézete” nem közvetlen törelő műveikből, mint a lírikusok s így nem ütközik bele oly érzékenyen szerzőnk „szempontjaiba”. Ha a világnézet e burkoltsága, vagy semlegessége szerzőnk tollát nem remegteti meg, biztosabban rajzol. Innen van, hogy a prózaírókon kívül a század egyes kisebb korszakai- nak általános jellemzése is hű tükörkönyvében. Hogy a lírai költők jellemzése csak vázlatos, egyoldalú, sőt néha bántó is, azt a szerző álláspontján kívül talán tehetségének természetéből is magyarázza. Inkább értelemmel, mint műérzékkel nézi a költők műveit; erősen fejlett logi-

kai hajlama fölényesen uralkodik az ösztönös „megérzés” képességén. E mellett, ha a kritikus életéből kimaradtak a hatalmasabb élmények és nagyobb szenvedélyek, természetes, hogy az ilyenek művészi átéléséhez, megméréséhez és kellő méltatásához tolla elégtelen. Ez esetben vagy kelletlenül, tétován ismétli ugyanazt, amit megtagadni a tekintélyek egész sora tilt, vagy idegenkedve fordul el a lelkének nem megfelelő érzéshullámoktól. Alszeghy, elismerésreméltó őszinteséggel, az utóbbi eljárást választja, de ezzel ítéleteinek esztétikai alapját szűkíti meg. Vajda Jánost pl. egyáltalán nem nézi jó szemmel „kielégülhetlensége” miatt s a jó ízlés némi fölfüggesztésével állapítja meg róla, hogy „hihetetlenül sokat tudott enni, — a lelke is ily kielégülhetetlen volt”. Megütözik azon, hogy bölcselmi költeményeiben nem következetes s „az értelem pozitívizmusától újra meg újra a hit köteléhez menekült és Isten igazságát emlegette, elfeledvén, hogy csak az előbb tagadásba vette Isten létét”. Ahelyett, hogy azt vizsgálná, hogyan sikerült Vajdának az ellentétes eszméket költőileg megérzékíteni, logikus rendszert keres műveiben s mert ezt nem találja meg, nem méltatja, sőt meg sem említi egy pár örökbeesű költeményét. Ez a logikai hajlam Adyról írt jellemzésében is érvényesül. Nyelvét „virágköntös”-höz hasonlítja s azt mondja, hogy „a képzeletnek ez a minden mondandót virágfelhőbe takaró gazdagsága a logikai gondolkodásnak kárára van”. (Mellesleg megjegyezve: a logika megkíváná, hogy a szimbolizmusnak e logikai „fogyatkozására” a szerző előtt rokonszenves szimbolistáknál is rátapintson.) Adyról aztán az ethikai elmarasztaláson kívül egyéb érdemeset nem is mond, mert a szimbolizmusról szóló észrevételei nem újak. Vörösmarty és Arany lírájának jellemzése is csak foszlányos, Petőfi forradalmi lelkének rajza pedig ellenszenves. A forradalom leglázasabb napjaiban nyilatkozó költői lélek exaltáltságából indul ki, hogy a költő alaptermészetét megmagyarázza: olyan eljárás, mintha 40 fokos lázban fekvő betegen mérnök meg, milyen volt az — egészsége. Így lesz néha egy-

egy nagy költő is áldozata logikai dedukcióknak. Szerzőnk általában inkább a morálfilozóf szigorával s az értelem ridegségével közeledik a költői vulkánokhoz, mint az esztéta fogékonyságával s tehetségének e vonása bölcséleti művek elemzésében, úgy látszik, szerencsésebben érvényesülne, mint költői lelkek magyarázatában.

Könyve a legújabb irodalommal is foglalkozik, de észrevételei itt is találóbbak a regényírókra, mint a költőkre nézve. Herczeget, Gárdonyit igen helyesen méltatja, de a költőknek már megválasztása is önkényes. Ha a maguk helyén Dömötör Jánost és Szász Károlyt meg sem említette, itt jelentéktelen, ki nem forrt költőket érdemükön felül magasztal. Néha, mint Harsányi Kálmánnál, rokonszenvező méltatása is távol áll attól, hogy mélyére hatoljon ez erős tehetségnek; másutt negatív méltatásai (Kis József és köre) túlrészletezők. Ezek helyett helyesebb lett volna nemzeti irányú újabb költőink megemlítése. Egy-két tárgyi tévedéstől eltekintve is (Szlágyi nem a *Hét*, hanem a régebbi *Élet* köréhez tartozott; *Babitsot* sohasem emlegette a Nyugat *Adyval* egyenlő rangban) a könyvnek ez a fejezete nem áll a többivel egy színvonalon.

Mind e hiányok mellett Alszeghy könyve már eredeti módszerénél fogva is érdekes, sok tekintetben gondolatébresztő munka, mely emelkedett erkölcsi szempontjaival, eleven korrajzaival s több író értékes jellemzésével bizonyára nyeresége az irodalomnak. Elismerést érdemel azért is, hogy legalább kísérletet tett a XIX. századi magyar irodalomnak, mint fejlődésbeli egységnek a felfogására. Kár, hogy e tekintetben nem volt következetesebb. Csúpan fejezetei is elarúlják az osztályozás szempontjainak heterogén voltát. Reméljük, hogy alkalma nyílik műve átdolgozására, s akkor következetesebben érvényesítheti benne a tiszta irodalmiság szempontját. Elolvasásra azonban így is bizvást ajánlhatjuk a szakörökön kívül álló nagyközönségnek is.

Hartmann János.

Krisztus születésének éve és a keresztény idősámítás. Írta Székely István dr. (A Szent-István-Társu-

lat kiadása.) Távolságon keleten, ismeretlenül és regényes körülmények közt született meg az Istenember, ki életével és tanításával az egyetemes kultúrtörténet egyik legnagyobb, eszmei forrásokban leggazdagabb tényének, a kereszténységnek meg-alapítója. Korának történetírói még nem találták méltónak arra, hogy születése évét följegyezzék, életének körülményeire is csak a kereszténység rohamos térhódításával lettek figyelmesek. Ez az érdeklődés — különösen születési évének megállapítása iránt — a III. századtól kezdődőleg napjainkig tart s e téren még nem zárult le a tudományos kutatás, mert az ásatások vagy más úton-módon felszínre kerülő történelmi bizonyítékok Jézus születési évének végleges és pontos meghatározására befolyhatnak, s ha nem is tesznek lehetővé új megállapításokat, az eddig fölmerült vélemények egyikének vagy másikának igazolására szolgálhatnak. E vélemények rendkívül elágazók s főleg Róma város alapításának 747. és 753. éve (mai időszámításunk szerint a Krisztus előtti 1. és 7. év) közt mozognak.

Székely István egyetemi tanár, ki évtizedek óta foglalkozott e kérdéssel és a kereszténység alapításának időviszonyaival, fenti címen írt tanulmányában a születés évét Róma alapításának 749. évére, azaz Kr. e. 5-re teszi. Ez tehát azt jelenti, hogy Krisztus nem 1923, hanem 1928 évvel ezelőtt született, s időszámításunk e szerint öt évet késik. A rendelkezésre álló történelmi bizonyítékokat és az ezekből meríthető érveket Lukács és Máté evangélista adatainak igazolására sorakoztatja fel. Az evangélium szerint Jézus: Nagy Heródes király napjaiban — az Augustus római császártól elrendelt összeírás alatt — a Quirinius szíriai helytartó által végrehajtott összeírás idején született. A zsidó történetíró, Josephus Flavius értesítéseire támaszkodva, s adatait az egykori római történetírókéval összevetve, Heródes halálát az időszámításunk előtti negyedik év tavaszára teszi, amit a Heródes-fiúk uralkodási idejének részletes kortani megvizsgálásával is bizonyít. Ismertetve a római közigazgatást, a censzusok és a tartományokban végrehajtott összeírások lényegét

és kiviteli módjait, lehetségesnek tartja, hogy a római történetírók által, főképp az ancyrai emlékből említett Augustus-féle (Kr. e. 8.) összeírás folyományaképp Palesztinában Kr. e. 5. körül összeírás folyt.

Nehezség csak az evangélium harmadik ténybeli megállapítása körül merül föl, mely szerint ezen összeírás Quirinius nevéhez fűződik. Quirinius ugyanis csak Heródes halála után pár hónappal foglalhatta el a szíriai kormányzói hivatalát. Székely a nehezséget azáltal küszöböli ki, hogy az összeírás végrehajtására hosszabb időt számít; szerinte az már Varus alatt megindult, nevét azonban a befejező Quiriniustól nyerte. A római történetírók Quirinius ezen első szíriai kormányzóságáról nem értesítenek határozottan, de az ottani helytartók sorozatának tüzetes megvizsgálása és a történelmi bizonyítékok közvetett adatai föltételezik, hogy Quirinius a Róma alapítása utáni 750—753. (Kr. e. 4—1) évek közt Szíriában hivataloskodott.

A biblia egyéb adatai, melyek Jézus életére és működésének idejére vonatkoznak, nem nyújtanak biztos támpontot a születés évének meghatározására, mert határozatlan mennyiségekkel dolgoznak. Az evangélium ilyen határozatlan időjelzése szerint Jézus „mintegy” 30 éves korában kezdte meg nyilvános működését. Történelmi érték szempontjából a keresztény hagyomány értesítései sem mérvadók.

A születés hónapját és napját illetőleg még az evangéliumok sem szolgálnak felvilágosítással. A keresztény hagyomány tanúságát kell elfogadnunk, mely szerint Krisztus születését december 25-én ünnepelte az egyház, már a II., illetőleg a IV. századtól kezdődőleg. Némely történetírók tavaszra, mások ősre, vagy nyárra teszik a születés napját.

A munka végén részletesen foglalkozik a szerző a keresztény időszámítással, annak elemeivel és a római kultúrterületen divatos egykori időszámításokkal, és azoknak egymáshoz való viszonyával. Az egységesítésre törekvő emberi szellem hozta létre a Krisztus születésével kezdődő mai keresztény évszámítást, mely a IV. század első

feléből származik s Dionysius Exiguus apát nevéhez fűződik. Ezen időszámítást, mely Székely szerint hibás alapon áll, mert Kr. u. 1. éve az általa megállapított születési időpont előtti 5. évkor felel meg. Beda művei és Nagy Károly intézkedései honosították meg, általánossá azonban csak a középkorban lett: a X. századig még maguk a pápák sem használták.

Székely munkája a tudományos történelmi kutatás követelményeinek teljesen megfelel, a kérdés gazdag szakirodalmát teljesen felöleli. Előadása gördülékeny és világos, bár nehéz chronológiai kérdést tárgyal; a Jézus-korabeli műveltségi állapotok leírása és rajzai élvezetes olvasmánnyá teszik. Irodalmunkban hézagpótló munkája nemcsak a történetbúvárok és teológusok, hanem a művelt közönség érdeklődését is méltán fölkeltheti.

Lukcsics Pál.

A falu költője. Egy modern német lírikus. Németországnak sok tekintetben csak előnyére vált az, hogy nem ragadhatta ott magához egy város sem olyan mindent letipró kizárólagossággal a vezetést, mint például Franciaországban Páris. Berlin korántsem játszhatja ezt a szerepet még ma sem. Több művelődési középpont van s ehhez képest sokkal szabadabban jut kifejezésre minden vidéknek a saját külön kultúrája. Színben és gazdagságban, egyéniségben, sokoldalúságban nincs hiány e miatt a szellemi élet terén. Mindennek tudatában, mégis meglepődve veheti külföldi olvasó kezebe Jakob Kneip lírai költeményeit, mert ezek a mai modern világban szinte páratlanul állnak itt a maguk természetes, hamvas frissességükkel, közvetlenségükkel, naiv egyszerűségükkel és mégis öserőt eláruló földizükkel. A német faun a maga legszebb és mégis oly emberi tulajdonságaival, a régi vallásos hitével az egész gondolat- és érzésvilága középpontjában, de emellett, azaz ezen át az összes gyarlóságai-
val, búneivel, erényeivel, jó oldalai-
val, bánatával, örömeivel, hétköznapi-
jával és ünnepével szólal meg bennük. A nyelv ereje és keresetlen egyszerűsége még növeli a jó hatást. Minden olvasó újult életked-
vel, ragyogó szemmel teszi le a

könyvet, úgy érzi magát, mint egy igen jól sikerült, többnapos vidéki kirándulás után s eszébe sem jut azon gondolkodni, hogy valóban lehetséges-e ilyesmi az expresszionista, hüpermodern, tétettidegű városi irodalom korszakában. Ráadásul sem az a nosztalgia nincs e költeményekben, amely már az alexandriai kultúra nagyvárosi emberét az idillhez és a pásztorköltészethez vezette, sem az a modern, a naturalizmustól örökölt tudakosság, amely szaktudományos nagyképűséggel bánik el a faluval, paraszttal, kisemberrel, vidéki intelligenciával. Ez az író nem nézi meg hatott szentimentalizmussal a falut, de nem is tartozik azok közé, akik azért mennek ki oda, mert a városról már elég rossz szót írtak s most már a parasztot akarják a saját lelki tisztatlanságuk érintésével megtisztelni.

Kneip egyik könyve „Der lebendige Gott. Erscheinungen, Wallfahrten und Wunder“ (Az élő Isten. Jelenések, búcsújárások és csodák) címen jelent meg Jénában 1919-ben. A katolikus német faluba vezet, de ezt csak arról vesszük észre, hogy szentek is szerepelnek benne — néha a legkedvesebb humoros beállításban, — egyébként azonban semmi tendencia, semmi egyházi, vagy más hasonló gondolat nem merül föl, sőt ez az egész vallásosság a legmodernebb és legkiábrándultabb léleknek sem lehet más, mint rokonszenves, mert olyan művészi tökéletességben jelenik meg, hogy a mai kortól kedvelt tudományos, filozófiai, költői mítoszok bármelyikével fölveszi a versenyt. Éppen ez tette a könyvet a protestáns északnémetység kedves olvasmányává is. Mindjárt első költeménye gyönyörűen bizonyítja ezt az általánosérvényű, választékos szellemét, de egyben kedves közvetlenségét is. „Die alte Kirche“ (A régi templom) ennek a címe, amely egy csapásra személyes jóismerősükké teszi Szent Pétert, Szent Vendelint, az Atyaistent magát, akik éjjel, miközben a falu alszik s a szilfákban a szél zúg, szoborfülkéikből kilépve, ősdédapai, jóindulatú, de mégis dörgő hangon beszélnek — le és föl sétálva a templomban — a faluról, tűzvészről, aratásról, az állatokról, a búcsúról, a papról... Szűz Mária nevetve, édes, tisztacsengésű hangon szól közbe

egy mellékoltárról. Így tart ez reggelig, az apostolok csoszogó lépése egész éjjel hallszik s csak virradatkor hal el. Jóleső biztonságos érzéssel követjük ezután az ilyen védelem alatt állóknak tudott falusiak életét a következő költeményekben hétköznapijaikat, vasárnapjaikon, ünnepeiken át. A régi templom jó öreg szentjei sem nem büszkék, sem nem érzékenyedők. Megjelennek híveik közt a kocsmában is, sőt vitába elegyednek velük ott, mint ezt az „In der Schenke“ (A csapszékben) című költemény aranyos humorral tudja előadni. Heten néznek be ide a szentek, senkitől fel nem ismerve. Szent Pongrác a világ értelméről és rendjéről keveredik hamarosan dühös vitába Pfülf-fel, az órással, akinek semmi sem tetszik ezen a sártekén. Rott szabó, az emberi jogok hirdetője Szent Vendelint még hazugságra is bírja. Schnatz egy harmadik szenttel a pápáról vitatkozik, míg Szent Pál öklével nem csap az asztalra és a maga temperamentumos módján az örök kárhosszattal meg nem fenyegeti a sok csökönyös bűnöst. Erre Trott, a kovács azt adja válaszul, hogy füttyül az ő Istenére, meg ráadásul mind a hét ördögére is, ne beszéljen itt mint valami sekrestyés, vagy halálmadár — s egy káromkodással lehűtve magát, újra töltet. A szentek semmire sem mennek ezekkel a pogányokkal, sőt csaknem alulmaradnak, mire azonban elhívja őket az Úr. Más esetben Szent Lambert vallásgyeant az emberekkel szemben, mikor a faluvégen fölállított szobra talapzatáról leszáll annak a láttára, hogy a fiatal tanító a legistenfélőbb leányszóval suttogva sétál az erdő felé. A pacirtadal visszariasztja Lambertet útjáról, melyen a kettőt megfigyeli. A visszatérő szigorú szentre a Szűzanya hamiskásan rámosolyog és a kis Jézust tartja felé.

A költemények nagyobbik része persze súlyosabb dolgokkal foglalkozik: megjelenik előttünk a falusi egyszerű ember a maga szenvedései, fájdalmai, betegsége, halála, eltévelyedései, bűnei óráiban is. Megfigyelhetjük kemény munkája mellett. Láthatjuk, mikép hódol a babonának, mikép okoz bajt szívtelenségével, melyről érezzük, hogy ugyanabban a műveletlenségben gyökerizik, melyben erényeinek egy

része is. Minden bajban, bűnben és szenvedésben egy hatalmas erő mégis segítségére van: a maga ösöktől örökölt, organikus fejlődött, tiszteletben tartott világnézete és az ezzel összefüggő szokások, a mind ebben rejlő hit, amely egyáltalán nem egyenlő a vallással. A tragikus fordulóponthoz az öreg lelkésznek a halála visz el bennünket („Der getreue Knecht“ — A hűséges szolga), amely epikus erővel van szemünk elé tárva. Érezzük, hogy egy derék harcos dőlt ki vele a sorból, akinek hőstette egy életen át való kitartás volt ezen az őrhelyen. Az Atyaisten maga lép koporsójához és búcsúztatja el: „Nun ruhest Du, Freund, Du Guter! Treuer Aldermann“, barátjának mondja hűségese öreg szolgáját. Igaza van. A következmények rövidesen megmutatják, hogy az Úrnak sincs maradása már sokáig ezen a helyen. Ez az igazi germán Atyaisten, aki inkább Wotan, semmint az őszövetség Jehovája, aki megértő, jószágos úr s nem könyörtelen parancsoló, aki népszerű, igazságos, méltányosságra néző, velük egy világból való uralkodó, ismeri, szereti népét, megérti azt, tudja mi válik javára, mitől kell visszatartani! Ennek a méltóságteljes, de jóindulatú öreg Istennek ki kell vándorolnia a maga szenteivel a régi templomból, a faluból, amikor oda a meghalt hűséges szolga helyébe egy új vikárius vonul be, akinek szemet szúr a szerrinte „ízléstelen“ régi „lom“, aki reformálni akar mindent a maga városban belerögzött nézetei szerint („Auswanderung der Heiligen“ — A szentek kivándorlása). Ennél megkapóbb közvetlenséggel, realisabb éleslátással és mégis mindent átító poézissel talán még soha ki nem fejezték ezt a modern tragédiát: a falu és a város közti szakadék még soha olyan vésztojósó, olyan szédületes mélységben nem tártul föl előttünk. Ez a „feiner geschniegelter Herrensohn“, a finomkodó, kinyalt urak-gyermeke, aki senkit, semmit nem ismer a falun, de nem is akar ismerni, aki senkit nem tegez a munkában megöregedett derekabb lakosok közül sem, aki talán ideiglenes számkivetésnek nézi a sivár vidéket, ez a maga tudtán kívül a fő méregkeverő, aki a maga gögös félműveltségében nem értheti meg a régi szellemet s nem

látja be, hogy az ő új szellemét nem adhatja át ennek a népnek, még ha ez neki való volna is, mert ő nem ért ehhez, mert ő lelkileg idegen e néphez, sőt ellensége talán, amint a nép is csakhamar vele szemben elfogulttá lesz. Teljesen megértjük azt a finom iróniát, amely a költő szavai mögött lappang, mikor a fennhéjázó új ember szájába adja a szót: „új szenteket szemeltem ki számotokra!“ Tudjuk, hogy ezek már nem lesznek, nem lehetnek szentek, mert a hitet, az ideálokat nem lehet úgy cserélni, mint az elhordott ruhát. És megindul a régi szentek vándorcsapata ki a faluból, élükön maga az Atyaisten halad, aki a határban keserű szóval válik meg öreg segítőtársaitól: „Eure Zeit ist um in diesem Land“, a ti idők lejárt ebben az országban! Érezzük, tudjuk, mennyire igaza van és milyen sok értelemben igaza van: a régi szentek mellett az ideálok, a becsület, az emberi érzés kora is lejárt, itt már ezentúl a hideg, a számító ész fog uralkodni, amely felebarátjában a kizsákmányolásra rendeltetett egyedet látja csak, a vallásban bizonyos formaságok kötelező betartását, e földi életben különleges alkalmat mindenfajta állati ösztön kielégítésére.

Így találja el a költő a probléma középpontját s ezzel is igazolja, hogy őt egy magasabb, megértőbb, szeretetteljes hit vezet. Hogy ez egészen egy modern, sok lelki küzdelmen átment ember hite, azt több a kötetbe foglalt önvallomás-jellegű költemény is mutatja. A legszebbek közül való az, amelyben egy dobogószívű, csodátváró, először ministrálni készülő kis legénykét mutat be s érezteti velünk az első nagy kiábrándulás, csalódás keserűségét, amely lelkét eltöltötte, mikor ez a fényes csoda, ez a nagy esemény elmaradt, mikor kitűnt, hogy ez csak az ő ifjúi lelkében élt vágyként, reményként, de a szürke valóság az más.

Ennek az értékes könyvnek a szerzője nem áll magában, hanem egy kis irodalmi társaságnak a tagja. Maga ez a kötet a társaság gyűjteményes kiadásában már a négyes számot kapta. Josef Winckler és Wilhelm Vershofen állnak még költőnk mellett. Folyóiratuk is van: 1912-től, a társaság megalakí-

tása évétől a háború kitöréséig Quadriga címen, 1918 ősze óta „Nyland, Vierteljahrsschrift des Bundes für schöpferische Arbeit“ néven. A társaság tagjai közt nagyobb számú ipari munkás is van. Egyik sem hivatásos író, azaz nem az irodalomból élő ember. Pozitív, építő munka a céljuk minden téren. Ez a szellem jut kifejezésre kiadványaikban. Vershofen főként az amerikanizmus ellen szállt síkra. „Das Weltreich und sein Kanzler“ (A világirodalom és kancellárja) Amerikának a Világ-Mam-Monarchiává való fejlődését vázolja. „Amerika“ három cikke közül az egyik előadja, hogy miképp lopják el a híres Szabadság-szobrot kijávitatás örve alatt!

Mindez a tevékenység, munka az összeomlás szomorú esztendeje óta is nemcsak azt mutatja, hogy Németország koránt sincs még a sír szélén, hanem azt is, hogy fiai nagyon is tudják, érzik, hogy mik a bajok, hol követték el a hibákat s ott igyekeznek most hatványozott erővel javítani, építeni, segíteni. Mindenekelőtt le kell győzni azt az önmagáért való munka-kultúrát, amely csak a nyereséget tartja szem előtt, csak gazdasági előnyök szerint értékeli mindent, amely ellen a német gondolkozók legjobbjai szálltak és szállnak síkra mai nap is, így keresetlen nyelvű szép önéletrajzában legújában ismét az ősz Eucken. Mint a XIX. század elején a romantikus Wackenroder, Tieck barátja olyan szépen kifejezte már, az után vágyódnak a jobb lelkek ma újra, hogy életük napjából egy egységes nagy művet tornyoítsanak égnek, amely életműnek a világrend egészében értelme, helye, rendeltetése legyen. Ugyanaz jut kifejezésre mindebben, amit a darmstadti „Schule der Weisheit“ elmúlt őszi ülésén leszögeztek a német népléleknek a relativizmus elleni ellenszenvéről: a felületes francia, avagy a kalmár angol megelégedhet azzal, hogy minden bölcseségünk kiinduló és végpontja a bizonytalanság, a változás; a mértéknélküliség, a relativ legyen, de a mélyebben érző és gondolkozó német itt soha meg nem állhat. Inkább visszamenekül elhagyott, túlhaladott kultúrfokokhoz, vigaszt, erőt onnan mérít, a babona is drá-

gább neki, semmint a semilyen-fölfogás, a modern szempont- és állásponttalanság. A határozott, erős akarat ennél a népnél lesz meg és marad meg, bármilyen szenvedéseken kell is átmennie, s az esetleg rombaduló városi kultúrközpontok itt fognak legkönnyebben új, erős emberanyagot kapni az újraépítéshez.

A mi népünk egyben erősen hasonlít a némethez, benne sincs meg az az üzleti szellem, amely pl. az angolon kívül a franciát jellemzi, ha kisebb mértékben is. Nincs meg

az az itt meglehető nekikeseredett munkakultúra, amely minden kisemberből negyvenötéves korára tőkepenzest akar csinálni. Ez nem feltétlenül hiány, sőt erény, de föl kell ismerni annak, számítani kell vele. Viszont hiányzik az erős tradíció, a történeti tudatnak az a teljessége és az a bensőség, amely a német népnek erőt, menedéket, hitet ad az ilyen válságos küzdelmek idején. Ezeket kell növelnünk minden áron, minden eszközzel, hogy az elanyagiasodást megakadályozzuk.

Koszó János.

A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Az utóbbi években, a nagy anyagi és erkölcsi összeomlás idejében, őstörténetünk, honfoglalásunk és az Árpádok korszaka az a tárgykör, amely szinte szuggesztív erővel köti le a magyar történeti tudományok művelőinek érdeklődését. A történetírással vállvetve meglepő sikerrel dolgozik a nyelvészet is az 1300 előtti századok problémáinak a megfejtésén. És elsősorban az ő eredményeinek köszönhetjük, hogy világosság kezd derülni számos olyan kérdésre, amely eddig talán örökre megoldhatatlan gyanánt rögződött meg a köztudatban. Pedig bizony ezek a kérdések nem elméleti jelentőségűek, nem pusztá tudóskodó játékok, hiszen rajtuk sarkallik a *magyar fajiség kialakulása*. Fajunk eredetének a tisztázása megkülönbözőn azért időszerű, mert azok a néplelektani sajátosságok, amelyek jelen és jövő életünknek egyaránt végzetes tényezői, az Árpádok kihaltaig terjedő időkben fejlődtek ki.

Ebben a meggyőződésben vett fel a Magyar Tudományos Akadémia készülő magyar nyelvtudományi kézikönyvének bevezető füzetei közé több olyan tanulmányt, amely a magyarság faji kialakulására és jelenlegi hazájának megteremtésére vonatkozó kutatások eredményeiről tájékoztatja nemcsak a szaktudósokat, hanem a nagyközönséget is. Ilyen az a két tanulmány, amely a kézikönyv első kötetének 5-ik és 7-ik füzeteként most jelent meg: *Gróf Zichy Istváné* „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig” címen, *Hóman Bálinté* pedig „A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése” címen. Ezúttal Zichy dolgozatával foglalkozunk.

Ez a munka kitünő példa arra, hogy az emberi történet problémái mennyire nem szorítkoznak egyetlen tudomány: a régi jó „történetírás” területére. Sőt éppen ott, ahol a „történetírás” forrásai teljesen

bedugulnak, a régiségtan, néprajz, nyelvtudomány, növény- és állatföldrajz bőven adják a felvilágosítást a beléjük temetett ősi rétegtörmelékekről, ha a varázspálca jó kézben van. És Zichynél valóban jó kézben van! Az ősi mult legcsekélyebb kövülete fölött megzúdul, és ritka biztossággal csap le arra a helyre, ahonnan az elsüllyedt élet emlékeit napvilágra hozhatjuk.

Az őstörténeti kutatásnak egyik legfőbb és legmegbízhatóbb eszköze a *nyelvtudomány*, amely a maga hangtörvényeivel, szófejtéseivel és jelentésmagyarázataival gyakran megtalálja a vezető fonalat oda is, ahol minden más tudomány szálai megszakadnak vagy összekúszálnak. Egy szó ősi jelentésének a megállapítása sokszor valamely nép környezetváltozásainak, életkörülményei vagy műveltsége módosulásának a történetiről teljesen rejtett mozzanatairól lebbentheti fel a fátyolt. Pl. amikor a nyelvészet részeg szavunkat a *réül, réülés* (= hevül, hevülés) szókkal rokonítja, akkor azt is kimutatja, hogy az tulajdonképpen az ugor ősvallás szókinésének a maradványa és eredetileg az ugor varázsló-papot, az ú. n. samánt illetve, aki vallásos hevületben, önkívületben, extázisban volt. Vagy ősvallásunk török elemei közé világít be a *búbáj* szófejtése. Előszörének ugyanis eredetileg is varázs, varázslás volt az értelme, a másodiknak meg szalag, kötélék. Ebből nyilvánvaló, hogy a törökséttől átvett varázslási módok között ott lehetett a szalaggal való megkötés is.

Szinnyei József volt az első, aki „A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége” című munkájában nyelvünk eredeti finn-ugor és honfoglaláselőtti török jövevényszavait mint művelődéstörténeti adatkészletet rendszeres vizsgálat alá fogta és történetileg ismert nyelvkincsünkben történetelőtti

műveltségünk képét megrajzolta. Színyei termékeny kezdeményét, ezt az ú. n. nyelvészeti paleontológiát folytatja Zichy és alkalmazza újabb irányokban is.

Zichy *magyar-ugornak* hívja azt a népet, amelyben a magyarság legelső gyökereit kell keresnünk. Ez a magyar-ugor nép a finn-ugor népcsaládból kivált ugor ősnépnek egyik ága, amelynek huzamosabb ideig kellett együtt élnie az obi-ugorokkal, a ma már kihaltóban lévő vogulok és osztjások elődeivel. Abból a szókészletből, amelyet az összehasonlító nyelvészet megállapításai szerint a magyar-ugorok használtak, tárgyköriek szerint gyakran árnyalatokig elfinomodó, helyenkint meg éppen megelevenedő képét adja Zichy a magyar-ugor kor műveltségének. A nyelvhasználat adataiból levont következtetései kiegészítése vagy kritikai ellenpróbája végett minden tárgykörhöz megvonja a néprajzi párhuzamokat azoknál a népeknél, melyeknek a nyelve a magyar-ugor nyelvnek rokonsági vagy érintkezési körébe esik. Ebből a néprajzi összevetésből az is kiderül, hogy a magyar-ugorok műveltségének nyelvünkben reánk örökített vonásai igen sokban megegyeznek nyelvrokonainknak, főképen az obi-ugoroknak majdnem napjainkig leszármazott műveltségi állapotával.

Kapjunk ki néhány marék kövületet a magyar műveltség ez alaprétegeből: a magyar-ugor műveltségéből! A magyar-ugorok nyelvében föltűnően sok ponton meghatározott tárgykörre kerekednek ki az íjas vadászatra, halászatra és vadnövények gyűjtésére vonatkozó kifejezések. Nyilvánvaló jele ez a nép szákmányoló életmódjának. Jóval kevesebb az olyan szó: *eb, ló, juh*, melynek alapján néhány háziállat ismeretét tehetjük fel. Növénytermelésre egyáltalában nincsen számottevő nyelvi bizonyítékunk. A *ház, fél* (ajtó-) és *küszöb* szavaink valami tartósabb jellegű hajléknak a nyomai. A ruházkodás terén egy *ujjas, övezett*, tehát legalább derékon alul érő ruhadarabról alkothattunk hozzávetőleges képet, melynek előállítására *fonás* és *varrás* útján történt. Házi fölszerelésükhöz tartozott a *fazék*; ebben *főztek*, még

pedig — *kozmasán* is. Legtöbb fémnevünk ebből a korból való ugyan, de mivel a rokonyelvi megfelelőik jelentése nagyon ingadozik (pl. a mi *vas* szavunk rokonságának *vas, érc, réz* és *drót* értelme van), alig hihetjük, hogy a fémek ismerete vagy éppen megmunkálása előrehaladottabb fokon állott volna, főképpen pedig az nem valószínű, hogy a fémek kitermeléséhez értettek. Az *olvasás* vagyis számolás, a hosszúság- és időmérés elemei (*öl, arasz; év, hó, hét*) ismeretek voltak már a magyar-ugor korban. A család élet fejlettségére vall, hogy a családtagok viszonyát jelölő szavaink nagyobb részt a magyar-ugor korból maradtak ránk. A mostohaapára és -fiúra szavai az ősi nyelvnek csak úgy lehettek, hogy az özvegyek újra férjhez mehettek. Volt valamilyen, a szűkebb család fölött álló, nemzetségszerű társadalmi alakulat is. A vallásra vetnek világot ezek a szók: *javas* vagy *jós* (= gyógyítással foglalkozó ember, de mágus is); *orvos* (= bűbajos, varázsló); *hagymáz* (= gonosz, különösen vívisszem, betegségokozó); *imád*.

Zichy a történelemben teljesen nyomavesztett ugor őshazát keresve, a magyar nyelv állapotát és növényneveit fogja vallatóra és kereszt-kérdéseire ezek valóban tájékoztatók is a magyar-ugorok földrajzi elhelyezkedéséről. Az állatok közül, melyeknek a neve a magyar-ugor korból való, a *sün* az Ural-hegység aljáig él. A *méh* és vele a *méz* az Irtis és Ob vidékéig átmegegy az Uralon. A *nyuszt* az Uralon túli vidék állata. A fák közül a *szilnek* egyik változata szintén tenyészik az Ural mögött is. Tehát a magyar-ugoroknak ezeket a többi finn-ugorokkal közös állat- és növényneveiket még akkor sem kellett tárgy híján elfelejteniök, ha egy bizonyos ideig az Uralon túl laktak is.

A *fogoly* madárnév, finn-ugor megfelelői szerint, eredetileg a császármadárakra vonatkozott. A *fagyal* szó pedig a finn-ugor nyelvekben nem a mi fagyalunknak, hanem a berkenyének a neve. A *fogoly* és *fagyal* jelentésváltozása pedig úgy történhetett meg, vagyis az északi erdővidéken élő fajd féle császármadárból úgy válhatott fogoly, ez a jellegzetes síksági állat, a berkenyét

meg úgy szoríthatta ki a fagyal, hogy a magyar-ugorok az orosz steppétől északra húzódó fenyőöv-ből, erdővidékről délibb, szabad mezőségre, az Ural-hegység két oldalán, a tölgy és a mogyoró határa fölött elterülő pusztákra költöztek le.

Azon a területen, ahol újabban a finn-ugor népek őshazáját keresik: a középső Volga vidékén, a régészeti kutatások sajátságos kettős műveltség emlékeit derítették fel. Van itt néhány nagyobb, főképen bronzeszközökben gazdag sírmező, amely kereskedőtelepek lakóitól származik. De ezek mellett és többnyire velük egy korból, nagyobb számmal tűnnek fel kisterjedelmű, árkokkal erősített lakóhelyek. Az utóbbiak népessége leginkább csont-, kisebb mértékben kő-eszközöket használt, bár valamennyire ismerte a fémeket, sőt azok feldolgozását is. Ezekből az ú. n. *csontos gorodiscék*-ből (váraeskákból) előkerülő műveltségi elemek javarésze összevág a magyar-ugoroknak nyelvi és néprajzi adatok alapján rekonstruált műveltségével. A csontkultúra átterjed az Ural-hegységen; tehát az állat- és növénynevekből levonható földrajzi következtetések mellett szintén azt bizonyítja, hogy a finn-ugor népek legkeletibb szárnyát alkotó *magyar-ugorok őshazája az Ural-hegység két oldalán, a mai Perm kormányzság déli részén volt.*

Zichy azoknak a turkológusoknak a véleményét fogadja el, akik a *hún-bolgár* viszonyra nézve a két nép azonosságát hirdetik. Föltevése szerint azok a húnok, akik kínai nyomás miatt két ízben: Kr. e. 36. után és Kr. u. 91. táján nyugat felé vándoroltak, az uralvidéki magyar-ugorok mellé, vagy közé telepedtek. Ezeknek a húnoknak tulajdonítja a nyelvünkben kimutatható nagyon jelentékeny *ó-csuvas*, máskép *bolgár-török* hatást, sőt a finn-ugorság legkeletibb ágának török jellegű néppé való átalakítását. — *Németh Gyula*, nemrég tartott akadémiai székfoglalójában lényeges különbségeket mutat ki a hún és bolgár nyelv között és ezzel megintatja a hún-bolgár azonosság elméletét. A Zichy és Németh észrevételei nyomán támadó számos kérdés most van vizsgálat alatt és amíg ezek

nem tisztázódnak, addig az uralvidéki *hún-magyar* kapcsolat dolgában határozott állást nem foglalhatunk.

Ahogy a magyar-ugor műveltség felidézi Zichy, éppen olyan éles szemmel és biztos fogással tárja fel a *csuvas-bolgár jövevényszavaink* mögött lappangó műveltségi rétegeket is. Igen érdekesek dolgozatának azok a pontjai, melyekben a bolgár jövevényszavainkból kikövetkeztetett műveltségi vonásokkal párhuzamosan a kínai források alapján megrajzolja a Kr. előtti húnok műveltségének vázlatát. És ha kiderül is, hogy a hún műveltség nem közvetlen forrása a mi török jellegű műveltségünknek, Zichy összevetései messze távlatot nyitnak a török népek sok százados művelődési közösségére.

Bolgár-török növény- és állatneveinknek a növény- és állatföldrajzi adatokkal való összevetéséből az uralvidéki őshazától délebbre és nyugatabbra eső lakóhely körvonala bontakoznak ki. T. i. a *köris* Oroszországban kelet felé csak a Don vidékéig terjed, a *som* pedig még addig sem ér el; azonban mind a kettő előfordul Krimben és gyakori a Kaukázusban. Ugyanitt honos fánemek: az *alma*, *körte* és *kökény*. A Kaukázus vidékének és az Azovi-tengerbe ömlő Kubán folyó fölött elterülő síkságnak a *borz*, *görény*, *ürge*, az Azovi-tenger mocsarainak a *gödény* rendes lakói voltak. A *tok* meg a *sőreg* szintén az itteni vizek jellegzetes halfajtái. A *szőlő*, *bor*, *söprő*, *szűr* ugyancsak a Kaukázus-vidéki ősrégi török szőlőművelés, sőt bortermelés nyelvi hagyatéka. Zichy mindebből azt olvassa ki, hogy az uralvidéki két mozzanatú *hún hatás után* a Kaukázustól fölfelé az Azovi-tenger keleti partvidékén az alsó Donig (innen: *Dentü*, azaz *doni magyar*) az előbbivel rokon *bolgár-török hatás* érte a magyarságot.

Ezt a tájékot a többé-kevésbé világos történeti források is *magyar-bolgár* érintkezés színhelyének mutatják. Konstantinos görög császárnak a X-ik században kelt adatai szerint a magyarok régebben akkori első vajdájukról, *Levediről*, *Levediósnak* nevezett földön huzamos ideig, valószínűleg háromszáz évig, együtt éltek a *kazárokkal*, akik mint

a Kr. u. VI-ik századi *türk* (ebből a mai *török* népnév!) birodalom elő-örsei alkották meg országukat a Kaukázus fölött a Kaspi-tó és az Azovi-tenger között elterülő síkságon. A magyarok a síkságnak nyugati, a kazárok pedig keleti felén laktak. Ezért hívták görög kútfők szerint amazokat nyugati, emezeket pedig keleti turkoknak vagyis *türkök*nek, emlékeztetőül arra, hogy a türk birodalomból váltak ki.

A bolgár mondai hagyomány és a történeti források szerint is, már Attila korában, majd később a VI-ik században (esetleg az Attila birodalmának felbomlása után keletre visszavándorló hún töredékekkel együtt) éltek a jelzett területen bolgár törzsek. Ilyenek az *onogurok* (a nevük = tíz nyíl, azaz tíz törzs); valószínűleg VI-ik századi utódaik az *utigurok*. Szintén bolgárok az utigurokkal együtt emlegetett *kutrigurok*. Ezeket a bolgárokat az V-ik század hatvanas éveiben a török-fajú *szavirok* vagy *szabirok*, 558-ban az ugyancsak török *avarok*, 570 körül a *türkök* szorongatták és hajtották fennhatóságuk alá. 600 tájéka pedig, mint említettük, a *kazárok* terjesztették ki rájuk uralmukat.

Zichy ismertetett dolgozatában arról nem beszél, miként jutottak a magyar-ugorok a bolgárok közé, illetőleg az Uraltól a Kaukázushoz. Azonban a nyilvánosság előtt még ki nem fejtett nézete szerint *ezt az átteledést csak egy urali török hatás fölvetésével lehet megmagyarázni*. T. i. egy ugor nép eredeti vadászó-halászó mivoltában a steppén, ezen a száraz, füves, vadban és halban szegény térségen nem hatolhattott keresztül, hanem azt valami lovas-nomád török nép (bolgár, szabir?) vagy már addig magához hasonította, vagy pedig mint szolgáit átszállította. Eszerint *két szakaszos török befolyással kell számolnunk: uralival meg kaukázusival*, megjegyezve azt, hogy az utóbbi valamikor az V-ik században kezdődhetett meg.

A magyar-ugorok és bolgárok több százados együttlakásából idővel gazdasági és társadalmi kötelékek fejlődtek ki, amelyek végre a különböző fajú törzseket egy néppé foglalták össze. Csuvas-bolgár jövevényszavaink alapján megmérhető

az a hatalmas lendület, amit a bolgár-törökséggel való érintkezés, majd összeolvadás a kedvezőtlen viszonyok miatt addig fejlődésükben elmaradt magyar-ugorok anyagi és szellemi műveltségében és társadalmi szervezetségében felidézett. *Ez a bolgár hatás olyan sorsdöntő fordulatot hozott a magyarság fejlődésébe, melyhez foghatót talán csak a kereszténység teremtett. Igazi lélekváltás történt ebben a korszakban!* A bolgárok átvették a magyar-ugorok nyelvét, gazdagítva azt saját felsőbbrendű műveltségük szókincsével; a magyar-ugorok megmagukba fogadták a bolgár-törökök lelkét.

A szlávok az Azovi-tenger mellékéről, a hajdani *onogur* földről származó magyarokat az *onogur* névből eredő *ugri*, még pedig *fekete ugri* névvel jelölték meg, míg a rajtuk uralkodó kazárokat fehér ugriknak hívták. Az *ungar* és az ezzel összefüggő nevek, pl. *hungarus*, amelyeken a magyarok először a közép- és nyugateurópai népek köztudatában elhelyezkedtek, ebből a szláv *ugriból* keletkeztek. Ez is annak a jele, hogy a magyar törzseket a bolgár néphez számították, vagy pedig legalább a fent jelzett kapcsolat révén bolgároknak nevezték.

A *magyar*, régen *mogyer* név elő részének: *magy*-nak a megfelelőjével a vogulok magukat és az osztjákokat nevezik meg. Tehát ez a név az ugorok együttélésének a korából maradt a megoszlás után keletkező ágakra. Azonban eredetileg természetesen még nem volt nemzeti név, csak a nyelvben és életmódban hasonló emberek jelölője. Mikor pedig a magyar-ugorok a bolgárokkal együtt éltek, a *magyar* név a nyelvben eltérő ugor törzseket emelte ki a bolgár politikai vagy gazdasági közösségből. A IX-ik század elejétől, amikor a bolgárok vagy elköltöztek vagy legalább részben beleolvadtak a magyarságba, az Azovi-tenger vidékén emlegetett bolgároknak már magyarokat kell látnunk. Akkoriban kezdett nemzeti öntudatuk is határozottabb formába kristályosodni és ennek megfelelően a *magyar* is összefoglaló nemzeti névvé válni.

Az Azovi-tenger mentének bolgárai között a magyar törzsek ú. n. *félig települt életmódot* folytattak

és a földművelésnek meglehetősen haladott fokát ismerték. Itt, a Kaukázus környékén, álltak érintkezésben a mai osztékek őseivel, az *alánok*kal és tőlük vették át pl. az eredetileg királynő, úrnő jelentésű *asszony*, továbbá a *hid* és *vért* szavakat. A Kaukázus déli részén fekvő keresztény Örményországnak, valamint a Krim és Tamán félszigetek bizánci városainak a szomszédsága szintén emelhetette művelődési színvonalukat. A nomád életformákból kibontakozó életviszonyai indíthaták a bolgár-magyaroságot arra, hogy a különböző szabir, avar, török, kazár hódítások idején is ragaszkodjék munkája értékeit őrző ősi területéhez. Mindaddig alávetette magát a műveletlenebb, de harcdeztelnebb nomád népek hódításának, amíg a kíméletlen *besenyők* el nem űzték sokszázados lakóhelyéről és ki nem szakították a kazár állam politikai közösségéből.

Konstantinostól tudjuk, hogy a besenyő támadás miatt hazájukat vesztett magyarok Levedi első vajda vezérlete alatt a Dnyepertől a Szeretig terjedő *Etelközbe* költöztek, amelynek déli határa a Feketetenger és a Duna volt. Területi elkülönültségükben is valami szövetségféle összeköttetést tartottak fenn a kazárokkal és a kazár nagy-kán ösztönzésére választották meg az inkább csak ranggal, mint hatalommal felruházott és *kündünek* címzett első vajdájuk: Levedi mellé *Almos* fiát, *Arpádot* tényleges uralkodónak vagyis *gyulának* és ezzel döntő lökést adtak a törzsek nemzeté váló összeforrásának. Innen, *Etelköz*ből, adófizetéssel járó uralmat gyakoroltak a szomszédos *slávok* fölött és harcokat folytattak a Kijevben székelő skandináv *varégekkel*.

Zichy befejezésül a honfoglalás-kori régiségekre tesz néhány beces észrevételt. Ezek szerint a leletek zöme közös vonásokat mutat és így a magyarság egységes jellegű műveltségéről tanuskodik. A tárgyakon jelentkező díszítési stílus kiinduló pontjait a Sassanida-kori perza művészetben kell keresnünk. Ez a post-sassanida stílus pedig valószínűleg a Kazár-birodalomban fejlődött ki és onnan terjedt szét Dél-Oroszországban. Az is lehetséges, hogy Kherzon és egyéb feketeten-

geri görög telepék, majd később a bizánciak átvették ezt a stílust a magyaroknak szállított cikkek díszítésére, hogy a „barbárok“ ízléséhez alkalmazkodva, árúik kelendőségét fokozzák.

Azt gondoljuk, a tanulmány gazdag tartalmának ez a vázlatos ismertetése minden további méltatást fölöslegessé tesz. Csupán azt jegyezzük meg, hogy a bőséges tudományos fölszerelés és a szabatos módszer éppenséggel nem akadályozta meg, hogy az elsősorban tudományos kézikönyvbe szánt munka az áttekinthető elrendezés és világos előadás révén széles körben találjon olvasóközönséget. *Pais Dezső.*

Színházi szemle. A Nemzeti Színház új rezsímjének az idei évadban tán legértékesebb munkája a Shakespeare-darabok újszerű előadása volt. Az „újszerű“ jelző azonban a rendezés szándékát nem fedi egészen, hiszen a cél itt éppen az, hogy a régi angol színpadhoz olyan közel férközzék az előadás, amennyire csak lehet. E nemes és művészileg igen nagyszúlyú szándék elsősorban az „igazi Shakespeare“ akarja megmenteni, azt a Shakespearet, amelyet a modern színpadnak a régi színjátszással szemben álló céljai és lehetőségei eredetiségükből meglehetősen kiforgattak. Az új színpad a maga dekorált zsűfoltóságával e darabok sok változását nem tudta színrehozni, hanem összevonásokkal, kurtításokkal igyekezett minél kevesebb képbe összehúzni Shakespeare darabjainak centrifugálisabb szerkezetét, ezáltal azonban nemcsak hogy sok szépség esett áldozatul a rendező ceruzájának, hanem egyúttal lényegesen meg is hamisította e darabokat. Shakespeare jeleneteinek szorosan egymásbakapcsolódó, egymást művészileg fejlesztő szakadatlanságát hézagossá szelletekre szabdalta, megzavarta e darabok időszámítását, s erőszakos rövidítéseivel és összevonásaival a drámák eredeti ökonómiajából egyes szereplőket kelténél erősebben kiemelt vagy pedig elhalványított.

De még egyéb hibák is történtek. Az utóbbi évtizedek színjátszásának egyik főelve a tömegek nagyobb szerepeltetése volt, s ahol erre Shakespeare darabjaiban alkalom

nyílt, ott a rendezés el nem mulasztotta a népjelenetek szertelen kidolgozását, elfelejtvén, hogy e darabok súlypontja az egyes személyek lelkiségén van, amelyről sem az érdeklődést elvonni, sem pedig a hőst a miliőbe fullasztani nem szabad. Ezzel párhuzamosan folyt, hogy a színpad berendezése is a realizmus elve szerint történt, zsúfolt és aprólékosan gondos volt, s ezzel Shakespeare műveinek nemesak hogy egy egyszerűbb színpadra gondoltságát hamisította meg, hanem a kínos aggodalommal való dekorálás időrabló szünetjei miatt e darabokat erős megnyirbáltságuk ellenére is végtelennek tetsző órákra nyújtotta ki.

Ezekkel a hibákkal szemben — amelyek az utóbbi években különösen Ivánfinak művésztienül erőlködő rendezéseiben voltak felülők — az új igazgató, Hevesi Sándor, igyekezett mentül közelebb férkőzni Shakespeare darabjainak igazi képehez. Lemond a régi zsúfolt színpadról, a színhelyet a hátsó fal (gyakran függöny), egy-két szék, trón, bokor, szika vagy sárga jelzi, amelyeknek primitív, de azért artistikus egyszerűsége nem vonja el a darabok lényegéről a figyelmet, s a változásokat egy-két szempillantás alatt lehetővé teszi. Shakespeare chronológiája meg van mentve, a jelenetek egymásbakapcsoltsága nincsen szünetekkel széttagolva, helyreáll az eredeti szerkezet, s a szerepek egyensúlya sem billen föl. A dekorálás egyszerűségével együtt jár a stálistériának is a lehető legszükségesebbre csökkentése, a tömegnek csak mintegy jelzése, úgyhogy e daraboknak elsősorban lelki szövetét nem nyomják el a tömeg kúsza arabeszkjei.

Ebben a shakespearei színpadhoz való nagyon indokolt közeledésben azonban a mai nézőre egy dolog mégis erősen idegenszerűen hat. Az új rendezés igen is komolyan akarja érvényre juttatni a régi angol színpadnak egy schematikus előtérre és egy mérsékelt dekorált háttérre való osztását. E darabok új színpadi beállítása valami állandó architektonikus keretről gondoskodik, amely keret az egész darabon keresztül a színen marad. Így *Lear királyban* és *Hamletben* két egyszerű pillérpár, *A velencei kalmár-*

ban pedig (amelyet igaz, Csathó Kálmán rendezett, de nyilván teljesen Hevesi Sándor szándékai szerint) egy-egy velencei gótikus ajtóív. Ez állandó előtér mögött változnak azután az egyes színpadi képek háttérdekorációi. A schematikus előtér még erősebb hangsúlyt nyert *Hamlet* új előadásában általában, hogy a háttértől egy állandóan ottmaradó lépcsőzet választja el. Ez építészeti elhatárolás mögött vagy előtt játszódnak azután a szabadtéri jelenetek (Fortinbras, temető stb.) éppen úgy, mint az intérier képek.

E megoldás ellen éppen nem a már idejét múlt *természetesség* nevében tiltakozunk, hanem egyszerűen azért, mert a színpadi képnek ez a felemás kettémetszése kínosan hat. Hogy a réges-régi színpad ilyenféle volt, azt ma már csak a dramaturgiailag iskolázottak tudják, a mai közönség számára azonban e beállítás semmit sem mond, és különben is historiatlan dolog a fejlődést ilyen erős zökkenővel kényszeríteni vissza századokkal előtti állapotokba. Ha a közönség elfogadná ezt az archaizáló újítást, rendben volna, s a rendezőnek nyert ügye lenne, de mi inkább bizonyos tiltakozást vettünk észre, ami nem esodálható, hiszen a színpadnak ez a kettéosztása csak a régi színház-épületből következett szervesen, s csak az egykorú színházbajáró közönség előtt volt magától érthető. A régi színpad előrésze ugyanis erősen benyúlt a közönség közé, s a publikum ezt az előteret körülállta vagy éppen körülülte: e tér tehát nem is lehetett egyéb, mint puszta dobogó. A mai színház azonban a színpadot a nézőtértől éles határral választja el, s a mai közönség számára a színpadi kép mindjárt a sugólyuk mögött kezdődik. Azt hiszük, hogy a modern közönség a tudós Shakespeare-ismerő és a nagy művészi érzékű Hevesi Sándornak hálás azért, hogy a hamisítatlan Shakespeare-t nyújtja neki, de hogy eddig a határig is el fog menni, az nagyon kétséges.

Az újabb Shakespeare-előadások *A velencei kalmár* és *Hamlet* voltak. Különösen amannál látszott, hogy az utolsó nemzedék színházi gyakorlata mennyire hamisan elforgatta az eredetét. Egyes színészek parádés szerephajszolása kö-

vetkeztében úgy vonogatták össze, hogy Shylock lett a darab hőse, s az Antonio—Bassanio—Portia története csak epizóddá süllyedt. Az új előadás visszaállította az eredeti helyzetet, s egyszerre megfordult a kép: Shylock vált epizóddá egy Portia-darabban. Portiát *Aczél* Ilona játszotta nemesen és finoman, s helyenként jóízű humorral. Antonio *Nagy* Adorján kezében volt. Kár, hogy ezt az intelligens színészt nazális hangja és süket szövejtése kellemetlen színpadi jelenséggé teszik. Shylockot *Gál* Gyula ábrázolta. Kellemesen lepott meg, hogy szokása ellenére nem „mesterkedett” sokat, hogy szerepét nem játszotta jelentősebbé, mint ahogy a darab és a rendezés szándéka kívánta, de sajnos, Shylock alakjának változatos megnyilatkozásait nem tudta egységbe markolni. Több sikerülten ábrázolt vonása ellenére is, alakítása lazán széllyelesett. A többi szereplő közül *Kis* Ferenc temperamentumosan és üdén feccgte el *Grazianot*.

Hamletet is majdnem a maga teljességében kaptuk. Nem maradt el sem a *Rajnáld*-, sem a *Fortinbras*-jelenet, s talán csak *Hamletnek* *Osrickkel* való párbeszéde rövidült pár szóvá: ez is bizonyosan nem scenikai nehézségek miatt, hanem alkalmasint azért, hogy a katasztrófa rohanását ne akassza meg. *Pethes* Imre *Hamletje* régi ismerőse már a magyar színházjáró közönségnek. Most is megkapott értelmes interpretációjával, s különösen azok a jelenetek sikerültek neki, ahol ez alak gúnyosságát vagy töprengését kellett kifejeznie. A II. felvonás végmonológjának magagyótró kínló-dása lelketnyomasztó volt. A lét- és nemlét monológjának elmondása is kitűnő: a lehető legegyszerűbb eszközökkel dolgozik, s hogy e súlyos gondolatok a lehető legvilágosabb értelmezésben jussanak a közönséghez, nem akarja agyonjátészani. Hátratett kezeivel a hátteret takaró függőnyt összefogja, s szinte mozdulatlanul — csak arcát és hangját használva kifejezésül — mondja el e világhírű igéket. Az is mélységes művészi meggondoltságra vall, hogy amikor a III. felvonás utolsó színében anyjának szemére veti, hogy első férjéhez annak öccséért lett hűtelen, s összehason-

lítja a megölt királyt az élővel, nem veszi igénybe képet vagy nyakérmét, hanem szemét a levegőbe meresztve írja le halott atyját. Finom játék ez, mert megkapóan mutatja, hogy *Hamletnek* nincs szüksége külső eszközre, mindig „lelke szemében” látja atyját, — különben is izgatott fantáziája már erősen verni kezd, s ennek az embernek egypár pillanat mulva látomása lesz. Tudtunkkal színpadunkon *Pethes* volt az első, aki ennek a jelenetnek ilyen megoldását hozta — ez előtt tizenhét esztendővel. De e sikerült megoldásai mellett találkozunk kevésbé jellemzőkkel is. *Oféliához* való viszonyát gazdagabb ábrázolásúnak szeretnők. Mikor atya szelleme az őrhelyen megjelenik, kellemetlen és nem is nagyon igaz az a rémült felülvöltése és első szavainak fogvacogó ejtése. Az is kissé erőszakoltnak hat, hogy miután *Rosenkrantzcal* és *Guildensternnel* kezét fogott, utána palástjába törli a kezét, majd pedig tetetett örültségének szabadosságával fülüket cibálja: a megvetésnek ezekre a nagyon is aláhúzott kifejezéseire éppen *Pethesnek* nincs szüksége, hiszen a két udvaronccal való párbeszédében úgyis metsző élességgel mutatta ki megvetését. *Claudiust* *Fehér* Gyula játszotta, az eddiektől eltérő felfogással. Nem csinált a királyból döbbenetes erejű tragikus hőst, hanem inkább a kép-mutatót, a sima álszenteskedőt játszotta meg. *Oféliát* *Várad* Aranka, ez a nagyon bájos és mély lelkiségű színésznő ábrázolta. Az örülesi jelenetekben néha kissé a sablonba tévedt, de egészen odáig csupa finomság, megható lágy-ság volt: minden szavában nagy igazsággal reszketett szerencsétlen szerelme.

Látva a Nemzeti Színház új vezetésében megnyilatkozó nagy műgondot, élvezve ezt a sok istenáldotta tehetséget, szinte reménykedni kezdünk, hogy nemzeti színpadunk újabb nagy korszaka előtt állunk, ha... ha nem nélkülözniék valamit. Eszünkbe jut *Gyulai Pálnak* a nagy olasz tragikus színésznőről, *Ristoriról* írt bírálata, s nyomába következő nagy vitája *Egressy Gáborral* és *Jókaival*. *Gyulai Ristorit* látva, szomorúan sóhajt fel, hogy

miért nincs minékünk színészünk, aki annyira bírná a páthosz hatalmát, mint ő, s aki nem aprózná geszterévét a tragikus stílus nagyvonalúságát. A nagy magyar kritikusként e szavai mai napság talán aktuálisabbak, mint akkor. Gyulai a páthosz halódását egy olyan korban siratta meg, amikor az általános művészi fejlődés nem is hozhatott mást mint a nagy — stílusnak dekadenciáját, hiszen a jelszó egyre erősbödően a realizmus, később a naturalizmus volt. Ennek az áramlatnak megfelelően a színészetnek is le kellett szállítania ábrázolt alakjait a magasságokból földi közelségbe, ha csak nem akart szembe-feszülni a kor uralkodó tendenciájával. De mit szóljunk most, amikor a költészet és más művészetek évek óta egyre erősebben szakítanak a realizmussal, amikor minden művészi törekvés zengőbb és színe-sebb partok felé hajóz, mit szóljunk most színészeinknek prózai, tempított, szürke és szárnyatlan kifejezéseihez? Nagy tehetségük, elmélyedésük, jószándékuk kétségtelen, de vajjon nem veszik-e észre, hogy az általános művészi fejlődés vonatáról le fognak maradni? Félre ne értessünk! Dehogy akarjuk a sablonná merevedett, régies páthoszt feltámasztani, annak is örülünk, hogy e stílus képviselői egyre ritkábban jutnak szóhoz, s ha mégis színpadra jutnak, szerepükért kénytelenek pólyát izzadni: de azt igenis állítjuk, hogy Nemzeti Színház jelesebb színészeinek ábrázolása lendületesebb darabokban gyakran kiáltóan stílustalan, s hogy kifejezési eszközeik csak bizonyos darabokra korlátozottak. Sok példát hozhatnánk itt fel, de mint a legkirívóbbat *Petheő* Attila Bassanióját említjük a *Veneczei kalmár*-ban. A III. felvonás 2. jelenetében a három ládika között kell választania. Ha az igazira akad, övé lesz szíve szerelme, a szépséges Portia. Egész boldogsága forog kockán, a költő szárnyaló verseket ad a szájába, s hogy szándékát erősebben éreztesse, a szavakat még zenével is aláfesti és mi történik? E különben tehetséges színészünk szürkén és prózai módon, csak éppen hogy elmondja e sorokat. Ha ez nem erőszakos művészi hamisítás, akkor semmi sem az.

S itt aztán ne hivatkozzanak elle-

nünkben Hamletnek a színészek számára adott utasításaira, melyekben kikel a túlzás ellen. Ez egyfelől a korabeli angol színészek éktelen játékának szólt, másfelől pedig éppen úgy megrója a fölötté jámbo-rokat, mint a fülszagatókat. Éppen úgy elítéli azt, aki a művészi igazságon *innen* marad, mint aki *túl* veti a súlykot. „Illeszd a cselekvényhez!” — méltóztassanak egy kissé e mondat felett gondolkozni, s aztán alkalmasint igaznak tartják majd Gyulai említett Ristori-kritikáját, melyből nem fog ártani kiírni egyikét izelítőt. „Győződjének meg arról, hogy ha a költő kothurnuszt húz, a színésznek is azt kell húznia; hogyha a költő rhythmusos nyelven ír, a szavalat sem lehet társalgás...” „Ristori bírja a tragikai szavalat legnagyobb titkát: igen érzéketlen, mégis úgy emeli ki a rhythmust, hogy az értelmesség semmit sem szenved; megköti bizonyos emelkedettség, mégis oly szabadon rezgetteti az érzések árnyalatait, mintha csak akkor gondolta volna ki a vessorokat.” Egy másik cikkében: „Ha a költő az eszme ereje által teszi érthetővé a valóságot, a színész nem ölheti meg az anyag által a szellemet. Ha a költő, bár földhöz van kötve, ég felé tör: a színész nem rohanhat a prózaiság mocsarába. Ha a költő a szép formák nemeseítő hatása alatt mutat föl mindent: a színésznek nem lehet feladata e formákat összetörni. Ha a költőt a rhythmusos nyelv nem akadályozza, sőt elősegíti a jellem és szenvedély festéseiben: a színész nem állíthat ellenkezőt.”

Színészetünk fejlődésére végzetes következményű lenne, hogyha az idők fordulatától ma már erősen sürgetett új stílust nem az a színház találná meg, amelynek a világirodalom nagy szellemeivel, nemzeti hagyományainkkal és hazai nyelvünkkel a legtöbb kapcsolata van, hogyha nem a Nemzeti Színház hozná ezt az újat. Ideges reszketés fog el, ha például a Magyar Színház tavalyi Szomori-darabjának, a *II. Lajosnak* előadására gondolunk. Amennyire jelentékenynek éreztük ezt az előadást a tekintetben, hogy a szürke és prózai beszédmóddal való teljes és tökéletes szakítást jelentette, annyira borsószik a há-

tunk, hogy a szövejtésnek, a mondat-tagolásnak ez a muzsikája francia kottára perdült, nem a mi nyelvünk lelkétől lelkezett dikció volt, hanem botránkozótóan idegen. Vajjon nem látja ezt a Nemzeti Színház, vajjon nem igyekszik ő megkeresni az időktől sürgetett újat?

Mintha keresné már, tapogatódzva, bátoratlanul, de mintha mégis keresné. P. Ábrahám Ernő misztériumának, *Az Isten várának* előadásán éreztünk ilyesmit. Maga a darab is éppen stílusújsága miatt igen érdekes volt. A Kőműves Kelemenné balladát dolgozta fel erősen patetikus, magasztosító beállításban. A darabnak voltak erős fogyatkozásai: kissé vontatott színszerűtlensége miatt nem tudta a megérdemelt hatást elérni, szerkezeti gyöngesége is bántóan hatott, nevezetesen az, hogy egészen a második felvonás közepéig nem derült ki, vajjon az asszony vagy a férfi lesz-e a darab középpontja. De mégis — hangjának újszerűsége, stílusának merész lendülete, s az egészen eláradó mély és nemes költőiség — igen jelentékennyé teszik ezt a különben — sajnos — csak ötször színrekerült darabot. A rendezés, a színészek is megérezték, hogy újfajta művészi megnyilatkozással állanak szemben. Megpróbálták a darab hangjához alkalmazkodni, s ha még fogyatékos eredménnyel is, — de legalább keresték a nagy stílust. A vezető színészeket, *Kürti Józsefet*, *Aczél Iionát*, *Kiss Ferencet* ezért mindenesetre elismerés illeti. Sajnos, hogy a darab megbukott. Hibái mindenesetre voltak, de közönségünknek erősebben meg kellett volna éreznie, hogy belőle egy új irodalmi és egy új színjátszó stílus lehetőségének tavasz lehellete árad.

A Nemzeti Színház másik újdonsága *Zilahy Lajos Hazajáró lélek-je* volt. E darabnak szinte virtuóz színpadiasságával sajnos nincsen összhangzásban belső értéke. Akik e különben komoly író tehetségét méltányolják, meghökkenve látták drámájának lélekrajzi botlásait, külsőséges misztikumát és hamis szentimentalizmusát. A darab egyébként hálás alakításokra ad alkalmat *Bajor Gizinek*, *Pethes Imrének* és *Kiss Ferencnek*.

A Vígszínház előadásaiból egyedül Ibsen *John Gabriel Borkman-ját* kell kiemelnünk. A nagy norvég írónak e talán legérettebb darabja egy negyedszázaddal ezelőtt került színre a Nemzeti Színházban. A Vígszínháznak kétségtelen érdeme, hogy e megrázó erejű és felépítésében is elsőrangú alkotást újra közönségünk elé hozta. Sajnos azonban, a rendezés nem tudta éreztetni azt a bizonyos ibseni atmoszférát, ami nélkül e darabok nem juthatnak teljes kifejezésre. Mindenesetre látszott a jó szándék, a megfelelő stílus keresése is érezhető volt, általában azonban az előadás egyenetlen hatást váltott ki. Az utolsó felvonás díszlete gyönyörű látványosságával elkápráztatott, de ez végre is csak külsőség. A színészek közül kifogástalan csupán *Varsányi Irén* és *Szerémy Zoltán* volt. Amaz Ellát játszotta; minden szava szívből jött és a szívig hatott. Sehol egyetlen hibás hangot nem fogott; különösen meghatározó volt, amikor az első felvonásban megtudja, hogy régi szerelmének, a szárnyszergett Borkmannak az ő zongoráján szokott játszani Foldal leánya. Abban, ahogy eszavakat ejtette: „És az én zongorámon játszik neki?” — benne reszketett ennek a fájdalmasan szerető szívnek egész gyöngédsége. Foldalnak, az öreg rapidíjásnak és titkos drámaírónak felszégtségét, jóságát s letörtségét *Szerémy Zoltán* sok finom részletvonással játszotta meg. E legkiválóbb epizódszínészünknek ez volt talán legkitünőbb megnyilatkozása. A főszerepet, Borkmant *Hegedüs Gyula* ábrázolta. Sajnos, az ő alakítása nem fejezte ki az egész Borkmant. Nem volt benne semmi ez alaknak megdöbbentő nagyságából. Igenis genreszerű, igenis aprólékos volt. Másfelől azonban igaz, olyan vonást játszott meg, amit más színész talán ennyire nem tudott volna: erősen érvényre juttatta ennek a monomániás embernek *tragikomikumát*. Az a főlény, amivel különösen a második felvonásban mindenkivel beszél, nem a nagyság fölénye volt, hanem a rögeszmés embernek szánalmat és néha mosolyt keltő föllépése. Borkman feleségét, *Gunhildot*, *Gombaszögi Frida* játszotta. A híre-nagy színész nő a szerepet teljesen félre-

értette. Nem volt meg benne ennek a merev asszonyi léleknek acélos keménysége, nagyon nyugtalan volt: ideges, dékadens, franciás. Hol maradt ez ábrázolás attól a jellemzés-től, amit a férje ad róla! „Kemény ő, kemény, mint az érc, amelyet a hegyek mélyéből fel szerettem volna szabadítani!” Ehhez a félreját-száshoz járul még a színésznőnek egyre súlyosbodó beszédhibája, mely már-már teljesen színpadkép-telenné teszi. A darab kisebb szere-peit pedig jobban szeretjük volna olyan színészek kezében látni, akik Ibsent meg is tudnák érteni.

*

Ne fejezzük be ezt a színházi szemlélődést a kegyelet szava nélkül. Az idén, a centenáriumok évében, lesz százszentendeje, hogy *Tóth József*, a régi nagy színészneze-dék egyik jeles tagja megszületett. A magyar színpadnak egyik legki-válóbb intrikusa és genreszínésze volt. Legkiválóbb szerepei *Tartuffe*, *Harpagon*, *III. Richárd*, *Jago*, *Biberach* és *XI. Lajos* (*Delavigne* da-rabjában) voltak. Nagy tehetség egyesült benne nagy elméleti tu-dással. Idegen nyelveket tanult, külföldi tanulmányutat tett, samit a német, francia és angol színészet-ről írt (cikksorozat a *Magyar Sajtó* 1857. évf.-ban), az még ma is tanu-ságos és érdekes olvasmány. Külö-nösen szerepeinek részleteit dolgozta ki erősen, talán néha a karakter egységének rovására is. Kitünő be-szédje és ötletes, eredeti hangsúly-áthelyezései soká emlékezetben ma-radtak. S a nagy magyar írók, ál-lamférfiak születési évfordulóján a mai nemzedéknek meg kell emlé-keznie róla is, akit budapesti sír-köve szellemesen így szólaltat meg: „Az álmod játszom.” Az örök álmod igazán csak játssza, mert valóság-ban az ő működése a magyar mű-vészi fejlődésnek eleven értéke.

Galamb Sándor.

Ódry Árpád Hamletje. „Mind előtte, mind utána sem madár, sem emberi elme annyira nem röpült, mint Shakespeare” — ezt írta *Petőfi*; Hamletjénél tovább pedig Shakespeare maga sem. Ebben alkotóerejének netovábbját mutatja: félreismerhetetlenül rémdráma-ter-mészetű mondai anyagát metafizi-

kai hatású színpadi költeményé nemesíti; s az egésztest hőse lelkébe helyezi. A „lelkivilág” kifejezést mintha egyenesen Hamletre szab-ták volna: e lélek komplexuma arasznyival sem kisebb egy világnál.

S ennyit várhatunk-e akár a leg-ihletettebb színésztől is?

Jellemző, hogy e részben éppen Hamlet legvégletesebb szerelmesei a legkishitűbbek. Ezekről lépten-nyomon hallani: Hamlet az olvasó-szoba magányáé, s nem a rivaldáié; a könyv tisztazza elmékedésünket, a színház csak megzavarja; és így tovább. Pedig ez nyilvánvalóan nem több színházi tapasztalatainkból na-gyon is megérthető magunk-ámítá-sánál. Vitatkozásra sem szorul, hogy Hamlet igazi talaja igenis a színpad, hiszen költője (maga is színész!) oda szánta, sőt a színját-szás apothéozisát is éppen e művé-ben mondatja el. A Hamlet-hívők mindezt tudják is jól, s hogy a fenti módon mégis mintegy Shake-spearent Shakespeare ellen védel-mezik, csak onnan van, hogy érzik, minő tüneményszerűen ritka a Shakespeare-rel versenyt szárnyalni méltó színészi ingénium.

Ama nemzeti színházi este után, amelyen Ódry Árpád először öltötte magára Hamlet gyászmezét, azt éreztem, hogy éppen ilyen agave-virágzások voltak jelen.

Az első gondolatom ez volt: mi-csoda királyi lélek Shakespeare Hamletje; s csak a második gondo-latom illette az Ódryét. És ez bár-minél többet jelent. A színész itt a költőnek szerzett áhitatot, s ezzel nyilván kozmikusán beleilleszke-dett a költő alkotásába; munkája összeforrt a költőével, akitől felada-tát nyerte. Feladata ez volt: hús-vér testbe költőztetni Shakespearenek szókra bízott belső szemléletét; és a színész hús-vér testétől ezúttal nem kellett féltelnünk a költő-rajzolta alak intuitív tisztaságát.

Tehát Shakespeare Hamletje való-ban kibontakozhatik színpadi meg-mutatásban is, — legalább minden agave-virágzások...

Shakespeare léleklátásának tisz-tasága éppen homályosnak híres-telt Hamletjében szembetűnő. Való, hogy itt a fénnel takarékosabb, mint egyéb műveiben, ám a földolog felől nem hagy kétségben: hogy hőse miképp érzi magát s lelkében

mi megy végbe, csak Hamlet környezetének titok, a nézőknek soha. És Ódry is éppen alakjának biztos, egységes és mindig annak egészére irányított felfogásával lett úrrá a szerepek szerepén. Nem a közönség előtt tisztázgatta — fogadatlan kommentátorként — a hamleti lélek természetét, hanem önmagában érlelte meg és így állította be a külső és belső események forgatagába. Seholsem húzogatta alá főlegesen a shakespearei szöveget, viszont hiteles shakespearei szöveg jutott szóhoz még néma jeleneteiben is, homlokán, szemében, testtartásában. Shakespeare-színész csakis ez egység éreztetésével teheti a nézőt — a maga munkájának mintegy elrejtésével — a költői alkotás részévé.

Hanem a virtuózok (kivált Hamletben) éppen csak ehhez nem értenek; inkább a költőt tüntetik el, mint a maguk munkáját. Ezek a részletekkel kábítgatják közönségüket, s a jelenettől nem látják meg az ábrázolt alakot, még kevésbé a drámát; fától az erdőt. Alkotó lélek híján eszközeiktől vezették magukat jelenetről jelenetre. Pedig aki Hamletet jelenetekben fogja fel: sehogyan sem fogja fel. Az ily munka eredménye: a jólismert színpadi kaméleon-Hamlet, aki egyik monológjában legénykedve káromkodik, a másikon pedánsan értekezik, az Ofélia-jelenetben szerelemről olvas s anyjával gorbáskodik, vagy Oféliához durva s anyja előtt siránkozó, — ahogy éppen színészi fogásai ihletik.

Ódry is a döntő mozzanatok felé tört, ám tudás-támogatta fantáziájából bőven telt az átmenetekre is; seholsem „markirozott”, mint operanékesek a nagy áriák előtt, hanem meglegelte és megmutatta a finom lélektani kapcsolatokat felvonásnyi távolságok között, valóban „előre-hátra tekintő okos ésszel”. Ilyen szervesen állította be pl. az oly gyakran kirívó Ofélia-jelenetet. Első monológjában fájdalmas rádöbbenése az asszonyi gyarlóságra, majd utóbb az udvaroncoknak odavetett megjegyzése, hogy nem gyönyörködik az asszonyban sem: mintegy eleve megszabta magatartását e jelenetben. Ahhoz a Hamlethez, aki az asszonyproblémát — mázsás erkölcsi feladata tudatában — már

rég elintézte, sem szentimentális, sem gyűlölködő hang nem illett volna. Ódryn annak az alkalomnak zavara érződött, hogy ez önmagában elszántan végrehajtott búcsúvételt immár a szerenésétlen leány előtt szóban is meg kell ismételnie. Inkább magát gyötörte, mint Oféliát, lelke szemét egyre a maga véres küldetésére szegezve. Így aztán meg lehetett érteni, hogy távoztával a mitsem sejtő Ofélia az örület siratja benne, a gyanakvó király meg — rejtkehelyéből előlépve — azonmód megsejti a Hamlet „szívébe rögzött valamit, Amin kotolva ül e mélakór”. E kényes jelenetben Ódry intim lélekrajza ekként vált a további fejleményeknek is kovászává: Claudius gyanút fog, hogy Hamlet nem szerelem bolondja, sőt nem is örült, csupán lélekben megrendültje a nagybátyai gazságnak. S ezzel megtörtént a hadüzenet Claudius meg Hamlet között, már az „Egérfogó” előtt. Így mentette meg Ódry a shakespearei vonalvezetés tisztaságát, föl nem áldozva holmi újat-erőszakoló színészi fogásért. Hamletjében épp az hatott újnak, hogy többnyire a képzelhető legrégebbnek éreztük: Shakespeare-ével egyfogantatásúnak.

Az Ofélia-színben még egy szokásos fordulatról mondott le Ódry, finom tapintattal. — Hol az apád? — kérdi egyszerre Hamlet a leánytól. Mi nézők tudjuk, hogy Polonius hallgatódzik. A legtöbb színész ezt Hamletjével is észrevéteti, sőt kérdése motíválásul valami neszt is rendeztet ekkor kárpit mögött. Shakespeare azonban erre semmiféle utasítást sem ad, ami mindenestre feltűnő. Ódry nem is élt e fogással. A kérdést gyanútlan ötlet-szerűséggel vetette föl, mintha csupán a leányról az izgága, és elleneségei oldalán buzgólkodó apára siklanék gondolata. Így azután kérdésében nem is volt meg a konkrét leleplezés szolgáltatata támadó él, inkább csak az észbe-ötlés tompa keserősége. És ez a helyes. Gondoljunk arra, hogy e kérdés *után* mondja el Hamlet kevéssé burkolt célzását a király meggyilkolására. Hamlet nem vehette tudomásul a hallgatódzókat, és Ódry sem látta szükségesnek ezt jelezni. Nem akart a mindentudó Shakespeare-nél mindent jobban tudni.

Gazdag és éber fantáziája talán a színészeknek adott utasításokban nyilvánult meg legszembetűnően. Ez híres hely, az ú. n. raisonneur-színészek különösen szeretik. Ezek itt jobbára műpártoló grandseigneur játszanak, aki világias felsőbbbséggel ejti beszédét. Az örökség kánon így is érvényesül, legföljebb — a dráma szerves egészéből esik ki. Könnyen az az érzésünk támad, hogy a színészek megjelenése rövid lucidum intervallumot teremt Hamlet bosszúművében, hiszen íme! verseinek sorsa izgatja, művészi méréseletről és simaságról papul! Okoskodó Hamlet-alakítók erre azt felelik: Shakespeare itt hőse egykori, meg nem zavart, amateur lelkét akarja megmutatni. Föltehető ez Shakespeare-ről — drámája döntő fordulata előtt? a feszültség tetőpontján? Ódry is finoman és bölcsen beszélt, ám szavába, annak ideges ütemébe belevegyítette a készülő események fojtott izgalmát s ezzel drámai plasztikát adott neki. Egyszerű megoldás, akár a Kolumbusz tojása; talán azért is nem csinálta meg senki. Nem kézenfekvő-e, hogy Hamlet éppen akkor magasztosítja fel a színészetet, amikor legegységesebb ügyének kibogozásában döntő szerepet szánt neki? Nem érdekelten elmélkedő itt, hanem lázasan érdeklődő cselekvő. Ódry nem Hamlet régi énjét mutogatta; azt letörölte „emlékezete lapjáról” már az első szellemjelenés után; hanem hőseinek legpillanatnyibb énjét rajzolta, aki e művészeti lecke után legott Horatiót szólítja, hogy izgatottan beavassa az „Egérfogó” tervébe. Így motivált Ódry itt is, előre és hátra, kommentárok mankói nélkül, teremő ihlettel.

Azért — sem e jelenetében, sem másutt — nem feledkezett meg hőse arisztokratikus magatartásáról sem. Alakoskodó föllépéseiben sem használt bárdolatlan taglejtést, dúlt öltözéket, vagy „vesztett pofákat” mimelő arcjátékok. Méltónak bizonyult Ofélia jellemzésére, aki az izlés tükréül magasztalja. Ódrynak elhittem, hogy „nagy király vált volna belőle”, ha ezt fölöslegesnek tartotta is — egyik elődje nyomán — azzal jelezni, hogy a dráma végén, halálra-sebzetten, fölvánszorogjon a trón magasába s a királyi székben haljon meg. Ahogy Ódry az udva-

roncok nyakában fityegő Claudius-amulettekkel babrált: ujjai finom játékában több előkelőség volt, mint bárminő Shakespeare-kitoldó színészi csinálmányban.

Ódry hűsége a költőhöz abban lelte jutalmát, hogy sikerült valóban költői Hamletet alkotnia: élt és egyénit. Mert Hamletnek éppen életvalósága meg egyéni volta forog legnagyobb veszedelemben a színpadon. Ez is a magyarizáció érdeme. Egyoldalú elméletek emberei addig helyezgették a hamleti mélabút mindenféle elvi meg dogmatikus alapokra, amíg a színpad is az esztétikusok (vagy idegorvosok) Hamletjét fogadta el a Shakespeare-é helyett. A múlt század eleje még beérte a wertherianizmussal, ez önmagát szavaló fájdalommal, a századközép már világnézleti (pszichizista) szakadékot teremt eszme és valóság közé, a természettudományos századvég pedig egyenesen a pathológiával rokonszenvez. S a színpad Hamletje is átment mind e fokokon. E drámát kivált szokatlan monológ-bősége teszi alkalmassá mindenféle dogmák fölvetelére. Monológjait végig lehet érzelegni (fájdalmunkat figyelve s egy kicsit — élvezve is), végig lehet bölcselkedni (didaktikus általánosítással) és végig lehet pathológiázni (foszlánnyakká tépve a hamleti melanchólia költői egységét).

Ódry szakított bárminő dogmatikus alappal, a monológokat nem eszmék szöcsövéül használta s a monológok Hamletjét is a dráma egészében kereste meg, mely egyéni hős egyéni tragikumát rajzolja. Hőse melanchóliáját jellembeli és érzelmi gyökerekből fejlesztette és nem elméletek talajából.

S ennek megfelelően beszédmódjában is szakított mind az öblös deklamálás, mind a száraz praecitatoroskodás hagyományával. Shakespeare sem nem szónok, sem nem filozófus, hanem költő. A színpadi „természetesség” apostolai hadat üzentek mindennemű szavalásnak. A mi napjainkban éledező heroikusabb lendület azonban már torkig van a Shakespeare nagyszerű dagályát „természetessé” hamisító szöveg-roncsokkal. Hamlet maga is szavalásra oktatja színészeit. És Ódry — a természetes színpadi beszéd páratlan mestere, Ibsen-alakok

teljes hitelű megszólaltatója — Hamlet szerepében habozás nélkül a szavalás mellé állt. Természetesége abban diadalmaskodott, hogy sohasem éreztük saját szavain gyönyörködő tudatoságát. Lelket szavalt és nem szavakat.

Hamlet eljátszása nemcsak az értelmi erő próbája, hanem a testi erőé is. Ódry intellektuális ereje hiánytalanul megtette a magáét és fizikuma is csak elvétve lankadt el. Talán a színjáték utáni tombolásában (a fuvola-jelenetig), meg Ofélia sirbatételekor érződött játéka valamelyes kimerültség. Első színpadi fogalmazásnál azonban ilyesmi nem szokatlan; a teljes kiegyenlítődség rendszerint csak későbbi ismétlések eredménye. S lélekrajzoló biztosága még e helyeken is megmentette a jelenet egész tartalmát és harmóniáját: a hangszer talán bágyadtabban zengett, ám hamis hangot egyszer sem adott.

Hamis Hamletek mulhatatlanul hamisítványt csinálnak az egész drámából. Öröm volt látni, hogy Ódry művészi igazsága milyen tiszta konstrukciót adott az előadás egészének. Játéktársai — többnyire szerepük régi birtokosai —, hatványozott becsvágygal és a maguk helyének és hangjának biztosabb érzésével igazodtak ehhez az új protaгонistához.

Színészkultuszban módnélkül idegenkedem a nagyotmondástól, ám Ódry munkáját nagyotmondás nélkül is tüneményszerűnek kell mondanom színjátásunkban. Nem tudom, volt-e őseinknek és lesz-e követőinknek valami gyakran módjuk azzal az érzéssel távozniok Hamlet-előadásról, hogy nem praeparatumot láttak, hanem költészetet, „a való égi mását“?

Ódry a legnagyobbat tudta megéreztetni, azt, hogy Hamlet nem lehet eszköz semmiféle divat-elmélet kezében, egyedül a költőben, meg — a költő szándékából — az igazságosító gondviselésében. „Egy verébfi sem eshetik le a gondviselés akaratja nélkül“, — talán a tragédia e vallásos magaslátú helye volt éppen, amit Ódry legszebben, szinte spirituális önkívületben mondott el. S a Nemzeti Színház megint temp-lommá magasztosodott, mint mindig, ha nagy költő szól benne nagy színész ajkán.

Rédey Tivadar.

ZENEI SZEMLE

A főváros zenei élete. Azt tartják, hogy minél szélesebb rétegek figyelik, nézik, hallgatják a művészetek alkotásait, — annál nagyobb, annál mélyebb a nemzet kultúrája. Pedig a kérdés ilyenemű beállítása kizárólag a *kvantitásnak*, nem pedig a *kvalitásnak*, mint az igazi kultúrélet tényezőjének, mérlegelése. Helyesen fogva fel a dolgot, inkább azt mondhatnók: minél több jó produkciónak lehetünk tanúi, annál szilárdabban alapon áll nemzeti művelődésünk. Így értelmezve kultúrfőlényünket: ne a művészi munka számszerűsége legyen fokmérőnk, hanem az, hogy a művészi munkának minél nagyobb százaléka legyen mindenki — zsűrfü és zsúrleány — olyan, mely a magyarnak a minket körülfogó balkáni, és főleg balkáni színvonalú népek fölött kultúr-főlényt biztosítson. Ma, amikor mindenki — zsűrfü és zsúrleány — egyaránt énekel, zongorázik, hegedül, táncol, és — horribile dictu! — komponál, nem érdektelen kivizsgálni, mennyi igazi művészi érték(?) van ezekben a produkciókban.

Ha zenei viszonyainkat figyeljük: látjuk, hogy soha annyira hangverseny nem volt, mint éppen az utóbbi években. Az idén is — az ősszel kezdődött és még ma is tartó szezonot értem — mintegy másfélszer hangverseny nyújtott zenei táplálékot közönségünknek. Hogy ez a táplálék milyen volt: ne kérdezzük! Sokan kaptak csömört attól a sok álprodukciótól, melyekkel élelmes vállalkozóink szinte elöntötték a zenei élvezetekre szokjas emberiséget. Az szomorú csak az, hogy az igazi értékek szinte eldugva, szerényen megvonulva végeztek el a rájuk háramló nagy kultúrmunkát. Hiszen a plakát-papír türelmes. Mit tudja a laikus, hogy a kirívó, pompázó plakátok hősei milyen törpék a mellettük szerényen meghúzódó nagyságok mellett? De egy mégis szerencse, legalább az utóbbiakra nézve; az tudniillik, hogy a merész pénzspekuláció folytán megdagadott új ember minden pénzt megad egy-egy hangversenyért, és így hangversenyző igazi művészeinknek is jut valami az új gazdagok asztaláról. Ez a helyzet a hangversenyzők és a közönség körében.

Zenei művelődésünknek másik két nagy tényezője: a Magyar Királyi Operaház és testvérintézete, a Városi Színház, ugyanazon bajok alatt szenvednek. Kénytelenek, anyagi boldogulásuk kedvéért, a romlott közízlésnek deferálni, és a kultúrára éhes, de kellő képzettség nélküli közönségnek művészileg értéktelen zenei táplálékot nyújtani. Silány operettek és dilettáns kisasszonyok ballettkíséreltei elveszik az érvényesülés lehetőségét a komoly, törekvő, képzett ifjú és öreg zenei gárda elől. Lássunk tisztán! A hivatott magyar alkotóművészek fiókjaiknak dolgoznak és türelemmel várják szerencsésük, érvényesülésük beköszöntését.

Azt hiszem azonban, nem lesz érdektelen e sivárságból néhány fölemelő momentumot kiragadni. Szólni akarok azokról az értékekről, melyek mint tündöklő arany, a homokból kicsillámlanak. Kevés ilyen momentum van, de viszont ezek fényesen igazolják a magyar művészet nagy fejlettségét.

Az első ilyen kultúráérték, melyet Petőfi emléke miatt elsőnek ragadunk ki: *Hubay* „Petőfi-szimfóniája” volt. Nagy ambícióval látott hozzá a világhírű magyar mester műve megalkotásához, és ez lett a hivatalos Petőfi-ünnepség zenei olympiásza. Most, hogy a nagy mű már elhangzott, már kritikusai tollal is írhatunk a jelentékeny terjedelmű műről. Sok szépsége és érénye mellett is úgy érezzük azonban, hogy a lírikus Hubay erősen küzdött Petőfi tragikailag perzselő génuszával; ennek természetes folyománya az, hogy Hubay csak ott állt igazán helyt, ahol lírai vénáját Petőfi lírája ihlette. Amde ő az egész Petőfit akarta zeneileg kidomborítani, de a költő tragikus életfordulatai nem váltottak ki belőle oly perzselő, drámai erejű zenét, mint azt Petőfi élete megzenésítőjétől joggal elvárhattuk volna. Általában a Petőfi-szimfónia több *architektonikai objektivitást, kevesebb terjengősséget*, és sokkal, de sokkal mélyebb, és nem a hangszerkező tömegében megnyilvánuló *dinamikai* drámaiságot kívánt volna meg. De az ennek dacára is jelentékeny alkotás megtette hatását és legalább a közönség igazi művész őszinte alkotását élvezhette.

Petőfivel kapcsolatban érdekes megfigyelni, hogy a centenárium alkalmával a költő verseinek megzenésítését mily nagy mértékben mozdította elő. Az eddig — zenei szempontból — aritmikusnak vélt költő verseit feldolgozni egyszerre divattá lett. Különösen a dilettánsok vetik rá magukat a költőóriás verseire, hogy sajátmagukat állíthassák az érdeklődés homlokterébe. Viszont a Petőfi-dalok irodalmában is akadnak itt-ott érdekes és értékes alkotások, mint pl. *Lányi* Viktor Petőfi-dalai, vagy *Tarnay*, *Hubay* és *Toldy* Petőfi-ciklusai; a többi ilyen műalkotás magán viseli az alkalmoszerű dilettantizmus bélyegét.

A Petőfi zenei ünnepen kívül nagyszerű élvezetet nyújtottak *Dohnányi* Ernő téli koncertjei; az ifjú mester a jelenkor egyik legnagyobb művésze, kinek művészetét az teszi olyannyira feledhetetlenné, hogy a megszólaltatott zeneszerzők *lelkét* tolmácsolja. Érdekes művészeti esemény *Bartók* Béla két szerzői estje a közelmúltban. Vitatható, vajjon ez az irány a jövő útjait jelenti-e, de különösen második hegedűszonátája érdekes iránykeresése egy nagy és intenzív, de ma még erjedésben lévő östehetségnek.

Hogy ebből a felsorolásból ki hagytam a külföld idejött jeleseit: nem azt jelenti, mintha művészetüket lebecsülnék, hanem csak azt, hogy támogassuk minden erőnkkel a magyar művészeket, örülünk szőlünk, írjunk, az ő hibáikat fejtegetjük, és az ő erényeiket magasztaljuk, mert csak úgy tarthatjuk meg kultúrfölényünket, ha elsősorban a mieinket szeretjük és becsüljük.

Hibáikra mutassunk rá, de öleljük őket szívünkre, mert ez ma nemcsak jogunk, hanem megtépett szegény hazánk iránti kötelességünk is!

Koessler János. Nemzetek nagyságának egyik legszebb megnyilvánulása a hála mindazok iránt, kik az illető nemzet politikai, gazdasági és művelődési alapjait megvetették, vagy azokat lelkes, oadaó munkálkodásukkal gyarapították.

A fiatal magyar művészetnek nagylelkű, önzetlen munkása az az idegenből ideszakadt férfiú, kinek ünneplése elől nem térhet ki sem a

hálás tanítványoknak — a hazai zeneművészet élő kiválóságainak — serege, sem a magyar társadalom összessége akkor, mikor a 70 évessé lett ősz mester előtt meg kell hajtania az elismerés zászlóját, és homloka köré fonnia a soha nem múló szeretet és nemzeti hála babérjait.

Koessler János, vagy ahogyan *mi* őt nevezzük: Hans Koessler, a magyar művészetnek egyik legnagyobb hatású s legérdemesebb apostola. Mikor több mint negyven éve hazánkba jön, szent elhatározással lépi át — akkor még integer országunk földjét. Ifjúi hév, lelkesedés hozza őt ide, hogy a nagyszámú magyar tehetségeknek tanítómestérévé legyen. Ránézve idegen nyelvű nemzet körébe jött, de lelke már akkor is megértette a magyar lélek beszédét, megértette azt, mit várnak tőle a művészet hivatottjai és a művelt magyar társadalom. Nagynevű elődjének, Volkmann Róbertnek örökébe lép, de egyéniségében párosítja a német alaposágot a magyar lelkesedéssel. Elődje, Volkmann, nagy művész, fennkölt lélek, de a pedagógiai működéséhez fűzött reményeket nem váltotta valóra. Ha szerény is személyére nézve, elsősorban alkotó művész, akinél egy generáció nevelése másodrendű fontosságúvá vált. És ő utána jön ez a fiatal férfiú, Istentől megáldott alkotó tehetségével és szent hevülettel szívében, hogy apostolává váljék az eljövendő magyar zenésznemzedéknek. A zeneszerzőnek kijutó babért, mely elődjét annyira böldögította, nem keresi, mert fontosabbnak véli, hogy azt a nemzetet, mely őt szeretettel fogadja, jutalmazza azzal, hogy *olyan* művészeket neveljen neki, akik e nemzet hírét az egész világon elterjesztik. És valóban, a nyolcvanas évek derekától napjainkig minden kiváló magyar zeneszerző és orgonaművész Koessler mester neveltje.

Soha azzal nem törődik, hogy neveltjeiben az ő nagyságát ismerjék fel, mert életének célja, hogy Magyarország művészeit az egész világon ismerjék és becsüljék. A nagy pedagógus nagy ember is; egyenes jellem, szókimondó és igazságszerető. *Pedagógiai érzékére* vall az is, hogy a szorgalmi idő alatt tanítványaival szemben majdnem a rideg-

ség szigorú, de mihelyt ezek ott hagyják az iskola padjait: lelke megnyílik előttük, szívének egész gazdagságát pazarul osztogatja el közöttük, barátjukká, istapolójukká, atyjukká lesz. *Pedagógiai tudását* pedig az jellemzi legjobban, hogy, mint az ifjú zeneszerző-nemzedék mestere, az elmúlt idők nagyjait állítja eléjük követendő példaképül. Bach, Beethoven és Brahms az ő ideáljai; ezeknek művészi elveiben látja a zene egészséges fejlődésének lehetőségét. Ezért sokan, különösen a túlzók, a zenei forradalmárok, félreismerik, és maradinak tartják. Pedig nem az; hiszen tanítványai között vannak a legszélsőségesebb újítók is, kiknek irányát a mester, ha nem helyesli is, de tehetségükben bízik, és reményli, hogy extravaganciáikból való kibontakozásuk után maradandót, örökbecsűt is fognak alkotni.

König Péter, Szendy Árpád, Dohnányi Ernő, Ábrányi Emil, Siklós Albert, Várkonyi Béla, Antalffy-Zsiross Dezső, Weiner Leó, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Kálmán Imre, Lavotta Rezső, Jacobi Viktor, Szirmai Albert és még számosan bizonyítják azt, mit tett ő a magyar kultúrának akkor, mikor ezt a zeneszerző-generációt fölnevelte és szárnnyára bocsátotta.

Mikor — talán egy évtizeddel ezelőtt — nyugalomba megy, visszavagyódik hazájába, azzal a fölemelő érzéssel, hogy megtette mindazt, amit a magyar nemzet tőle várt. De mikor látja, hogy itthon újra szükség van rá, zenei áramlataink elfajúlnak és erős kézzel kell rendet teremteni a különféle romboló zenei irányzatok között: újra itt terem és fölveszi munkája, működése immár tíz év előtt elejtett fonalát, és egy aggastyán éveivel vállaín, de ifjúi lelkesedéssel szívében, újra dolgozni kezd. Csendesen, föltűnés nélkül, de annál nagyobb hatással.

És ma, mikor a nagy aggastyán, kitérve minden ünnepeletetés elől, életének hetvenedik évét tölti be, fonjuk ősz feje köré a szeretetnek és hálának babérjait!

Ifj. Toldy László.

Akadémiai jutalom egy erdélyi irónak. A Magyar Tudományos Akadémia jutalmi között van egy, mely az alapító szándéka szerint a

női eszmény költői megörökítésében kiváló műveknek ítélendő oda. Elhúnyt neje emlékét kívánta ezzel az alapító megörökíteni, s a szeretett nőről így nevezett *Ormódy Amélie-jutalom*, mely minden harmadik évben adatik ki, az idén már hatod ízben teljesíti bensőséges, szép rendeltetését.

1908-tól kezdve Szaboleska Mihály, Zsoldos László, Jakab Ödön és Somló Sándor nevét találjuk e jutalom koszorúzottjai sorában. 1920-ban nem adták ki, s így az idén két művet is kitüntethetett vele az Akadémia és pedig Voinovich Géának április vége felé bemutatott előadói jelentése alapján gróf Bethlen Margit és Berde Mária egy-egy regényét. Az utóbbi egy már nehezen hozzáférhető erdélyi folyóiratban jelent meg, könyvalakban nem is forog közkézen, s ez okból, meg az erdélyrészi magyar irodalom különleges helyzetére gondolva, jónak látjuk legalább röviden foglalkozni vele.

A regény címe: Romuald és Andriána. A Zord Idő című, marosvásárhelyi folyóiratban jelent meg 1920 és 21 folyamán, — de nem egészen végig, mert 1921 szeptemberében a folyóirat megszűnt, s a regény végső fejezeteit csak gépírással pótlékból ismerjük.

A regény lelke egy szép és mély gondolat: ifjú és hajadon szerelmi viszonyának bensőleg eszményi értelmezése. E viszony hőforrása a tiszta, hű, vallásos és mindhalálig várni, bízni tudó hajadoni nemes szerelem, mely, mint valami magasztos erény, nemcsak ragyog és vonz, hanem erkölcsi erőt is jelent, messzire kihat, védi, óvja a világ forgatagában kísértések közt esendő férfit, sőt a kegyelem számára egyedül képes megtartani a végül is bűnbe esettet. Jelent erkölcsi érzékenységet is, a balsejtelmek passzív, nagy valóságát, minél fogva megérzi a távoli jegyes helyrehozhatatlan, balgatag tévelygéseit, szenved, hervad és halálra sebződik miattuk, hogy ártatlan áldozatként a késő bánat fájdalmát, de egyszerűsmind a vezeklés és megigazulás szent szándékait hagyja örökül a megdöbbenéssel eszmélő férfira.

A nő, Andriána, az exaltáltság némi szent és tiszta misztikumával állja a szerelemnek, mint öőrre

szóló lelki egyesülésnek a fogadalmát. Ily felmagasztalt női lelkiség igen talál a korhoz, melyben — a III. keresztes hadjárat idején — a történet végbemeleg; másfelől ily vándorló hadjárat viszontagságai egy igen regényes és mozgalmalmas élet sodrával ragadhatják az ifjú lovagot jegyesétől térben s lélekben egyre távolabb, egészen a végzet beteljesültéig.

Az ifjú Romualdot csak most ütötte lovagvá Andriána, azon előkelő német lovagnak a leánya, kinek házában — egy rajnamelletti várban — az ifjú apródoskodott. A leányt alig is látta azelőtt, mert csak a lovag-avatási szertartásokra hozták haza a kolostorból, hol nevelkedett. Szerelmük a szertartás ünnepi elfogódottságában gyűl ki tiszta tűzzel egymás iránt. A fiú e pillanatban maga a gyermeki tisztaság, lovagi érettségben; a leány: apácai szentség, hajadoni varázsban. A leány otthon marad, az ifjú egy keresztes haddal a Szentföldre indul. Amaz végig megőrzi hűségét, szent tisztaságát, a fiú azonban a kalandos élet hanyattatásai között nem tud ellenállni a kísértéseknek, s míg hőstettei által lovagi dicsősége egyre növekszik, erkölcsi ellenállása fokról-fokra gyengül. Eleinte a vétkek kívánságokért is szörnyű önkínzásokkal vezekel s fájdalommal erőfeszítéssel ragaszkodik a leány emlékéhez, hogy megmentsse magát; később már a testiség legvétekesebb önfelédtségébe süllyed, hirtelvégya telhetetlen önzéssé fajul, s egy szent ereklyéhez — melyet lovagi dicsvágyból igyekszik megszerezni — az azt őrző ártatlan kis leány beszenyezése s meggyilkolása árán jut el. Ezzel elérkezett lovagi eszménye megtagadásáig s végkép eljátszotta egyéni boldogságát is. De el a leányt is.

Mert Andriánát, a rajnamenti várban otthonmaradt kisasszonyt, láthatatlan, de erkölcsi valóságot jelentő kötelékek fűzik elszakadt jegyeséhez. Valami csodálatos teljessége ez a telepátianak. Mintha szóserint az ő vérét, boldogságát émesztené, pazarolná Romuald: megérez mindent, mi amazzal történik: fonnyad, vértelenedik, búsul, s egyre ritkábban keresik fel a remény galambjai. Mikor pedig az ifjú, nagy vétke után késő bűnbá-

nattal hazatér, az árnyékká fogott szent hajdon az üdvözlő csók után, mintegy a végső bizonyosság, a végső csalódás törétől találva, holtan terül el szerencsétlen jegyese előtt. A fiú térden csúszva indul vezekelni vissza, a Szent-földre.

Változatos külsőségek között, regényes, eseményes fordulatokon át játszódik le nagy következetességgel s egyszerű áttekinthetőséggel e szerelmi történet, a lovagkornak s a kereszties háborúk lelki világának nagy tanultsággal, s valóban történelmi igazsággal feltámasztott milieujében. Nem nélkülöz, mint láthatni, némi csodás elemeket sem; de azok részint a művészi archaizálás kellékei, részint a kor vallásos lélektanának igazságai, legfőképp azonban tárgyi kivetődései azon szeplőtelen hitnek, vallásos meggyőződésű, kifogyhatatlan tiszta szerelemnek, mely a női főalakot jegyesehez köti.

Ami az egyéni történet keretét teszi: a kereszties hadjárat lezajlásának is tanui vagyunk a regényben, de mintegy önkénytelenül, azon figyelemreméltó művészi tehetség erejéből, mely az egyes alakot a maga létviszonyaiba hálózottan: életszerűleg tekinti és tudja ábrázolni. A hadjárat vezető alakjai: Frigyes császár és fia, — Oroszlán-szívű Richárd, Husseni Frigyes a költő-lovag, de Romuald bajtársi környezete is, végül maga a keresztiesek tömege; — másik részen, a pogányokén, az exotikum couleur locale-ja természetesen, városokon és embereken, s maga Szaladin szultán alakja is; a hadjárat szent láza, nemes és közönséges, de mindenkor emberi tömeg-jelenségei: nagy és szabatos képzelő erővel rajzoltatnak élénk, a nélkül, hogy mindez különvégzett feladatként hatna reánk, s a történet hőseitől csak egy pillanatra is elszakítana. Egyénítő vázlatai különös méltánylást érdemelnek. Igen sok alakkal dolgozik, de az mind más és más: alig szólalnak meg, máris egyéni meghatározottsággal válnak ki társaik közül.

Mindez oly költőre vall, ki általában a költői alkotás belső feltételeiben jeles. Határozott koncepció, ennek szolgálatára komoly tanulmányokkal elsajátított tárgyismeret,

reális látásra képes képzelő erő, s következetes végiggondolás: jellemző erényei. S talán még egy: a bátorság, mely ily nagy, és nem mindennapi feladatra vállalkozik.

Szereplő személyei, a keresztény oldalon, csak egy epizód-szakaszban magyarok, egyébként pedig, mint láttuk, csaknem kizárólag németek. Hihető, hogy a helyi irodalmi viszonyok megmondolása is javalta a magyar történetiség kerülését. Mi azonban úgy véljük, hogy a tárgynak ez idegen szellemi milieube való beágyazása korántsem vált kárára a regénynek. Berde Mária ezzel a nehezebb végét fogta ugyan meg a dolognak, de a történeti regény érdekét nézve kétségtelenül a jobb részt választotta: oly életkeretet, melyet hiteles adatok százaiból ma is megismerhet a költői és tudós érdeklődés, — a német középkor szellemi világának és társadalmi életének eleven emlékekben gazdag, dekoratív külsőségeiben is épen rekonstruálható lelki formáját. Ily konkrét történelmi foglatban önkénytelenül elevenre tapint s korszerű zamatot nyer a költői fikció is, és kedves eredetiséget az adatokra kevésbé támaszkodható magyar epizód, mely a kereszties-hadnak Magyarországon való átvonulása alkalmával játszódik le III. Béla udvarában és családja körében. Csenge, az ifjú, szép királyleány alakja az egészséges, pezsgő, pajkos életkedvnek bájos, magyar leányi változataként marad meg ez epizódból emlékezetünkben.

Nyelve kissé túlterhelt: szavanként válogató, tudósi árnyalatú költői nyelv, amellet, bizonyos pazar szemléletekben, dekoratív dúskálásban is kedvét lelő. Valami kikalapáltság is érzik rajta, meg akadékos, — mert nyelvérzékünket sem mindenkor kielégítő újszerűség, mely még most nem tud egészen hozzáismulni a nyelvanyag öröklött formáihoz, kirí közülök, s magára vonja, vagyis zavarja az olvasó figyelmét. Irodalmi nyelvünk egy pár évtized óta kétségtelen forrongásban van, kifejezőkincsének új árnyalatokkal gazdagítására törekszik. Valljuk, hogy erre szüksége is van, mint minden élő és élni akaró nyelvnek; de minden hasonló mozgalom a stíl-zavar veszedelmével jár. Azzal még akkor is, ha nem a

puszta újszerűsködés vágya ösztönözi, hanem tudós hajlam, súlyt és finom árnyalatot egyidejű szabatos-sággal kifejezni törekvés a hajtó ereje, mint Berde Mária esetében. Nagy művészi komolysága a záloga annak, hogy egyéni költői nyelve is ki fogja forni magát s benne szükséges új és éppoly szükséges hagyomány a stílus zavaratlan egyneműségébe fog egybeforrani.

Jóleső érzéssel látjuk Akadémiánk koszorúját egy erdélyi magyar író homlokán. Az erdélyi magyar irodalmat különlétre, önálló szervezkedésre szorította az idők változása. Magyarságát nem féltjük; külön erdélyi zamatának teljesebb kiérlelését nagy rokonszenvvel várjuk. Elszakadottságában okvetlenül erősebben fognak érvényesülni azon helyi erők, melyek eddig is külön erdélyi változatot tettek lehetővé a

magyar irodalom nagy egészében. De nem kisebb hatalommal fogja éreztetni eleven meglétét a múlt: a magyar irodalmi hagyományok megoszthatatlan egysége. Támasztéka lesz az a magára hagyatottnak, magyarságát biztosító forrása a létfeltételeiben is megbénítottnak, sugalmazója az utat keresőnek. Az irodalmi hagyományok közössége fogja irodalmunk különvált tagozatait testvérekül megtartani ezutánra is. S mikor e hagyományok legrégebb intézményes öre, az Akadémia, egy erdélyi magyar regényt tüntet ki szerény, de szép jutalmával, ebben mi a magyar irodalmi egység eleven valóságáról látunk jeladást, s hisszük, hogy olyanul fogja fel azt Berde Mária is és az egész, szép ígéretekkel teljes, ifjú erdélyi irodalom.

Horváth János.

METSZETGYŰJTEMÉNYEK NÉHÁNY TANULSÁGA. Régtől fogva szokásos, hogy nagy képtárak mellett metszetgyűjtemények létesülnek. Ez elsősorban azért van, mert a grafikai mű önálló, művészi alkotás, mely éppúgy megérdemli a gyűjtést, mint a művészet egyéb ágai. Sok nagy művész oeuvre-jében festményeikkel egyenrangú fontos szerep jut grafikai munkáiknak is. Csak Dürer és Rembrandt ily természetű munkáira kell gondolnunk, kiknek művészi képe hiányos volna, ha ez irányú munkásságukat számba nem vennők. De van egy másik jelentősége is e művek gyűjtésének s erről a következőkben lesz szó.

A metszetgyűjtemény a képtárnak nélkülözhetetlen kiegészítő része. Hány meghatározáshoz segítettek már a metszetek! Hány elhamarkodott ítélet kimondásától óvták meg a körültekintő szakértőket! Metszetek, rézkarok után másolt festmények egész özöne árasztja el a világot, melyek a legkülönbébb — lehetőleg kiváló művészek nevei alatt — kerülnek forgalomba. Ilyenkor nem kell egyebet tennünk, mint a lapot a metszetgyűjtemény megfelelő porte feuil-leiből kiemelni s a kérdéses festménnyel összehasonlítani. A nagy nevek tüstént elhalványulnak és kiderül, hogy kisebb értékű másolással van dolgunk. A csalódott tulajdonos kételkedő és sokszor ellenséges vállvonítására maga az eredeti metszet és a festett másolat közti kvalitás-különbség adja meg a választ. Rembrandt, Callat stb. rézkarca után számtalan festmény készült. Természetesen csak a szakértőt győzi meg az összehasonlítás, mert a kép tulajdonosa a legritkább esetben hiszi el, hogy az ő képe van másolva a metszetről és nem fordítva. S ilyenkor nem riad vissza méltatlan-kodó kitérősektől sem. Egy alkalommal egy Stefano della Bella-féle rézkarca másolatának földérintésénél haragos dühvel vált el tőlem egy festő, aki minden áron be akarta bizonyítani, hogy nem értek a dolgomhoz.

Régebben, a fényképezés föltalálása előtt, a metszetgyűjtemény már reprodukív met-szetanyaga miatt is nélkülözhetetlen kiegészítő része volt a képtárnak. Honnan ismerhették volna meg a többi képtárak anyagát, ha nem ilyen metszetekből és mi szolgált volna összehasonlító anyagnal, ha nem ezek? Ma már ezek a szempontok nem jöhetnek szóba, hiszen a fénykép a legjobb metszetről is hibébb, tökéletesebb képet ad valamely festményről s komoly tanulmány alapjául csakis ez szolgálhat. Azonban igenis nagy

hasznát vesszük a reprodukív metszeteknek ugyancsak a képek meghatározásánál. Tudjuk, hogy a képek és műtárgyak, mindaddig, amíg valamely állami vagy fejedelmi gyűjteményben meg nem pihennek, örökös vándorlásra vannak kárhoztatva. Ma még itt vannak, holnap elárvereztetnek, hogy új tulajdonosuk talán a világ egy másik részébe vihesse magával. Az első tulajdonos még magától a művésztől vette és nagyon jól tudta, ki festette. A harmadik, a negyedik már csak a hagyománynak hisz, mikor a művész munkájának vallja tulajdonát, a hatodik még hallja a nevet, amikor megveszi a képet, de lassan elfelejti s örökösét már nem is érdeklí a dolog. Egyszerre fölmerül a kép egy szakértő szobájában, két vára-kozó, sóvár szem lesi az ítéletet; a szakértő kutatni kezd emlékei közt s lassan ajkára tolul e szó: „ismerek egy metszetet...“ És immár elő is adja. Az első, büszke tulajdonos metszetet készítettett képéről, hogy barátait megajándékozhasssa vele. Rávette a festő, meg a metsző nevét, néha a sajátját is. Csak le kell olvasni. Máskor meg a festő maga készítettett képei után metszeteket, hogy így is gondoskodjék népszerűségéről, mint pl. Rubens.

Sokszor bonyolult a kérdés, többszörös átültetésről van szó, vagy esetleg csak egy alak van kivéve egy nagyobb kompozícióból. Jól ismerjük az alakot és mégsem tudjuk megnevezni. Napokon, heteken át motoszkál a fejünkben, hogy hol is láttuk csak? hol is? Végre megtaláljuk! Előfordult pl. a következő eset. Valaki egy XVII. századi, rézre festett apró kis olajfestmény birtokába jutott. Szent Sebestyént ábrázolta, amint fához kötözve a kép baloldalán áll, jobbról bájos tájkép nyílik, s egyre halványulóombok között a messzeségbe látni. A tulajdonos Adam Elsheimer művének tartotta, de a pontos vizsgálat kiderítette, hogy ez lehetetlen, mert a képcske ugyan kedves munka, de nem jelentékeny; azaz kompozíciója, a tájképnek, de főleg Szent Sebestyén alakjának elgondolása igen szép, ellenben a kép kivitele, a festés maga aránytalanul gyenge. A haj nehézkes, mint egy régi paróka, a fej szögletes és az akt húsrétegeiben nincsen lágyaság. Most következett a második megállapítás: a kis képeknek kópianak kell lennie, mert aki csak így fest, nem tudja kigondolni azt az aktot. De miről van másolva? Rop-pant ismerős! Végre eszünkbe jut egy sok évvel ezelőtt látott kis metszet, amelyet egy Stapff nevű német mester készített a XVII.

század elején. Előkeressük: és íme, valóban ott áll Szent Sebestyén a metszet baloldalán, jobbra a völgyön át messze belátunk a tájba. Szent Sebestyén haja pedig épp olyan parokászertű. A vizsgálat eredménye lesújtó: az állítólagos Elsheimer tehát vonásról-vonásra egy jelentéktelen metszet után van másolva. De ezzel a kérdés nincs megoldva: mert ugyanazt mondjuk a metszetnél is, amit a képnél, ezt az aktot Stapff nem tudta kigondolni, ki kell hát nyomoznunk ennek az eredetijét is, amelynek — a metszet technikájánál fogva — tükörképesnek kell lennie, azaz: ami a képen jobboldalt volt, annak a metszeten balra kell kerülnie és viszont. Ezt így kívánja a nyomtatás egyszerű technikája. Ennek elgondolásánál gépiesen megfordítjuk a lapot és — íme, a metszet hátán egy régi, elhalványult írás csak ennyit mond: nach Sadeler. Előkeressük Sadeler metszetei közül a parányi lapot, mely rajzban, méretben egyaránt pontosan egyezik a másikkal, csakhogy — jól sejtettük — tükörképes. Megfordítva még ismerősebb a kép. És íme, Sadeler metszetére apró betűkkel ez van írva: „Tizianus pinxit“. Egyszerre eltűnik a tájkép a szent körül és helyette meglevenedik előttünk Tizian vatikáni nagy oltárképe — a dicsőséges szűz hat szenttel —, melyen jobbról ott áll fent Sebestyén gyönyörű akcja. Sadeler, aki kitűnő művész volt és voltaképpen csak motívumul használta föl Tizian festményének egyik alakját, a bájos tájképet maga teremtette hozzá. Ilyen tekervényes úton volt be Szent Sebestyén a XVII. század elején egy egyszerű német piktor műhelyébe.

De a metszetek fölírásai nem mindig megbízhatók és ez óvatosságra int. Nem mindig olyan egyszerű az eset, hogy a művész vagy az első tulajdonos készített a metszetet a festmény után. Nagyon gyakori eset az is, hogy a kép igazi festőjének neve feledésbe megy és a későbbi tulajdonos egy téves hagyomány vagy egy hozzá nem értő műbarát meghatározása alapján, teszzen egy XVI. századi festmény után a XVIII. században készült metszetére jóhiszeműen hamis nevet véset: Ráfáel vagy Lionardo nevét. A mai tulajdonos azzal érvel, hogy képét már a XVIII. században is Lionardo művének tartották és nem gondolja meg, hogy a metszet ugyan 200 évvel előbb készült, de akkor már a festmény keletkezése óta szintén 200 év telt volt el. Ilyenkor nincs mentség: a szakértőnek bele kell nyugodnia, hogy a kép tulajdonosa tudatlan és konok tökfilkónak tartja.

Hogy néha a legkompetensebb szakértő is erős ellenállásra talál, legjobban megvilágítja egy XVIII. század végi bájos és

regényes történet, mely egyben azt is igazolja, hogy a metszeteken olvasható adatok nem mindig megbízhatók.

A XVIII. század második felében élt Bécsben egy jeles festő, kit Ignaz Unterbergernek hívtak. Tehetségének különös érdekessége volt, hogy régi mesterek módorába annyira bele tudta magát élni, hogy a művészet legkiválóbb ismerőit is megtevésztette munkáival. Nevezetesen Correggiót tudta kitűnően utánozni, úgy, hogy két festményét hosszú időn át Correggio műveként ünnepelték. 1786—87-ben egy Lovera nevű képkereskedő, ki képek restaurálásával is foglalkozott, a művész festőbátyjától, Christoph Unterbergertől, több régi festményt vásárolt Rómában. Az egyik kép a Caritast ábrázolta, azaz egy anyát három gyermekkel. Régi fára volt festve, piszkos volt és nem volt egészen befejezett. Lovera megtisztította a festményt, kijavította, firmiszt rakott rá és roppant örült a leletnek. A műkincs fölfedezése közismertté vált a városban; művészek és műbarátok megtekintették a képet és csakhamar egyhangú volt a vélemény: „Correggio befejezetlen műve s még hozzá a nagy mester legbájosabb kompozíciói közül való.“ Ekkor Christoph Unterberger, ki a képet eladta, azzal állott elő, hogy azt Bécsben élő öccse, Ignaz Unterberger festette.

Unterberger kijelentése nem keltett kisebb föltűnést, mint az oly ritka értékű festménynek váratlan fölbukkanása. Christoph Unterberger, mint Rafael Mengs iskolájának egyik kiváló képviselője, nagy tekintélynek örvendett; ámde nyilatkozata kevés hatást tett, sőt inkább kinevelték és úgy vélekedtek: szegényli, hogy ily remekmű értékét nem ismerte föl, olcsó áron tüladott rajta s most a tekintélyén ejtett csorbát akarja kiköszörülni. A festmény tehát a műértők szemében továbbra is Correggio munkája maradt. Az új birtokosnak többször kínálkozott alkalom a festmény igen előnyös eladására. De minél többet kínáltak érte, annál magasabba tartotta. 1792-ben nagy pénzért megengedte egy Day nevű angol festőnek, hogy rajzot készítsen a képről és a rajz után saját költségen metszetet készíttessen a híres Rafael Morghennel. E mű Európazerte ismertté vált, egyrészt mint Correggio munkájának reprodukciója, másrészt mint Morghen vésőjének egyik kiváló alkotása. 1795-ben Esterházy Miklós herceg Rómában látta a képet, mely érdeklődését a legnagyobb mértékben fölkellette. Történetét ő is, mint mindenki, mesének ítélte s a festményt 1200 aranyért megvásárolta, még pedig a következő föltételek mellett: 1. Esterházy herceg az eladónak egy általa-

ban Correggio művének tartott festményért 1200 aranyat fizet, még pedig rögtön 300-at és három éven keresztül további 300—300 aranyat. 2. Ha azonban ezen idő leforgása alatt netalán kiderülne, hogy a festmény valamegy más művészől való, a vevő megsemmisítheti a szerződést.

Mikor a festmény Bécsbe megérkezett, megmutatták Ignaz Unterbergernek véleményadásra, aki két tanu jelenlétében kijelentette, hogy a képet 25 év előtt, római tartzkodása idején festette, de mivel csak studiumnak tekintette és nem tulajdonított neki fontosságot, Rómából távoztakor félig kész állapotban bátyjánál, Christophnál hagyta. Kérte a művészeket és műbarátokat, hogy hasonlítsák össze a munkáját azóta Bécsben készült festményeivel és ítéljenek maguk, vajjon képes-e ilyen mű elkészítésére vagy sem. Miután a herceg meggyőződött róla, hogy a Caritas szerzője valóban Unterberger, a művésznek tanukkal hitelesített vallomását megküldte Lovérának Rómába azzal az ajánlattal, hogy a képet a már lefizetett 300 aranyért hajlandó megartani. A herceg levele és Unterberger mellékelt bizonylata általános föltűnést, sőt ellenszenvet keltett az Unterberger testvérekkel szemben. Mindenki meg volt róla győződve, hogy Unterberger e bizonylatot Bécsben csak bátyja biztatására és mintegy bátyja becsületének megmentésére állította ki s a szerződést fölbontották. 1796-ban a kép megint visszakerült Rómába.

Esterházy azonban a képet — nem tudom most már mi módon — később mégis megszerezte, mert a képtár 1820-iki leltárában, a 480. szám alatt, mint Unterberger műve szerepel s még ma is ott lóg a Szépművészeti Múzeumban.

(Aki hasonló történetet művészi előadásban akar élvezni, olvassa el Bourget szelelmes regényét: „La dame qui a perdu son peintre”, melyben oly jóízűen gúnyolja ki a tudatlan művészettörténészeket.)

Ez az Unterberger különben nemcsak egyszer foglalkoztatta a műtörténészeket. 1921 februárjában egy jó ismerősöm behozta a Múzeumba legújabb vásárlását és véleményemet kérte. Egy Caritas volt, igen szépen festve. Az eladó azt mondta neki, hogy Jacques Stella XVII. századi francia művészől való, pedig nem volt egyéb az Unterberger-féle Caritas másolatánál. Csak hogy az eset nem volt olyan egyszerű. A kép kisebb volt, mint a Múzeum példánya, tükörképes — a női alak ott balra fordul, itt jobbra — és színei mások voltak. Egyik szakértőnket annyira megtévesztette a szí-

nezés különbözősége, hogy hajlandó volt arra a föltevésre, mely szerint Unterberger maga készítette egy replikát és véleményét írásba is foglalta. Ez az egész föltevés azonban egy kicsit légből kapottnak látszott, nemcsak azért, mivel a két képet nyilvánvalóan két különböző kéz festette, hanem azért is, mert nem volt valószínű, hogy valaki pontról-pontra másolja a saját festményét és közben átfordítsa a másik oldalra. Látván, hogy a két kép ellenkező irányba fordul, közvetítő metszetet kellett keresnem kettejük között és Morghenre gondoltam. Ez azonban nem volt tükörképes. E művész ugyanis a teljes illúzió fölkelésére a képet fordítva rajzolta a rézre, hogy a lenyomatban minden egybevágjon az eredeti elrendezéssel. Ekkor egy újabb kombinációra merészkedtem: Unterberger múzeumi képe után készült R. Morghen metszete. Morghen szintelen metszete után kellett készülnie egy színes metszetnek, valakitől, aki sohasem látta az eredeti festményt s erről másolta egy ügyes mester a második festményt. A változott színeknek pedig a színes metszetről kellett származniuk. E kijelentésemre a szakértő gúnyos mosolya mögött és gondolatot éreztem: „Ez is már mindenütt metszetet lát!” (Milyen erőtetett belemagyarázással!) „Hát mutassa elő azt a metszetet!” Kedvetlenül mentem be délután a „Studio” aukciós anyagának megtekintésére és alig hogy beléptem, a szemközti levő falon egész váratlanul megpillantottam az őhajtott színes metszetet, Jean Thouvenin XIX. század eleji francia művész színes, pontozó modorban készült metszetét. Tökéletesen akkora, mint az előbb említett kép, az alakok is arra fordulnak, mint ott, ugyanazzal a színezéssel. Némely esetben tehát mégis bevalík a merészebb magyarázat is.

Most az az ötletem támadt: ha véletlenül elveszett volna Unterberger múzeumi Caritasa, sőt vele együtt még az emlékezete is, nem készült volna Thouvenin metszete sem, — tehát csak a másolt festményt és Morghen tükörképes metszetét ismernők, melyik tulajdonosa a képnek hinné el, hogy Morghen metszete nem az ő képe után készült (hisz tükörképes is, mondaná!) és a metszet fölrásával hitelesített kép nem valóban Correggio munkája?

Ez a példa is, miként a többi, azt bizonyítja, hogy a metszetek ismerete a művészettörténészeknek elengedhetetlen segéd-tudománya és a metszetgyűjtemény a képtárnak nélkülözhetetlen kiegészítője.

Hoffmann Edith.